

TARIM EKONOMİSİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Agricultural Economics Researches

ISSN: 2687-2765

Cilt (Volume): 6

Sayı (Issue):1

2020

TARIM EKONOMİSİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Agricultural Economics Researches

Yayın Sahibi / Published by

Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü Adına
On behalf of the Agricultural Economics and Policy Development Institute
Enstitü Müdürü / Manager of the Institute
Mehmet Cihad KAYA

Editör / Editor-in-chief

Dr. Gonca GÜL YAVUZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Volkan BURUCU

Dr. Umut GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Özdal KÖKSAL

Doç. Dr. Osman Orkan ÖZER

Dr. Zeliha YASAN ATASEVEN

Yayın Türü / Type of Publication

Yaygın süreli / Widely Distributed Periodical

Yayın Dili / Language

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Hakemli bir dergidir / Peer reviewed journal

Altı ayda bir yayınlanır / Published biannually

Kapak Tasarım / Cover page design

Ümit GÜRER

Adres (Postal Address): Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü,
T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı 161/1BI
Çankaya/ANKARA/TÜRKİYE

Tel: +90 312 2875833 Belgegeçer (Fax): +90 312 2875458

e-posta (e-mail): tead.tepge@gmail.com

TARIM EKONOMİSİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Agricultural Economics Researches

İÇİNDEKİLER (Contents)

Sayfa
(Page)

Araştırma Makaleleri (Research Articles)

- Cocoa Production as a Viable Solution to Nigerian “Dutch Disease”
(Nijerya'da "Hollanda Hastalığı"na Çözüm Olarak Kakao Üretimi)
Sadiq Mohammed SANUSİ, Invinder Paul SINGH, Muhammad Makarfi AHMAD 1-14
- Trabzon İli Yomra İlçesinde 5403 ve 6537 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun Uygulanabilirliğinin Araştırılması
(Investigation of Soil Conservation and Land Use Law's (No: 5403 and 6537) Applicability in Yomra District of Trabzon Province)
Samet OFLUOĞLU, İsmet BOZ 15-27
- Seçilmiş Tarım Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlük: Baltık Ülkeleri Örneği
(Comparative Advantage in Selected Agricultural Products: Case Study of Baltic Countries)
Güçgeldi BASHIMOV 28-35
- Türkiye Düzey-2 Bölgelerinde Tarım Alanlarının Yerseçim Katsayısı Metodu ile Değerlendirilmesi
(Evaluation of Agricultural Land of NUTS-2 Regions in Turkey with Location Quotient Method)
Okan Murat DEDE 36-48
- #### Derleme Makaleler (Review Articles)
- Bağımlılık Kuramı ve Türkiye Tarım Politikaları
(Dependency Theory and Turkey Agricultural Policy)
Soner MAVİ 49-64
- Türkiye’de Taklit ve Tağşiş Yapılan Gıdalara İlişkin Yasal Düzenlemelerin ve Uygulamaların Değerlendirilmesi
(Evaluation of Legislation and Practices Related to Counterfeit and Adulterated Food in Turkey)
Soner TÜRKMEN, Yener ATASEVEN 65-75

TARIM EKONOMİSİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Agricultural Economics Researches

Hakem Kurulu/ Referee Board (*Soyadına göre alfabetik sırayla / in alphabetical order by surname*)

Prof. Dr. Cuma AKBAY

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ARISOY

Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Doç. Dr. Yener ATASEVEN

Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Doç. Dr. Sibel GÜLSE BAL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Prof. Dr. Ferit ÇOBANOĞLU

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Doç. Dr. Haluk GEDİKOĞLU

Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Orhan GÜNDÜZ

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Prof. Dr. Erdoğan GÜNEŞ

Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Doç. Dr. Arzu KAN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Doç. Dr. Osman KILIÇ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Doç. Dr. Altuğ ÖZDEN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Doç. Dr. Osman Orkan ÖZER

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Ziraat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit PAKSOY

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Cocoa Production as a Viable Solution to Nigerian “Dutch Disease”

Sadiq Mohammed SANUSI¹

Invinder Paul SINGH²

Muhammad Makarfi AHMAD³

Abstract

The present research determined the ex-post and ex-ante performance of cocoa beans production in Nigeria using dated data for 56 years (1961-2017) collected from FAO database. Both descriptive and inferential statistics were used to analyze the collected data. The empirical evidence showed that the nation has not maximized its potential in cocoa beans production since independent to date as the annual productivity, which was the major driving force of production increased marginally year-in-year-out. In addition, there was little or no change in the annual area throughout most of the studied periods i.e. stagnation in area contributed to slowing down the production trend of cocoa beans production in the country. The fluctuation in the annual production growth of the cocoa beans production was caused by technological, institutional and marketing risks. The forecasted production trend is disheartening, as the nation will lose a reasonable amount of foreign exchange owing to low productivity. Therefore, the study calls for urgent intervention by the policymakers on production and development investments especially climate-smart agriculture so as to attain desirable high productivity as the crop stands a better chance to shore-up the revenue deficit affecting the nation's economy.

Keywords: Growth, Forecast, Instability, Cocoa beans, Nigeria

Nijerya'da "Hollanda Hastalığı"na Çözüm Olarak Kakao Üretimi

Öz

Bu araştırma, FAO veritabanından toplanan 56 yıllık verileri (1961-2017) kullanarak Nijerya'da kakao çekirdeği üretiminin ex-post ve ex-ante performansını belirlemiştir. Toplanan verileri analiz etmek için hem tanımlayıcı hem de çıkarımsal istatistikler kullanılmıştır. Ampirik kanıtlar, üretimin ana itici gücü olan yıllık verimlilik yıllık bazda arttıkça, ülkenin bugüne kadar bağımsız olarak kakao çekirdeği üretimindeki potansiyelini en üst düzeye çıkarmadığını gösterdi. Ayrıca, incelenen dönemlerin çoğu boyunca yıllık alanda çok az değişiklik olmuştur veya hiç değişmemiştir, yani bölgedeki durgunluk, ülkedeki kakao çekirdeği üretiminin üretim trendinin yavaşlamasına katkıda bulunmuştur. Kakao çekirdekleri üretiminin yıllık üretim artışındaki dalgalanma, teknolojik, kurumsal ve pazarlama risklerinden kaynaklanmıştır. Ülke, düşük verimlilik nedeniyle makul miktarda döviz kaybedeceğinden, öngörülen üretim eğilimi cesaret kırıcı. Bu nedenle, çalışma, ülke ekonomisini etkileyen gelir açığını artırmak için daha yüksek bir şansa sahip olduğundan, arzu edilen yüksek verimlilik elde etmek için politika yapıcılar tarafından özellikle iklim akıllı tarım olmak üzere üretim ve geliştirme yatırımlarına acil müdahale çağrısında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, Tahmin, Kararsızlık, Kakao çekirdekleri, Nijerya

JEL: C82, C89, Q12, Q18

Received (Geliş Tarihi): 15.05.2020

Accepted (Kabul Tarihi): 11.06.2020

¹ Corresponding author (Sorumlu yazar), Department of Agricultural Economics and Extension, FUD, Dutse, Nigeria, Orcid: 0000-0003-4336-5723, sadiqsanusi30@gmail.com

² Department of Agricultural Economics, SKRAU, Bikaner, India, Orcid: 0000-0002-1886-5956

³ Department of Agricultural Economics, BUK, Kano, Nigeria, Orcid: 0000-0003-4565-0683

1. Introduction

Before the “Dutch disease” expressed as the neglect of agricultural economy while focusing on crude oil, Nigeria was the second-largest producer of cocoa in the world; it plummeted to the fourth position in the year 2006/2007 (Erelu, 2008) and now the sixth position. In the 1950s and 60s, cocoa was a major agricultural export commodity and a top source of foreign exchange earnings, thus decades of glory for cocoa. Because of the mono-economy nature of the country i.e. heavy reliance on oil proceeds, the country fell victim of an economic recession that owed to the oil price crash in 2015/2016. Therefore, the need for revenue diversification became more apparent as the recession deepened. With the current rebound in global oil prices, the increase in the pace of oil production and gross domestic product (GDP) growth creeping back into positive territory, the push for diversification may once again take a back seat. It is important, however, to recognize that the rate of economic growth can be accelerated if revenue-earning agricultural commodities are given adequate attention. The urgent need for diversification of the economy requires unwavering action. An investment in the cocoa industry should be part of this strategy as Nigeria was once a powerhouse in cocoa production and has the agricultural land and climate to sustain it.

Approximately 80% of cocoa produced in Nigeria is exported as cocoa beans while the 20% is processed into powder, butter, cake and liquor before being exported. Yet the country has not fully capitalized on cocoa production, as most of the beans are sold unprocessed. In both the local and international markets, cocoa remains one of the marketable and most desirable agricultural commodities as its demand is very robust, moving in tandem with the rapid growth and expansion of chocolate confectioneries and other related products. Despite the challenges in 2016, the long-term prospects remain largely promising due to growing global demand, particularly in Asia.

Demand for cocoa powder and chocolate in the world’s second-largest economy will likely increase by 5% and 4% respectively in 2017/2018. Farmers are responding to rising international market prices for cocoa and reports indicated a potential increase in production resulting from the adoption of improved production practices to meet the UTZ certification requirements. There are indications that farmers are willing to rehabilitate abandoned farms and to increase the area under production (GAIN, 2014). While the crop is sometimes cultivated on a large-scale in Nigeria, the small-scale farmers dominated the sector, thus, it remains a critical source of livelihood for rural populations in states where the crop is produced. It is in view of the above that this research aimed at examining the *ex-post* and *ex-ante* performance of cocoa beans production in Nigeria. The specific objectives were i) to examine the trend and growth pattern of cocoa production; ii) to determine the magnitude and sources of instability in cocoa beans production; iii) to determine the source of growth in the cocoa beans production; iv) to determine the factors influencing farmers’ acreage allocation decision; and, v) to forecast the production trend of cocoa beans production in the studied area.

2. Methodology

Nigeria is a country in sub-Saharan Africa and lies on latitudes 4’ to 14’ N and longitudes 2’ to 15’ E of the Greenwich meridian time (CIA, 2011). The country is blessed with vast arable land for agricultural activities and it has abundant human and natural resources. The study made use of dated data, which was sourced from FAO database, and it covered a period of 56 years (1961-2017). The collected data included production, area, yield and producer price of cocoa beans. For proper examination, the data were decomposed into the three policy regime periods that marked the economy of the country *viz.* pre-Structural Adjustment Period (pre-SAP) (1961-1984), SAP (1985-1999) and post-SAP (2000-2017). The collected data were analyzed using both

descriptive and inferential statistics. Objective I was achieved using descriptive statistics and growth model; Objective II was achieved using instability indexes and Hazell's decomposition model; Objective III was achieved using instantaneous change model and Hazell's decomposition model; Objective IV was achieved using Autoregressive distributed lag model; and, Objective V was achieved using ARIMA model.

Empirical model

Growth rate: The compound annual growth rate calculated using the exponential model is given below (Sadiq *et al.*, 2017):

$$\gamma = \alpha\beta^t \quad (1)$$

$$\ln\gamma = \ln\alpha + t\ln\beta \quad (2)$$

$$CAGR = [\text{Antilog}\beta - 1] \times 100 \quad (3)$$

Where, CAGR is compound growth rate; t is time period in year; γ is area/yield/production; α is intercept; and, β is the estimated parameter coefficient.

Instability index: Coefficient of variation (CV), Cuddy-Della Valle Index and Coppock's index were used to measure the variability in the production, area and yield. Following Sandeep *et al.*(2016) and Boyal *et al.*(2015) the CV is shown below:

$$CV(\%) = \frac{\sigma}{\bar{X}} * 100 \quad (4)$$

Where, σ is standard deviation and \bar{X} is the mean value of area, yield or production.

The simple CV overestimates the level of instability in time series data characterized by long-term trends, whereas the Cuddy-Della Valle Index corrects the coefficient of variation by instability index as it de-trend the annual production and show the exact direction of the instability (Cuddy and Valle, 1978). Thus, it is a better measure to capture the instability of agricultural production and prices, and it is given below:

$$CDII = CV*(1-R^2)^{0.5} \quad (5)$$

Where CDII is the Cuddy-Della instability index; CV is the coefficient of variation; and, R^2 is the coefficient of multiple determination. Following Shimla (2014) as adopted by Umar *et al.* (2019), the instability index was classified as low instability ($\leq 20\%$), moderate instability (21-40%) and high instability ($>40\%$).

Unlike CV, Coppock's instability index give close approximation of the average year-to-year percentage variation adjusted for trend (Ahmed and Joshi, 2013; Kumar *et al.*, 2017; Umar *et al.*, 2019) and the advantage is that it measures the instability in relation to the trend in prices (Kumar *et al.*, 2017). According to Kumar *et al.*(2017), a higher numerical value for the index represents greater instability. Following Coppock (1962), the algebraic economic formula as used by Ahmed and Joshi (2013); Sandeep *et al.*(2016); Kumar *et al.*(2017); Umar *et al.*(2019) is given below:

$$CII = (\text{Antilog}\sqrt{\log V} - 1) * 100 \quad (6)$$

$$\log V = \frac{\sum \left[\log \frac{X_{t+1}}{X_t} - m \right]^2}{N-1} \quad (7)$$

Where,

X_t = Area or Yield or Production in year 't', N = number of year(s), CII= Coppock's instability index;

m = mean difference between the log of X_{t+1} and X_t ; and, $\log V$ = Logarithm Variance of the series

Source of change in cocoa production

Instantaneous change: Following Sandeep *et al.*(2016) the instantaneous decomposition analysis model used to measure the relative contribution of area and yield to the total output change is given below:

$$P_0 = A_0 \times Y_0 \quad (5)$$

$$P_n = A_n \times Y_n \quad (6)$$

Where, P , A and Y represent the production, area and yield respectively. The subscript 0 and n represent the base and the nth years respectively.

$$P_n - P_0 = \Delta P \quad (7)$$

$$A_n - A_0 = \Delta A \quad (8)$$

$$Y_n - Y_0 = \Delta Y \quad (9)$$

From equation (5) and (9) we can write;

$$P_0 + \Delta P = (A_0 + \Delta A)(Y_0 + \Delta Y) \quad (10)$$

Therefore,

$$P = \frac{Y_0 \Delta A}{\Delta P} \times 100 + \frac{A_0 \Delta Y}{\Delta P} \times 100 + \frac{\Delta A \Delta Y}{\Delta P} \times 100 \quad (11)$$

$$\text{Production} = \text{Area effect} + \text{Yield effect} + \text{Interaction effect} \quad (12)$$

Hazell's decomposition model: In estimating the change in average production and change in the variance of production with respect to between regimes and the overall period, Hazell's (1982) decomposition model was used. Hazell decomposed the sources of change in the average of production and change in production variance into four (4) and ten (10) components as cited by Umar *et al.*(2017 and 2019).

Decomposition analysis of change in production assesses the quantum of increase or otherwise of production in year 'n' over the base year that results from a change in the area, productivity or interaction.

i. Changes in average production: It is caused by changes in the covariance between area and yield and changes in mean area and mean yield. The model is shown below:

$$E(P) = \bar{A}\bar{Y} + COV(A, Y) \quad (13)$$

$$\Delta E(P) = E(P_2) - E(P_1) = \bar{A}_1 \Delta \bar{Y} + \bar{Y}_1 \Delta \bar{A} + \Delta \bar{A} \Delta \bar{Y} + \Delta COV(A, Y) \quad (14)$$

Table 1. Components of change in the average production

Sources of change	Symbols	Components of change
Change in mean area	$\Delta \bar{A}$	$\bar{A}_1 \Delta \bar{Y}$
Change in mean yield	$\Delta \bar{Y}$	$\bar{Y}_1 \Delta \bar{A}$
Interaction effect	$\Delta \bar{A} \Delta \bar{Y}$	$\Delta \bar{A} \Delta \bar{Y}$
Changes in area-yield covariance	$\Delta COV(A, Y)$	$\Delta COV(A, Y)$

ii. Change in variance decomposition: The source of instability is caused by ten factors and shown below is the model:

$$V(P) = \bar{A}^2 \cdot V(Y) + \bar{Y}^2 \cdot V(A) + 2\bar{A}\bar{Y}COV(A, Y) - COV(A, Y)^2 + R \quad (15)$$

Table 2. Components of change in variance production

Sources of change	Symbols	Components of change
Change in mean area	$\Delta \bar{A}$	$2\bar{Y}\Delta \bar{A}COV(A, Y) + \{2\bar{A}\Delta \bar{A} + (\Delta \bar{A})^2\}V(Y)$
Change in mean yield	$\Delta \bar{Y}$	$2\bar{A}\Delta \bar{Y}COV(A, Y) + \{2\bar{Y}\Delta \bar{Y} + (\Delta \bar{Y})^2\}V(A)$
Change in area variance	$\Delta V(A)$	$\bar{Y}^2 V(A)$
Change in yield variance	$\Delta V(Y)$	$\bar{A}^2 V(Y)$
Interaction effect I (changes in mean area and mean yield)	$\Delta \bar{A} \Delta \bar{Y}$	$2\Delta \bar{A} \Delta \bar{Y} COV(A, Y)$
Changes in area-yield covariance	$\Delta COV(A, Y)$	$\{2\bar{A}\bar{Y} - 2COV(A, Y)\}COV(A, Y) - \{\Delta COV(A, Y)\}^2$
Interaction effect II (changes in mean area and yield variance)	$\Delta \bar{A} \Delta V(Y)$	$\{2\bar{A}\Delta \bar{A} + (\Delta \bar{A})^2\}\Delta V(Y)$
Interaction effect II (changes in mean yield and area variance)	$\Delta \bar{Y} \Delta V(A)$	$\{2\bar{Y}\Delta \bar{Y} + (\Delta \bar{Y})^2\}\Delta V(A)$
Interaction effect IV (changes in mean area and mean yield and changes in area-yield)	$\Delta \bar{A} \Delta \bar{Y} COV(A, Y)$	$(2\bar{A}\Delta \bar{Y} + 2\bar{Y}\Delta \bar{A} + 2\Delta \bar{A} \Delta \bar{Y})\Delta COV(A, Y)$
Residual	ΔR	$\Delta V(AY)$

Nerlovian model: Following Sadiq *et al.*(2017), the basic model which has come to be called as Nerlovian price expectation model is as follows:

$$A_t = \alpha + \beta_i P_t^* + \varepsilon_t \quad (16)$$

$$(P_t^* - P_{t-1}^*) = \beta(P_{t-1} - P_{t-1}^*) \quad 0 < \beta < 1 \quad (17)$$

Where;

- A_t = Actual acreage under the crop in year 't'
- P_t^* = Expected price of the crop in year 't'
- P_{t-1}^* = Expected price of the crop in year 't - 1'
- P_{t-1} = Actual price of the crop in year 't - 1'
- α = Intercept
- β = Coefficient of price expectation
- ε_t = Disturbance term

The Nerlovian model depicting farmer's behavior in its simplest form is shown below:

$$A_t^* = \beta_0 + \beta_1 P_{t-1} + \beta_2 PR_{t-1} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 CYR_{t-1} + \beta_5 T_t + \beta_6 WI_t + \varepsilon_t \quad (18)$$

$$A_t - A_{t-1} = \beta(A_t^* - A_{t-1}) \text{ (Nerlovian adjustment equation)} \quad (19)$$

As expected variables are not observable, for estimation purpose, a reduced form containing only observable variables may be written after substituting the value of A_t^* from equation (19) into equation (18), and is as follow:

$$A_t^* = \beta_0 + \beta_1 P_{t-1} + \beta_2 PR_{t-1} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 YR_{t-1} + \beta_5 T_t + \beta_6 WI_t + \beta_7 A_{t-1} + \varepsilon_t \quad (20)$$

The first equation is a behavioral equation, stating that desired acreage (A_t^*) depend upon the following independent variables:

Where,

A_t = current area under the studied crop;

P_{t-1} = one year lagged price of the studied crop

PR_{t-1}

= one year lagged price risk of the studied crop

Y_{t-1} = one year lagged yield of the studied crop

YR_{t-1}

= one year lagged yield risk of the studied crop

T_t = time trend at period t;

WI_t = one year lagged weather index;

A_{t-1} =

one year lagged area under the studied crop;

β_0 = intercept;

β_{1-n} = parameter estimates;

ε_t = Disturbance term.

Price and yield risks were measured by the standard deviation of the three preceding years. For the weather index, the impact of weather on yield variability was measured with a Stalling index (Stalling, 1960). The yield was regressed on time to obtain the expected yield. The actual to the predicted yield ratio is defined as the weather variable. The weather effects such as rainfall, temperature etc. may be captured by this index in the acreage response model (Ayalew, 2015).

The extent of adjustment to changes in the price and/or non-price factors is measured in terms of the "coefficient of adjustment". The adjustment takes place in accordance with the actual planted area in the preceding year. If the coefficient of adjustment is one, farmers fully adjust area under the crop in the current year itself and there will be 'no lags' in the adjustment. But if the coefficient of adjustment is less than one, the adjustment goes on and gives rise to lags, which are distributed over time. The number of years required for 95 percent of the effect of the price to materialize is given below (Sadiq *et al.* 2017):

$$(1 - r)^n = 0.05 \quad (21)$$

Where r = coefficient of adjustment (1-coefficient of lagged area), and n = number of year.

In the present study, both short-run (SRE) and long-run (LRE) elasticities of the area under the crop with respect to price were estimated to examine and compare the effect of price on the responsiveness of area in the short-run as well as in the long-run. The price elasticities are given below:

$$SRE = \text{Price coefficient} * \frac{\text{Mean of price}}{\text{Mean of area}} \quad (22)$$

$$LRE = \frac{SRE}{\text{Coefficient of adjustment}} \quad (23)$$

ARIMA

Box and Jenkins (1976) posited that a non-seasonal ARIMA model is denoted by ARIMA (p,d,q), which is a combination of Auto-regressive (AR) and Moving Average (MA) with an order of integration or differencing (d). The p and q are the order of autocorrelation and the moving average respectively (Gujarati *et al.*, 2012).

The Auto-regressive of order p denoted as AR(p) is given below:

$$Z_t = \alpha + \delta_1 Z_{t-1} + \delta_2 Z_{t-2} + \dots + \delta_p Z_{t-p} + \varepsilon_t \quad (24)$$

Where α is the constant; δ_p is the p-th autoregressive parameter and ε_t is the error term at time 't'.

The general Moving Average of (MA) of order q or MA(q) can be written as follow:

$$Z_t = \alpha + \varepsilon_t - \varphi_1\varepsilon_{t-1} - \varphi_2\varepsilon_{t-2} - \dots - \varphi_q\varepsilon_{t-q} \quad (25)$$

Where α is the constant; φ_q is the q-th moving average parameter and ε_{t-k} is the error term at time 't-k'.

ARIMA in general form is as follows:

$$\Delta^d Z_t = \alpha + (\delta_1 \Delta^d Z_{t-1} + \dots + \delta_p \Delta^d Z_{t-p}) - (\varphi_1 \varepsilon_{t-1} + \dots + \varphi_q \varepsilon_{t-q}) + \varepsilon_t \quad (26)$$

Where, Δ denotes difference operator like;

$$\Delta Z_t = Z_t - Z_{t-1} \quad (27)$$

$$\Delta^2 Z_{t-1} = \Delta Z_t - \Delta Z_{t-1} \quad (28)$$

Here, $Z_{t-1} \dots \dots \dots, Z_{t-p}$ are values of past series with lag 1,....., p respectively.

Modeling using ARMA methodology consists of four steps viz. model identification, model estimation, diagnostic checking and forecasting.

Forecasting Accuracy

For measuring the accuracy in fitted time series model, mean absolute prediction error (MAPE), relative mean square prediction error (RMSPE), relative mean absolute prediction error (RMAPE) (Paul, 2014), Theil's U statistic and R^2 were computed using the following formulae:

$$MAPE = 1/T \sum_{i=1}^5 (A_{t-1} - F_{t-1}) \quad (29)$$

$$RMPSE = 1/T \sum_{i=1}^5 (A_{t-1} - F_{t-1})^2 / A_{t-1} \quad (30)$$

$$RMAPE = 1/T \sum_{i=1}^5 (A_{t-1} - F_{t-1}) / A_{t-1} \times 100 \quad (31)$$

$$U = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^{n-1} (\hat{Y}_{t+1} - Y_{t+1})^2}{\sum_{t=1}^{n-1} (Y_{t+1} - Y_t)^2}} \quad (32)$$

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (A_{ti} - F_{ti})}{\sum_{i=1}^n (A_{ti})} \quad (33)$$

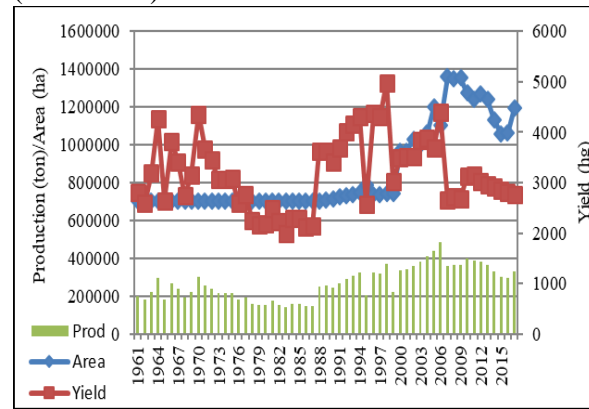
Where, R^2 = coefficient of multiple determination, A_t = Actual value; F_t = Future value, and T = time period.

3. Results and Discussion

3.1. Trend and growth pattern of cocoa beans production

The graph showed a cyclical production trend viz. two phases with the first and second cycles been low and moderate, respectively (Figure 1).

Figure 1. Production trend of cocoa beans (1961-2017)

From pre-SAP to SAP periods, the area had a flat trend due to insignificant annual incremental change in the area while during the post-SAP period the area trend sharply inclined. Furthermore, for the yield trend, it exhibits a series of cyclical trends from the pre-SAP period through to the post-SAP period. Therefore, it can be suggested that the first cyclical production trend which persists from the early sixties to late seventies was driven by steep upward and downward swings of the yield trend as annual change in area was stagnant, and thereafter the production trend troughed from the late seventies till the mid-eighties and is attributed to sharp decline in the annual yield which hovers till 1985.

Afterward, the production trend initiated a recovery, which was driven by both annual incremental rise in area, and yield, passed through the prosperity stage, then peaked at the year 2006 and thereafter plummeted due steep decline in both

area and yield till it reaches the ebb of the second phase cycle (Figure 2 to 4).

Figure 2. Pre-SAP production trend of cocoa beans (1961-1984)

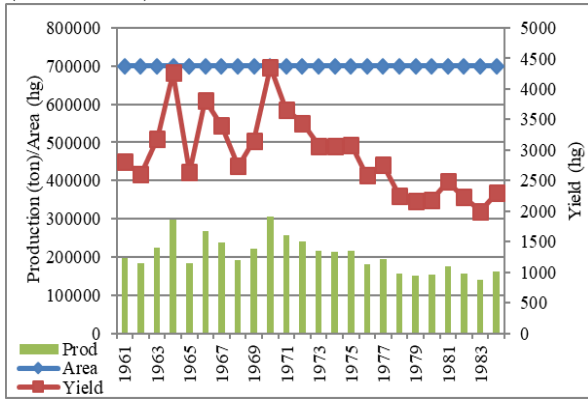

Figure 3. Pre-SAP production trend of cocoa beans (1985-1999)

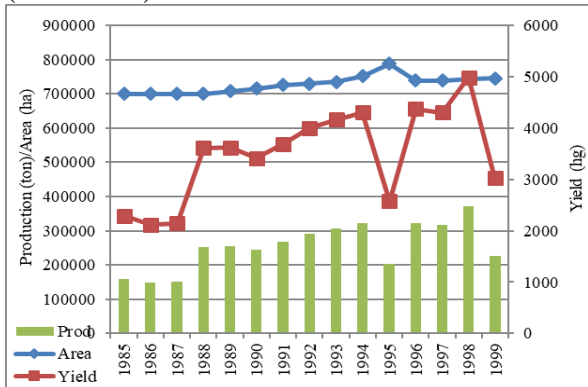
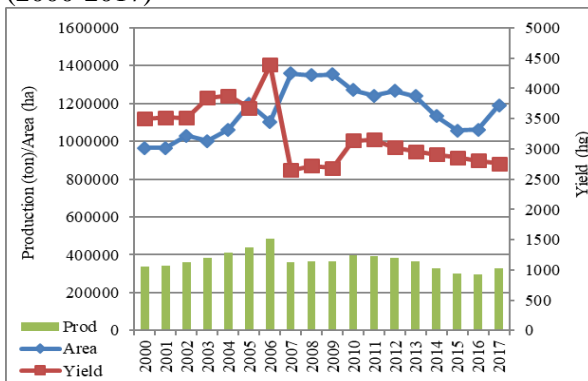

Figure 4. Pre-SAP production trend of cocoa beans (2000-2017)

Yield has been majorly responsible for the annual incremental changes in the cocoa beans production in Nigeria, reflecting the impact of technology *viz.* use of improved varieties as there was no area expansion *viz.* establishment of new plantations until during the post-SAP period.

The steady demand for cocoa beans in the world made it to be the most valued cash crop in Nigeria, thereby encouraging the government to invest in technology to boost the output of cocoa beans for exportation to Europe and America.

The results of the annual average of cocoa beans production across the policy regimes showed the incremental change in the production from pre-SAP to SAP and then SAP to post-SAP to be very moderate. The same pattern was observed for the average annual yield across the policy periods (Table 3). However, the average annual area level showed a marginal change from pre-SAP to SAP and thereafter surged by almost two-fold from the SAP period to the post-SAP period. This outcome validates the cocoa beans production trend which was observed in the earlier submission. For the growth pattern, empirical evidence showed that the production of cocoa beans during the pre-SAP era troughed *i.e.* recorded negative growth rate which owed to negative yield growth and no growth in area (Table 3).

During the SAP period, there was a strong recovery in the cocoa beans production as it recorded a positive growth rate of 4.5% which owed to significant incremental growth in yield (3.9%) and a marginal adjustment in area (0.6%). For the post-SAP period, a similar scenario which occurred in the growth pattern of cocoa beans production during the pre-SAP regime was observed *i.e.* a negative growth (-1.0%) in the production which was caused by a negative yield growth (-1.9%). However, the area observed a marginal positive growth (0.9%) but it was insignificant to warrant desired growth in cocoa beans production during the stipulated policy period. The poor production performance observed during the pre-SAP and post-SAP is as a result of failure to replace the old plants and establish new ones: degeneration of the old plants given that the plantations have outlived their useful life span, thus the reason for the low productivity. Generally, the growth pattern of cocoa beans production for the overall period

recorded a positive growth rate (1.3%) which was largely influenced by positive growth in area (1.2%) as the incremental growth rate of yield was marginal (0.2%). Therefore, it can be concluded that the cocoa beans production performance in the country was not impressive throughout the policy regimes despite that it was a remunerative cash crop that fetched the country's foreign exchange earnings during the pre-SAP. The favorable

exchange rate, the balanced term of trade and comparative advantage were the major factors that made the country to generate remunerative revenue from cocoa beans during the pre-SAP period as the growth was not a healthy one. However, the sub-sector performed well in the subsequent period owing to the liberalization policy and replenishment of the old plants with establishments of new plantations.

Table 3. Growth pattern of cocoa beans production

Variables	Pre-SAP	SAP	Post-SAP	Overall
Area (ha)	700000.00 (0.00)	727900.00 (0.6)***	1158722.00 (0.9)*	852201.70 (1.2)***
Yield (hg)	2926.22 (-1.9)***	3506.20 (3.9)**	3221.11 (-1.9)***	3171.93 (0.2) ^{NS}
Production (ton)	204833.3 (-1.9)***	255933.3 (4.5)***	369584.9 (-1.0)*	270307.5 (1.3)***

Source: Authors' computation, 2019

Figure in parenthesis is CAGR

*** ** *significant at 1%, 5%, 10% respectively, ^{NS} Non-significant

3.2. Magnitude and sources of instability

The results of the CV index showed the magnitude of production instability during the pre-SAP and SAP to be moderate (between 20 and 39%), and it owes largely to shock in yield as area witnessed a marginal shock during the SAP era and no shock during the pre-SAP era (Table 4).

Also, for the overall period, the fluctuation in the cocoa beans production was moderate and it was due to both moderate shocks observed in area and yield. Although, the extent of instability in the cocoa beans production during the post-SAP era was observed to be low and this is due to low fluctuation in both area and yield. Furthermore, examining the exact direction of the instability in the cocoa beans production, the results showed the magnitude of instability across the three regime periods to be low as indicated by their respective CDII indexes which were less than 20% (Table 4).

The low fluctuation in area across the regime periods played a significant role in making the impact of the shock felt by the production to be low. However, for the overall period, the production instability was moderate which largely is caused as a result of a slight steep shock observed by the yield. A review of the instability

based on year-to-year variability and its relation to price trend, the empirical evidence showed variability in the production of cocoa beans across the policy regime periods and even the overall period to be very high, with wide annual variability in the yield been the major causal factor (Table 4). Therefore, it can be suggested that the price of cocoa beans was not stable throughout the studied period in the local and international markets, thus causing wide variability in the cocoa beans production in the country.

Table 4. Magnitude of instability in cocoa beans production (%)

Regimes	Variables	CV	CDII	CII
Pre-SAP	Production	22.26	17.216	45.69
	Area	0.00	0.00	36.79
	Yield	22.26	17.21	45.69
SAP	Production	26.80	19.43	49.31
	Area	3.42	2.01	38.06
	Yield	25.64	20.03	48.62
Post-SAP	Production	12.62	11.47	41.62
	Area	11.53	10.46	41.31
	Yield	15.53	11.52	42.73
Overall	Production	32.58	24.37	51.51
	Area	26.20	14.59	46.60
	Yield	22.49	22.33	46.08

Source: Authors' computation, 2019

The results of the source of instability between regimes showed "change in yield variance" to be

the major source of fluctuation in cocoa beans production between the pre-SAP and SAP periods, while between the SAP and post-SAP regime shifts, production variability was largely due to “interaction between changes in mean area and yield variance” and “change in yield variance” (Table 5). This showed that instability in the cocoa beans production between the regime shifts which transit the economy was largely due to risk *viz.*

production risk, technology risk, policy risk and market risk. However, for the overall regime shifts, “change in yield variance” and “change in residual” were the source of production instability. Therefore, it can be inferred that the effects of risk and uncertainty persist across the regime shifts in causing variability in the cocoa beans production of Nigeria during the stipulated periods under review.

Table 5. Sources of instability in cocoa beans production (%)

Source of variance	Pre-SAP to SAP	SAP to Post-SAP	Overall
Change in mean yield	0.00	-26.15	0.00
Change in mean area	4.15	-144.40	17.36
Change in yield variance	51.07	83.90	83.85
Change in area variance	2.21	-15.09	-7.57
Interaction between changes in mean yield and mean area	0.00	1.28	0.00
Change in area yield covariance	27.96	26.48	15.38
Interaction between changes in mean area and yield variance	4.15	128.70	-52.09
Interaction between changes in mean yield and area variance	0.96	2.35	7.50
Interaction between changes in mean area and yield and change in area-yield covariance	6.89	12.27	-16.26
Change in residual	2.61	30.67	51.84
Total change in variance of production	100	100	100

Source: Authors' computation, 2019

3.3. Changes in production

The results of the instantaneous growth decomposition showed “yield effect” to be the only source of the increase in the average production level during the pre-SAP period as there was no contribution from ‘area effect’ and ‘interaction effect’. To the best of the knowledge of the researchers, the literature review did not reveal a similar scenario of “area effect” and “yield effect” been zero. During the SAP period, incremental growth in the average annual production level was stimulated by “yield effect” and “area effect”, while the “interaction effect” exerted a smaller proportion of decrease in the annual average production level. However, the influence of “yield effect” was more pronounced, thus making it the major source of the increase in the average annual output for the stipulated period.

During the post-SAP period, the influence of “area effect” caused a serious decline in the annual average production level of cocoa beans production which might be due to non-replenishment of the old plantation with new ones and the shrinking of arable land due to pressure which owed to competing demand for land for other purposes *viz.* urbanization, industrialization etc. However, “yield effect” and “interaction effect” played a role in bringing about incremental changes in the average annual production but the effect of “area effect” in affecting the annual average output level was more pronounced. For the overall period, the ‘area effect’ was found to be the major source of incremental change in the level of cocoa beans production in the studied area (Table 6).

Furthermore, the results of the inter-regime source(s) of change in the average annual production level between pre-SAP and SAP periods showed ‘change in average yield’ to be the major source that made the annual average production level of SAP to exceed that of pre-SAP.

While between the SAP and post-SAP regime shifts, ‘change in average area’ was the major factor responsible for the surge of the average annual production level of the post-SAP period over that of the SAP period (Table 7).

Table 6. Sources of change in cocoa beans production (Intra-wise %)

Source of change	Pre-SAP	SAP	Post-SAP	Overall
Area effect	0	38.57446	-1202.68	159.3108
Yield effect	99.97238	83.85262	702.3042	-11.6762
Interaction effect	0	-22.4765	600.8056	-47.6483
Total change	100	100	100	100

Source: Authors’ computation, 2019

Table 7. Sources of change in cocoa beans production (Inter-regime wise %)

Source of change	Pre-SAP to SAP	SAP to Post-SAP
Change in Mean yield	79.16	-17.72
Change in Mean Area	15.92	128.99
Interaction between changes in mean area and mean yield	3.15	-10.49
Change in yield and area covariance	1.77	-0.78
Total change	100	100

Source: Authors’ computation, 2019

3.4. Farmers’ acreage response

The results of the OLS estimation showed the linear regression functional form to be the best fit for the specified dynamic regression model as it satisfied the criteria of economic theory, statistical properties and econometric principles, thus chosen as the lead equation among all the tried functional forms (Table 8).

The diagnostic test statistics results showed the residual to be devoid of serial correlation, heteroscedasticity and Arch effect as revealed by the Durbin-Watson (DW) test, Langrage Multiplier (LM) test and ARCH LM test statistics respectively, which were not different from zero at 10% degree of freedom. Also observed were that the model specification was adequate, there is no structural break in the data despite the different regimes and the parameter estimates were stable as indicated by the CUSUM test, Chi² test and the RESET test statistics respectively, which were not different from zero at 10% degree of freedom. The result showed evidence of no spurious regression as the coefficient of multiple determination is lower than the DW statistic. However, the residual

was found not to be normally skewed as indicated by the Chi² test statistic, which was different from zero at 10% degree of freedom. Though, the literature has revealed that non-normality of residual is not considered a serious problem, as data in their natural form are not normally distributed.

The coefficient of multiple determination (R²) being 0.9530 implies that 95.30% of the variation in the current acreage was influenced by the institutional and non-institutional factors captured by the model. The empirical evidence showed that the current acreage cultivated under cocoa beans was being determined by lagged yield, lagged owned price, weather index, lagged price risk, time index and lagged area as indicated by their respective coefficients, which were different from zero at 10% degree of freedom.

The positive significance of the lagged yield implied that the bumper harvest of cocoa beans encouraged farmers to increase the current acreage cultivated under cocoa beans. This showed the suitability of the cocoa beans improved varieties used among the producers in the country.

However, poor weather conditions owing to weather vagaries affected the current acreage cultivated under cocoa beans as indicated by the negative significant of its estimated coefficient. Therefore, the research institutes should develop improved varieties that have qualities of resistance to poor weather conditions. The positive significance of the lagged owned price of the product showed that the farmers still have a control on the price of their commodity which may owe to co-operative marketing i.e. bargaining power thereby making them price-giver and not price-takers in the cocoa beans commodity market, thus yielded them remunerative price in the cocoa market. This is contrary to the poor price narrative of cocoa farmers in the neighboring Africa cocoa-producing nations. This clearly showed that the quality of the cocoa beans produced in the country is of high standard i.e. preferred market category. In addition, it indicates that the product is produced on a commercial basis and not at a subsistence level. Therefore, government price policies on the licensed buyers' organization (LBOs) were in the right direction to bring about the desired goal of attaining high cocoa beans production in the country. This favorable price factor encouraged the farmers to increase the current acreage cultivated under cocoa beans in the country. In the short-run, the farmers were inelastic in their acreage response to owned price change: the responsiveness of acreage to price is marginal. Also, in the long-run, the farmers' response to a price change if given sufficient time for adjustment is small, thus indicating that the impact of price policy on cocoa beans in the long-run would be mild. Furthermore, it was observed that it took the crop small time (2.18 years) to adjust to price effect i.e. the price effect to materialize, thus indicating that the farmers faced less technological and institutional constraints.

The negative significance of the lagged price risk coefficient revealed that the farmers were risk-averse to shock in the price of cocoa beans owing to their poor investment capital base, thus

impacting negatively on the current acreage cultivated under cocoa beans in the country. The fear of loss of farm financial capital with damning consequences on production and developmental finance impaired farmers' decisions on acreage allocation in the studied area. However, though non-significant, the negative sign attributed to the lagged yield risk showed an element of the farmers to be risk-takers with respect to yield variability as the fluctuation in the yield is mostly bound by weather vagaries given the confidence they have on the viability of the improved seed varieties. Furthermore, the positive significant of the time trend index showed that the various agricultural policies implemented in the country impacted favorably on the cocoa beans production in the country, thus encouraged farmers to increase the current acreage under cocoa production. This outcome did not come as a surprise as cocoa bean production is one among the many cash crops produced in the country that is given due policy attention as it is a good money-spinning export revenue commodity for the country. The result showed that the farmers are slow in the adjustment of acreage allocation under cocoa beans cultivation as indicated by the adjustment coefficient of 0.25 which is low.

3.5. Production forecast of cocoa beans in Nigeria

The ADF-GLS unit root test results showed all the variables *viz.* production, area and yield to be non-stationary at level but after first difference, they became stationary as indicated by their respective tau-statistics which were greater than the tau-critical and lower than the tau-critical at 5% probability level, respectively (Table 9). Thereafter, the variables were subjected to different ARIMA levels and the empirical evidence showed ARIMA (0,1,1), ARIMA (1,1,0) and ARIMA (1,1,1) to be the best fit to forecast area, production and yield respectively, as they have the lowest Akaike information criteria (AIC). The diagnostic test results showed these chosen ARIMAs to have their residual free from serial

correlation, Arch effect and normally distributed as indicated by their respective Ljung Box test, Jarque-Bera test and the Arch-LM Chi²srespectively, which were not different from zero at 10% degree of freedom. However, the residual of area was not normally distributed and it should not be considered a serious problem.

To validate how closely the sample periods could track the path of actual observation, one-step-ahead forecast of the variables along with their corresponding standard errors using the naïve approach for the periods 2013 to 2017 were

computed to determine the predictive power of the selected ARIMAs (Table 10). The results of the Relative mean absolute prediction error (RMAPE) and Theil's inequality (U) coefficients were less than 5% and 1 respectively, thus indicating the reliability of the selected ARIMAs. In addition, the predictive error associated with the estimated equations in tracking the actual data (*ex-post* prediction) is very low and insignificant, therefore it could be used for *ex-ante* projection with high projection validity, efficiency and consistency (Table 11).

Table 8. Farmers' acreage response

Variables	Parameters	t-stat	Mean	SRE	LRE
Intercept	82342.2 (77824.4)	1.058 ^{NS}	-	-	-
P _{t-1}	0.604376 (0.34271)	1.764*	45573.45	0.031775	0.125533
PR _{t-1}	-2.44863 (0.83445)	2.934***	6652.789	-0.01879	-0.07424
Y _{t-1}	25.6913 (13.7054)	1.875*	3118.906	0.092438	0.365196
YR _{t-1}	0.419019 (0.4218)	0.993 ^{NS}	248300.7	0.120026	0.474187
T _t	1322.12 (555.123)	2.382***	26	0.039656	0.156669
WI _t	-88693.6 (43946.9)	2.018**	0.981123	-0.10039	-0.3966
A _{t-1}	0.746881 (0.1075)	6.948***	850481.1	0.732789	2.895037
R ²	0.9530				
F-stat	439.63{7.47e-38}***				
DW test	2.518{0.8845} ^{NS}				
Arch effect	1.9287{0.1648} ^{NS}				
Heteroscedasticity	1.2484{0.856} ^{NS}				
Normality	14.105{8.6e-4}***				
CUSUM test	0.3977{0.6928} ^{NS}				
Chow test	0.5524{ 0.4614} ^{NS}				
RESET test	0.40735{0.526} ^{NS}				

Source: Authors' computation, 2019, *** ** *significant at 1%, 5%, 10% respectively, ^{NS} Non-significant
 Values in (), [] and { } are standard error, t-statistic and probability level respectively

Table 9. ARIMA model

ARIMA	Production (AIC)	Area (AIC)	Yield (AIC)
ARIMA (1,1,1)	1367.379	1393.09	881.522
ARIMA (1,1,0)	1367.491	1391.716	883.865
ARIMA (0,1,1)	1365.436	1391.997	879.525
Autocr.	Ljung-Box	11.96 (0.609) ^{NS}	16.8351 (0.2651) ^{NS}
	Portmanteau	9.782(.777) ^{NS}	13.92 (0.4551) ^{NS}
Arch effect	3.366 (0.498) ^{NS}	1.1779(0.8817) ^{NS}	2.245 (0.6907) ^{NS}
Normality	0.609 (0.737) ^{NS}	127.52 (0.00)***	1.184 (0.553) ^{NS}
ADF	Level	-2.102 {-3.03}	-1.679 {-3.03}
	1 st Diff.	-11.148{-3.03}	-4.369 {-3.03}

Source: Authors' computation, 2019, *** significant at 1% probability respectively, ^{NS} Non-significant
 Values in () and { } are standard error and t-critical value at 5% probability level respectively.

Table 10. One-step ahead forecast for cocoa beans production

Period	Production		Area		Yield	
	Actual	Forecast	Actual	Forecast	Actual	Forecast
2013	367000	390074.8	1239750	1253759	2960	3047.03
2014	329870	380225.3	1134047	1231926	2909	3005.84
2015	302066	356174.8	1057174	1136487	2857	2960.54
2016	298029	330170.5	1062186	1060029	2806	2912.3
2017	328263	315601.3	1191812	1057688	2754	2862.88

Source: Authors' computation, 2019

Table 11. Validation of models

Variable	R ²	RMSE	RMSPE	MAPE	RMAPE (%)	Theil's U
Production	0.923738	36487.84	4266.807	-24788.8	-8.02112	1.004300
Area	0.992804	82298.09	5899.349	-8182.01	-0.93527	1.002473
Yield	0.970911	93.00867	3.061545	-83.112	-2.93898	1.000553

Source: Authors' computation, 2019

The result of the one-step-ahead out-of-sample forecast for the period 2018 to 2029 showed an unimpressive production trend for cocoa beans due to the plummeting trend of yield in the future (Table 12). This shows that the future production trend of cocoa beans in Nigeria will be driven by a marginal increase in the annual area, which will exhibit arithmetic rise, thus forcing the production

trend to increase in an arithmetic manner. Therefore, since empirical evidence shows that the future annual yield can be doubled (upper boundary limit), it becomes very pertinent for policymakers to invest on improved technologies which will enhance the productivity of this cash crop which play a very vital role in foreign exchange earnings for the country.

Table 12. Out of sample forecast of the variables

Year	Production			Area			Yield		
	Forecast	LCL	UCL	Forecast	LCL	UCL	Forecast	LCL	UCL
2018	326514.72	223212.41	429817.02	1193472.44	1041032.02	1345912.85	2810.43	1489.06	4131.81
2019	328676.13	214893.59	442458.67	1201590.54	1018526.26	1384654.82	2807.85	1383.64	4232.06
2020	330837.54	207461.82	454213.25	1210171.90	1001105.44	1419238.36	2805.26	1285.18	4325.33
2021	332998.95	200723.98	465273.92	1218684.10	986484.41	1450883.78	2802.66	1192.43	4412.90
2022	335160.36	194548.24	475772.48	1227206.62	973981.69	1480431.55	2800.07	1104.46	4495.68
2023	337321.77	188839.89	485803.65	1235727.60	963093.61	1508361.59	2797.48	1020.58	4574.37
2024	339483.18	183528.16	495438.20	1244248.81	953498.61	1534999.02	2794.88	940.27	4649.50
2025	341644.59	178558.51	504730.67	1252769.99	944967.98	1560572.00	2792.29	863.09	4721.50
2026	343806.00	173887.87	513724.12	1261291.17	937333.65	1585248.69	2789.70	788.68	4790.72
2027	345967.41	169481.52	522453.30	1269812.35	930467.59	1609157.12	2787.10	716.76	4857.45
2028	348128.82	165310.96	530946.68	1278333.53	924269.60	1632397.46	2784.51	647.09	4921.93
2029	350290.23	161352.49	539227.97	1286854.71	918659.57	1655049.85	2781.92	579.47	4984.37

Source: Authors' computation, 2019

4. Conclusion and Recommendations

It can be inferred that yield played a major role in driving the Nigerian cocoa beans production until during post-SAP period where area effect owing to the replenishment of old plants with newly established ones surged to become the major

driving force of incremental change in the production trend of cocoa beans. Furthermore, the findings showed annual variability in the production growth to be caused by institutional and technological risks, and the farmers were apprehensive about market risk owing to their poor

capital base. The future of the cocoa beans production will not be impressive as the predicted annual yield will be declining owing to aging of the existing plantation and possible climate change effect. Therefore, the onus lies on the policymakers to contribute to replenishing this plantation as time passes and the need for more investment in research technologies especially climate-smart agriculture to attain desirable high productivity as this cash crop stands a better chance to shore-up the revenue deficit affecting the nation's economy.

References

- Ahmed, S.I., Joshi, M.B., 2013. Analysis of Instability and Growth Rate of Cotton in Three District of Marathwada, *International Journal of Statistika and Matematika*, 6(3):121-124.
- Ayalew, B., 2015. Supply Response of Maize in Ethiopia: Cointegration and Vector Error Correction Approach, *Trends in Agricultural Economics*, 8 (1):13-20.
- Boyal, V.K., Pant, D.C., Mehra, J., 2015. Growth, instability and Acreage Response Function in Production of Cumin in Rajasthan, *The Bioscan*, 10(1):359-362.
- CIA, 2011. *The World Factbook*, Central Intelligence Agency.
- Coppock, J.D., 1962. *International Economic Instability*, McGraw-Hill, New York, pp 523-525.
- Cuddy, J.D.A., Valle, P.A.D., 1978. Measuring the Instability of Time Series Data, *Oxford Bulletin and Economic Statistics*, 40:53-78.
- Erelu, O.O., 2008. Cocoa for Health and Wealth, A paper presented in a 4th Cocoa day celebration held on 22nd-24th April, 2008 in Osun State.
- GAIN, 2014. *Global Agriculture Information Network. Report*.
- Gujarati, D., Porter, D., Gunasekar, S., 2012. *Basic Econometrics*, McGraw Hill, New Delhi.
- Hazell, P.B.R., 1982. *Instability in Indian Food Grain Production*, International Food Policy Research Institute. Research Report 30, Washington, D.C., USA.
- Kumar, N.S, Joseph, B., Muhammed, J.P.K., 2017. Growth and Instability in Area, Production, and Productivity of Cassava (*Manihotesculenta*) in Kerala, *International Journal of Advance Research, Ideas and Innovations in Technology*, 4(1):446-448.
- Paul, R.K., 2014. Forecasting Wholesale Price of Pigeon Pea Using Long Memory Time-series Models, *Agricultural Economics Research Review*, 27(2): 167-176.
- Sadiq, M.S., Singh, I.P., Karunakaran, N., 2017. Supply Response of Cereal Crop Farmers to Price and Non-price Factors in Rajasthan State of Nigeria, *Journal of Agricultural Economics and Rural Development*, 3(2):203-210.
- Sandeep, M.V., Thakare, S.S., Ulemale, D.H., 2016. Decomposition Analysis and Acreage Response of Pigeon-pea in Western Vidarbha, *Indian Journal of Agricultural Research*, 50(5): 461-465.
- Sihmla, R., 2014. Growth and Instability in Agricultural Production in Haryana: A District Level Analysis, *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4:1-12.
- Stalling, J.L., 1960. Weather Indexes, *Journal of Farm Economics*, 42: 180-186.
- Umar, S.M., Suhasini, K., Jainuddin, S.M., Makama, S.A., 2019. Sources of Growth and Instability in Cassava Production in Nigeria: An Evidence from Hazell's Decomposition Model, *SKUAST Journal of Research*, 21(1):86-95.
- Umar, S.M., Suhasini, K., Sadiq, M.S., Aminu, A., 2017. Growth and Instability in Yam Production in Nigeria: An Inter Zone and State Level Analysis, *Dutse Journal of Agriculture and Food Security*, 4(1):10-24.

Trabzon İli Yomra İlçesinde 5403 ve 6537 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun Uygulanabilirliğinin Araştırılması*

Samet OFLUOĞLU¹

İsmet BOZ²

Öz

Bu çalışma, 5403 ve 6537 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun Trabzon'un Yomra ilçesinde uygulanabilirliğini incelemek amacıyla başlatılmıştır. Bu maksatla öncelikle tarımın ve arazinin insan hayatındaki önemi araştırılmıştır. Daha sonra geçmişten günümüze toprak koruma ve arazi kullanımı konusunda devletin almış olduğu önlemlere değinilmiştir. Yürürlükte bulunan kanunun getirmiş olduğu yenilikler tartışılmıştır. Araştırma sahasında gayeli örnekleme yöntemi kullanılarak, 5 mahallede arazi büyüklüğü 15 dekarın üzerinde olan 60 arazi sahibiyle görüşülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, hak sahiplerinin sadece %41.7'sinin 2014 yılında yürürlüğe giren kanundan haberdar olduğu, haberdar olanların da %48'inin kanun hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda yayım çalışmaları yok denecek kadar azdır. Kanunun işleyişi hakkında temel bilgilerin verildiği hak sahiplerinin çoğunluğu (%58.3), kanunun uygulanmasının çok zor olacağını belirtmişlerdir. Arazi fiyatları arttıkça, tarım dışı kullanım için arazi satış eğilimi artmaktadır. Hak sahiplerinin çocuklarından büyük çoğunluğu tarımla ilgilenmemektedir. Sürdürülebilir üretimin sağlanabilmesi için genç nesillerin tarıma ilgisini artırıcı sürdürülebilir politikalar geliştirilmelidir. Aksi takdirde üretimin sekteye uğraması kaçınılmazdır. Bölgede çiftçilerin tarımının geleceğinden ümitsiz olmasına sebep olan faktörler incelenmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Toprak koruma, Arazi kullanımı, 6537 sayılı kanun, Trabzon.

Investigation of Soil Conservation and Land Use Law's (No: 5403 and 6537) Applicability in Yomra District of Trabzon Province

Abstract

This study examined the applicability of Law No. 5403 and Law No. 6537 on soil conservation and land use. It was conducted in the Yomra district of Trabzon. For this purpose, firstly, the importance of agriculture and farmland for human being was explored. Then the Government's effort from the past to present to take adequate measurements of land conservation has been examined. The innovations that have been brought up by this newly enforced law were extensively discussed. Purposive sampling technique was used to collect the main data for this research. For this reason, those land holders who had farmland more than 15 decars were taken into consideration for the sample size of this research, and a well-structured questionnaire was used to collect data. Based on the research results, it was determined that only 41.7% of land holders were aware of the law that entered into force in 2014, and out of this number only 48% had adequate information about the law. There has been limited extension study about this subject. Although respondents were given basic information about the law during the data collection process, 58.3% thought that it would be very difficult to enforce this law. As land prices increase, the tendency to selling the land for non-agricultural use is increasing. As a result of the children are not interested in agriculture; it has been determined that Turkey is inevitably in need of sustainable agriculture. Otherwise, it is inevitable for agricultural production to face significant decreases. The reasons that cause farmers to feel hopeless for the future of agriculture in the region should be determined and adequate measures must be taken accordingly.

Keywords: Land use, Soil conservation, Law no 6537, Trabzon.

JEL: K1, K11

Geliş Tarihi (Received): 15.10.2019

Kabul Tarihi (Accepted): 11.05.2020

* Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Ziraat Yüksek Mühendisi, Orcid: 0000-0002-3244-1236

² Prof. Dr., Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Samsun, Orcid: 0000-0001-7149-8393, ismet.boz@omu.edu.tr

1. Giriş

Tarım, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanda yaşayan insanların geçimini sağladığı temel sektör olma özelliğindedir. Ayrıca, tarım sektörü ekonomik kalkınma sürecinde önemli işlevler yüklenmektedir. Bu işlevler; beslenme için gerekli hammadde, sermaye ve emeğin sağlanması ve ekonominin döviz gereksiniminin karşılanması olarak sıralanabilir. Bütün bu işlevlerden dolayı tarım, dünyanın hemen her yerinde özel önem verilen bir sektördür (Boz, 2003; Boz, 2004). Tarım, her şeyden önce ülke nüfusunun gıda maddeleri ihtiyacını karşılamalıdır. Tarım, ithalat için gerekli döviz talebine katkıda bulunmak üzere bir üretim fazlası oluşturmalıdır. Ekonominin diğer sektörlerle sermaye ve iş gücü transferini de üstlenen tarım, ülkede üretilen sanayi malları için talep potansiyeli de oluşturmalıdır (Cinemre ve Kılıç, 2015). İnsanlar için üç temel ihtiyaç olan gıda, giyim ve barınmanın hepsi de tarımsal üretime dolayısıyla toprağa dayanır. İnsanlar gıda ihtiyacının tamamını tarımsal ürünlerden karşılamaktadır. Giyim ihtiyaçları ise; pamuk, ipek ve yün-yapağı gibi tarım kaynaklı doğal elyaflar vasıtasıyla karşılanmaktadır. Barınmada ise başta orman ürünleri olmak üzere çeşitli toprak ve toprak ürünleri kullanılmaktadır. Tarımın ve dolayısıyla toprağın insanın temel gıda gereksinimleri dışında istihdam ve ülke ekonomisine olan katkısı yadsınamaz. Bu bağlamda, mevcut tarım alanlarının verim kabiliyetini azaltmadan gelecek nesillere devredilebilmesi için yöreye özgü sürdürülebilir tarım tekniklerinin uygulanması gün geçtikçe önem kazanmaktadır (Tatlıdil ve ark, 2009; Ul Haq ve Boz, 2018).

Geçmişte ve günümüzde ülkemizin çeşitli bölgelerinde tarıma elverişli toprakların azalmasına yol açan birçok neden mevcuttur. Bunlardan en önemlileri; tarım arazilerinin imara açılması, çarpık kentleşme, yanlış uygulanan üretim yöntemlerinden dolayı arazinin verim kabiliyetinin azalması, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı (fabrika, depo, konut, işyeri vs.), terör ve miras yoluyla arazinin parçalanmasıdır (Ofloğlu, 2018). Bu nedenler

arasında tarım topraklarının azalmasına ya da kullanılmamasına neden olan en büyük faktör arazilerin miras yoluyla bölünmesidir. Çünkü miras yoluyla bölünen araziden geçimini sağlayamayan çiftçiler ya arazisini terk etmekte ya da amaç dışı kullanım için satmaktadır. Bu da tarımsal üretimin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Dünyada tarım arazilerini korumak için; yeşil kuşak, kentsel büyüme sınırı, imar hakları transferi gibi çok çeşitli politikalar uygulanmaktadır (Akseki 2011). Bu politikalar sürdürülebilir tarımsal üretimi amaçlamakta olup tarım arazisinin korunmasının yanı sıra bölünmesinin de engellenmesi için miras kanununda ve arazi alım satımında yeni yasal düzenlemeler getirmiştir.

Türkiye’de parçalanmış tarım arazilerinin toplulaştırılması ve daha etkin kullanılması için çeşitli arazi toplulaştırma çalışmaları yapılmaktadır. Son yıllarda Türkiye genelinde ciddi anlamda arazi toplulaştırma çalışmalarının yapılıyor olmasında, özel sektörün çalışmalara dahil edilmesinin rolü büyük olmuştur. Ancak toplulaştırılan alanların eski haline dönmemesi için, yasal düzenlemeyle birlikte teşvik tedbirlerini de içeren eğitim çalışmalarına mutlaka önem verilmelidir (Kılıç, 2014). Arazi toplulaştırmasının çiftçilerde gelir artışı sağladığı ve tarım arazilerinin yapısal özelliklerini iyileştirdiği (Koral ve Güney 1996); çiftçilerin gelişmiş tarım teknolojilerini benimseme ve uygulama düzeyini artırdığı (Arslankurt ve ark., 2005) ve arazinin parsel büyüklüğü ve sulama kanalları ile bağlantı oranlarını artırdığı (Köse, 2009) bilimsel çalışmalarla ortaya konulmuştur. Ancak Gün (2003) arazi toplulaştırma çalışmalarının geniş bir program dahilinde bütün tarımsal, çevresel ve kırsal düzenlemelerin özel bir toplulaştırma kanunu çatısı altında toplanacak şekilde yapılmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca toplulaştırma çalışmalarında çiftçilerin risk davranışları göz ardı edilmemeli, koordinasyon ve iş birliğine dayalı çalışmanın önemi, yararlılığı ve gerekliliği vurgulanmalıdır (Kılıç ve ark., 2000).

Tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanması, birçok ülkede yıllarca önce çözüme kavuşturulmuş bir sorun iken Türkiye’de bu uygulama 15 Mayıs 2014 tarihi itibarıyla hayata geçmiştir. Bu amaçla 5403 sayılı kanunda 6537 sayılı kanun ile yapılan değişikliğin Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesi Türk tarımı adına bir milat olarak kabul edilebilir. Bu değişikliklerle, tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanmasının, küçük parçalar halinde satılmasının ve tarım alanlarının amaç dışı kullanımının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Kanunun uygulanmasıyla hem toprak korunacak hem de sürdürülebilir bir üretim sağlanmış olacaktır. Sürdürülebilir üretimle birlikte kırsal alanda tarımla uğraşan insanların yaşam standartlarının da artırılması amaçlanmıştır.

Türkiye’de 5403 ve 6537 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun uygulanabilirliği konusunda yapılan geçmişe yönelik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Miras paylaşımında yaşanan sorunların ele alındığı çalışmalar ve tarım arazilerinin çarpık kentleşmeden dolayı yok olması ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (Akseki, 2011; Akkuş, 2013). Ayrıca Türkiye tarım sektörünün Avrupa Birliği’ne entegrasyonunu inceleyen çalışmalar yapılmıştır (Kılıç, 2010). Reform niteliğindeki kanuni düzenlemenin, 2014 yılı itibarıyla yürürlüğe girmesi ve uygulamaya başlanması konuyu araştırmaya değer hale getirmiştir. Yapılan çalışmaların makro düzeyde ve kanunun yürürlüğe girmeden önce yapılması, kanunun uygulanabilirliğinin sorgulanması için bu çalışmayı önemli hale getirmiştir. Nitelikli tarım arazilerini korumayı amaçlayan düzenleme sonucunda yaşanan gelişmeler çalışmada ele alınmıştır. Kanunun bizzat muhatapları olan çiftçilerin araştırmaya dahil edilmesi son derece önemlidir.

Bu çalışma, Türkiye’de yeni uygulamaya giren 5403 sayılı kanun ve bu kanunda değişiklikleri içeren 6537 sayılı kanunun uygulanabilirliği araştırılmıştır. Araştırma merkezi olarak Trabzon’un Yomra İlçesi seçilmiştir. Araştırma sahası olarak Doğu Karadeniz Bölgesinin seçilmesinde geçmişte bu yörede yaşanan miras

paylaşımı sorunları önemli rol oynamıştır. Bunun yanı sıra bölgenin, ortalama işletme büyüklüğü bakımından Türkiye’nin en küçük ve en parçalı işletmelere sahip olması da etkili olmuştur. Araştırmada tarım arazisi sahiplerinin sosyoekonomik özellikleri dikkate alınarak söz konusu kanuna bakış açıları değerlendirilmiştir. Ayrıca, yörede tarım arazilerinin miras yoluyla ve diğer sebeplerle bölünmesinin ve tarıma elverişsiz hale getirilmesinin doğuracağı sonuçların sebep-sonuç ilişkileri irdelenmiştir. Çalışmada bölgedeki ataerkil düşünce sisteminin toprak dağılımına etkileri, hisseli mülkiyet durumu ve tarım dışı kullanım için arazi satış eğilimleri gibi konular araştırılmıştır. Kanunun yeni uygulanmaya başlaması ve hakkında yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olması konunun özgünlüğünü artırmaktadır. Ayrıca araştırma sonucunda, kanunun muhataplarının kanunda gördüğü eksiklikler ve bu eksiklerin giderilmesi için çözüm önerilerinin belirlenmesi de son derece önemlidir.

Trabzon İli Yomra İlçesi’ndeki çiftçilerle yürütülen bu araştırmada; genel olarak 5403 ve 6537 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun uygulanabilirliği araştırılmaktadır. Araştırmanın spesifik amaçları;

- Kanun uygulanmaya başladıktan sonra arazi satışlarının araştırılması ve analiz edilmesi,
- Trabzon İli Yomra İlçesi’nde tarım arazisi mülkiyet durumunun ortaya konulması,
- Arazilerin çok hisseli olma sebeplerinin belirlenmesi,
- Arazi sahiplerinin söz konusu kanundan haberdar olma durumlarının ortaya konulması,
- Hak sahiplerinin mülkiyetlerini devretmekten yana mı, yoksa mülkiyet devralmaktan yana mı olduklarının belirlenmesi,
- Kanunun uygulama aşamasında karşılaşılan sorunların ortaya konulması ve çözüm önerilerinin getirilmesidir.

2. Materyal ve Metot

Araştırmada birincil ve ikincil verilerden yararlanılmıştır. Birincil veriler Trabzon İli Yomra İlçesindeki; Yokuşlu, Namık Kemal, Gürsel, Kaşüstü ve Sancak mahallerinde gayeli

örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen arazi sahipleriyle birebir görüşme yapılarak elde edilmiştir. İkincil veriler; Türkiye İstatistik Kurumu, Tarım ve Orman Bakanlığı Yomra İlçe Müdürlüğü ve konuyla ilgili daha önceden yapılan çalışmalardan alınan bilgilerden oluşmaktadır. Kanun uygulanmaya başladıktan sonra gerçekleşen ve gerçekleşmeyen satışlar ve gerçekleşmeme sebepleri araştırma bulgularında tartışılmıştır. Birincil veriler seçilen araştırma alanından 2016 yılı son çeyreği ve 2017 yılı ilk çeyreğinde toplanmıştır. Seçilen araştırma alanlarında gayeli örnekleme yöntemi kullanılarak 15 da üzerinde araziye sahip işletme sahipleri arasından; rasgele seçilen 60 arazi sahibiyle birebir görüşülerek elde edilen birincil veriler; frekans, yüzde ve ortalama gibi basit tanımlayıcı istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada 15 da üzerinde araziye sahip işletmelerin seçilmesinin en önemli nedeni ise, yeterli gelir sağlayabilen tarımsal arazi büyüklüğü ve asgari tarımsal arazi büyüklüğüdür. Bu sınırların altında kalan araziler bölünemeyeceğinden ya da satılmayacağından dolayı araştırmaya bu sınırların üzerinde kalan arazi sahipleri dahil edilmiştir.

Araştırma bölgesi olan Yomra İlçesi'nde 63427 da tarım arazisi bulunmaktadır. Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) kayıtlı çiftçi sayısı 4879 kişidir. Ortalama arazi büyüklüğü 13 da olarak hesaplanmıştır. Araştırma alanı olarak seçilen 5 mahallede, 13032 da tarım arazisi ÇKS'ye kayıtlı 1086 çiftçi tarafından işlenmektedir. Ortalama arazi büyüklüğü 12 da olarak hesaplanmıştır. On beş dekarın üzerinde araziye sahip olan ÇKS'ye kayıtlı çiftçi sayısı ise 271'dir. Kanuna göre araştırma alanı olan Yomra İlçesi'nde yeter gelirli tarımsal arazi büyüklükleri; sulu arazi için 50 da, kuru arazi için 120 da, dikili arazi için 10 da, örtü altı arazi için 3 da olarak belirlenmiştir (TOB, 2019).

3. Araştırma Bulguları

3.1. Sosyoekonomik özellikler

Araştırma bölgesinde ele alınan sosyoekonomik özellikler Tablo 1'de verilmiştir. Anket yapılan arazi sahiplerinin %96.7'sini erkekler

oluşturmaktadır. Araştırmanın bu bulgusu bölgede geçmişte olduğu gibi bugün de erkeklerin toprak üzerindeki hak sahipliğindeki önceliği devam etmektedir. Arazilerin erkekler üzerine tapulanmasından dolayı ataerkil yapı geçmişte olduğu gibi bugün de bölgede hâkimdir. Üreticilerin yaş ortalaması 51.77 (SS=7.68)'dir. Üreticilerden sadece biri 35 yaşından küçük olup %56.7'si 50 yaşın üstündedir. Bölgede 50 yaşın üzerindeki üretici sayısının fazla olması iki nedenle açıklanabilir; arazi sahiplerinin altsoylarına mülkiyeti devretmemeleri ve yeni neslin tarım dışı sektörlerde çalışmasından dolayı tarıma ilginin azalmasıdır. Arazi sahipleri yaşları ilerlemiş olmasına rağmen arazi üzerindeki egemenliklerini sürdürmek istemektedirler. Arazi sahipliğinin kişiye kazandırdığı bir prestij olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden de özellikle emekli olan kişiler arazi sahipliğini sürdürmektedirler.

Eğitim durumu incelendiğinde arazi sahiplerinin %36.7'sinin ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. İlkokul mezunlarını sırasıyla lise ve ortaokul mezunları takip etmektedir. Üreticilerden okur-yazar olmayan ve okula gitmeyen bulunmamaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda araştırma alanında eğitim kurumlarına ulaşımında problemler yoktur. Bunun yanı sıra arazi sahipleri de eğitime önem vermektedir.

Bölgede arazi sahipleri çocuk yaşlardan bu yana tarımla iç içe yaşadığından, genellikle arazilerin gençlere devredilmesine sıcak bakılmamaktadır. Bundan dolayı bölgede tarımsal deneyim oldukça yüksektir. Arazi sahiplerinin %83.3'ü 30 yıldan fazla tarımsal deneyime sahiptir. Ortalama tarımsal deneyim ise 39 yıl (SS=7.72) olarak bulunmuştur. Görüşülen arazi sahiplerinin sosyal güvenlik durumları araştırıldığında sadece %5'inin tarım bağ-kur mensubu olduğu görülmektedir. Arazi sahiplerinin %95'i tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır ya da tarım dışı sektörlerden emekli olmuştur. Bu durum araştırma bölgesinde tarımın ek gelir sağlamak amacıyla yapıldığını göstermektedir.

Çalışmaya katılan bütün arazi sahiplerinin tarım dışı sektörlerden gelirleri bulunmakta ve bu gelir toplam gelirlerinin %72.67'sini oluşturmaktadır. Görüşülen arazi sahiplerinin %36.6'sı (SS=1.24)

3 çocuk sahibidir. Bu veri doğrultusunda, bölgede nüfus artış hızı geçmiş yıllara göre düşmüştür. Aile planlamasının etkileri araştırma bölgesinde de görülmektedir.

Tablo 1. Sosyoekonomik özellikler

Sosyoekonomik özellikler	N	%	Sosyoekonomik özellikler	N	%
Cinsiyet			Çocukların tarımla uğraşma durumu		
Erkek	58	96.7	Evet	5	8.3
Kadın	2	3.3	Hayır	55	91.7
Toplam	60	100.0	Toplam	60	100.0
Yaş			Tarımsal deneyim (yıl)		
≤ 35	1	1.7	0-20	2	3.3
35-50	25	41.7	21-30	8	13.3
50 >	34	56.6	30 +	50	83.4
Toplam	60	100.0	Toplam	60	100.0
Çocuk Sayısı			Eğitim düzeyi		
0-2	13	21.7	İlkokul	22	36.7
3	22	36.6	Ortaokul	15	25.0
4	12	20.0	Lise	19	31.7
5 +	13	21.7	Yüksek Okul	2	3.3
Toplam	60	100.0	Lisans	2	3.3
			Toplam	60	100.0

3.2. Kanundaki değişiklikten sonra arazi satışları ve devirleri

Araştırma sahasının seçildiği bölge ağırlıklı olarak fındık tarımı yapılan dikili tarım arazilerinden oluşmaktadır. Bölgede yeterli gelir sağlayabilen tarım arazisi büyüklüğü 10 da, asgari tarımsal arazi büyüklüğü ise 5 da olarak belirlenmiştir. Tarım arazilerinin satışında, devrinde, miras olarak bölünmesinde ve nitelik değişikliği yapılarak imara açılması gibi konularda Tarım ve Orman İlçe Müdürlüğü'nden görüş istenmektedir. Görüş istenen konularda olumsuz görüş bildirilmesinin en önemli nedeni ekonomik bütünlük arz eden arazinin parçalı hisselerle bölünmesi ya da

satılmak istenmesidir. Bölünen arazide oluşan ekonomik kayıp da olumsuz görüşe yol açmaktadır. İlçede 2016 yılı içerisinde toplam 487 parsel ve 1976 dekar arazi için kurumdan görüş istenmiştir. En fazla görüş istenen konunun, toplamda 433 parselden oluşan 1704 da arazinin satışı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu parsellerin %85.4'ünün satışına müsaade edilirken bu parseller toplan alanın %75.3'ünü oluşturmuştur. Mirasa konu olan parsel sayısı 44, arazi büyüklüğü ise 177 da olarak tespit edilmiştir. Mirasa konu arazi parsellerinin %10'luk kısmı bölünmez arazi niteliğinde olup mirasçılar arasında paylaşılamamıştır. Toplam 177 da arazinin 145 da' ı ise mirasçılar arasında paylaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Yomra'da tarım arazileri için görüş istenilen nedenler ve sonuçları

Neden	Durum	Parsel	Oran (%)	Alan (da)	Oran (%)
Satış	Olumlu	370	85.4	1283	75.3
	Olumsuz	63	14.6	421	24.7
	Toplam	433	100.0	1704	100.0
Miras	Olumlu	40	90.0	145	81.9
	Olumsuz	4	10.0	32	18.1
	Toplam	44	100.0	177	100.0
Vasıf İfraz	Olumlu	4	40.0	9	9.4
	Olumsuz	6	60.0	86	90.6
	Toplam	10	100.0	95	100.0
Genel Toplam		487		1976	

Kaynak: Yomra Gıda Tarım ve Hayvancılık İlçe Müdürlüğü, 2017

3.3. Yeni kanuna yaklaşım

Araştırma alanında 15 da ve üzeri arazi sahipleri ile yapılan anketler sonucunda ortalama arazi büyüklüğü 23.98 da (SS=7.79) olarak tespit edilmiştir. Çiftçilerin %50'si 21-30 da aralığında araziye sahip iken sadece %15'i 30 da üzerinde araziye sahiptir (Tablo 3). Arazilerin bölünerek ya da satılarak küçülmesi hem üretim maliyetlerini arttırmakta hem de araziden sağlanan gelirin azalmasından dolayı kıymetsiz hale gelmektedir.

Tablo 3. Arazi büyüklüğü durumu

Arazi büyüklüğü (da)	Sayı	%
≤ 20	21	35.0
21-30	30	50.0
30 ≥	9	15.0
Toplam	60	100.0

Görüşülen arazi sahiplerinin arazileri ortalama 5.5 parçadan (SS=2.10) oluşmaktadır. Araştırma bölgesinde tek parça araziye sahip üretici bulunmamaktadır. Arazilerin %78'i 3-6 parçadan oluşmaktadır (Tablo 4). Arazilerde parça sayısı arttıkça kültürel uygulamalar ve hasat gibi konularda ciddi güçlükler ortaya çıkmaktadır. Bunlarla bağlantılı olarak verimde de düşüşler yaşanmaktadır. Parçalı arazilerden yerleşim yerine yakın olanlarda bakım kolay ve verim yüksek iken, yerleşim yerine uzak arazilerde tam tersi bir durum gözlenmektedir.

Tablo 4. Arazi parçalılık durumu

Parça Sayısı	Sayı	%
3-4	22	36.6
5-6	25	41.7
7-8	7	11.7
9-10	4	6.7
11-12	2	3.3
Toplam	60	100.0

Görüşülen arazi sahiplerinden sadece %8.3'ünün arazisi kendine aittir. Hisseli arazi oranı %91.7'dir (Tablo 5). Kanunda yapılan değişiklik neticesinde bu hissedarlığın ortadan kaldırılması ve arazinin sahibinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Arazilerde hissedarlık durumu arttıkça hissedarlarda arazinin elinden alınacağı kaygısı oluşmakta, bu durum da tarıma olan ilgiyi azaltmaktadır. Arazinin tarım yapana tapulanması ya da tarım yapmak isteyene devredilmesi bu kaygılara son verecektir.

Tablo 5. Arazi hissedarlık durumu

Durum	Sayı	%
Var	55	91.7
Yok	5	8.3
Toplam	60	100.0

Arazilerin toplam hissedar sayısı ile ilgili veriler incelendiğinde %41.7'sinin 5-7 hissedarı bulunduğu görülmektedir. Araştırma bölgesinde en fazla hisse sayısı 20 olarak tespit edilmiştir (Tablo 6). Her bir arazinin ortalama 7.07 (SS=3.76) hissedarı bulunmaktadır. Bu rakamın bölge genelinde daha fazla olduğu birçok araştırmada tespit edilmiştir. Bölgenin Türkiye'nin en küçük işletme büyüklüğüne sahip olan bölgesi olduğu bilinmektedir.

Tablo 6. Hissedar sayısı

Hisse Sayısı	Sayı	%
1	5	8.3
2-4	7	11.7
5-7	25	41.7
8-10	15	25.0
11+	8	13.3
Toplam	60	100.0

Arazilerin hisseli olmasının en önemli sebebi %61.8 ile kamu kurumlarında bürokrasinin fazlalığıdır (Tablo 7). Hissedarlık sebeplerinin en önemlisi olan bürokrasi araştırma bölgesindeki insanların sabırsız karakterlerine tezat oluşturmaktadır. Veraset işlemlerinde birçok kurumda yürütülmesi gereken bürokratik işlemler çiftçileri yıldırılmaktadır. Bunun için veraset işlemleri esnasındaki bürokratik engeller kaldırılmalıdır. Bazı hak sahipleri ise mevcut hissedarlığın bürokrasiden çok kendi ihmallerinden kaynaklandığını düşünmektedir.

Tablo 7. Hissedarlık sebepleri

Sebepe	Sayı	%
Bürokrasi	34	61.8
İhmal	14	25.4
Güven	7	12.8
Toplam	60	100.0

Araştırma bölgesinde görüşülen arazi sahiplerinin %56.7'si daha önceden arazi paylaşımı konusunda olumsuz bir deneyim yaşamadığını belirtmiştir. Geriye kalan azımsanmayacak bir kesim ise geçmişte toprak paylaşımıyla ilgili olumsuzluklar yaşamıştır (Tablo 8). Bölge arazi paylaşımı ve satışları konusunda en fazla olumsuzluğun yaşandığı

bölgedir. Tarım arazilerinin az olması kıymetini arttırmıştır. Bu durum zaman zaman aile içi cinayetlere de sebep olmuştur. Arazi sahiplerinin sınır komşuları ile husumet yaşamaları da bölgede yaygındır.

Tablo 8. Toprak paylaşımında olumsuz deneyim yaşama durumu

Durum	Sayı	%
Var	26	43.3
Yok	34	56.7
Toplam	60	100.0

Görüşülen üreticilerin %51.7'si, arazinin miras yoluyla bölünerek küçülmesini sorun olarak görmemektedir (Tablo 9). Herkese payı oranında fiziki arazinin verilmesinden yana olduklarını bildirmişlerdir. Arazinin miras yoluyla küçülmesini sorun olarak görmeyen bu üreticilere gerekli bilgilendirmeler bir an önce yapılmalıdır. Aksi takdirde kanunla muhatap olmaları durumunda ciddi sorunların ortaya çıkma olasılığı yüksektir. Çiftçilerin %43.3'ü ise arazinin miras yoluyla küçülmesinin büyük bir sorun olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 9. Arazinin miras yoluyla küçülmesi hakkındaki görüşler

Durum	Sayı	%
Sorundur	26	43.3
Sorun değildir	31	51.7
Fikrim yok	3	5.0
Toplam	60	100.0

Çiftçilerin yeni kanundan haberdar olup olmadıkları incelendiğinde, %58.3'ünün yeni kanundan ve yeni uygulamadan haberi olmadığı tespit edilmiştir. Haberdar olan %41.7'lik kesimin büyük çoğunluğu ise kendi çevresinde karşılaştığı olaylar vasıtasıyla değişikliklerden haberdar olmuştur (Tablo 10). Kanundan haberdar olunmaması hak sahiplerinin eyleme geçmesini geciktirmektedir. Bu durum eskiden süregelen hissedarlık durumlarını devam ettirmektedir.

Tablo 10. Yeni kanundan haberdar olma durumu

Durum	Sayı	%
Haberi var	25	41.7
Haberi yok	35	58.3
Toplam	60	100.0

Kanunun varlığından haberdar olanların %48'i kanunun içeriğinden kısmen de olsa bilgi

sahibidir. Geri kalan %52'lik kısım ise kanundan haberdar olmasına rağmen içerikle ilgili bilgiye sahip değildir (Tablo 11). Kanundan haberdar olamayanlar da dikkate alındığında kanunun içeriğinden %80'lik bir kesimin bilgisi yoktur. Kanun hakkındaki bilgi eksikliğinin en önemli nedenleri ise yeterince bilgilendirme ve yayım çalışmalarının yapılmaması ve ilgililerin bu konulara olan mesafeli yaklaşımlarıdır.

Tablo 11. Yeni kanun hakkında bilgi sahibi olma

Durum	Sayı	%
Bilgisi var	12	48.0
Bilgisi yok	13	52.0
Toplam	25	100.0

Tablo 12. Miras paylaşımı konusunda fikirler

Durum	Sayı	%
Çocuklara eşit	28	46.7
Erkek çocuğa fazla	3	5.0
Kanuna göre	19	31.7
İnanca göre	10	16.6
Toplam	60	100.0

Görüşülen arazi sahiplerinin miras paylaşımı konusundaki fikirleri Tablo 12'de verilmiştir. Çiftçilere kendilerinden sonra arazi paylaşımının nasıl olmasını istedikleri sorulduğunda %46.7'sinin arazinin çocuklar arasında eşit dağıtılması gerektiği fikrinde olduğu belirlenmiştir. Arazi sahiplerinin %31.7'si yeni uygulanmaya başlayan kanuna göre paylaşım olması gerektiğini söylerken, erkek çocuğa daha fazla pay verilmesi gerektiğini söyleyen arazi sahibi oranı sadece %5'tir. Bu bulgu Karadeniz Bölgesi gibi ataerkil yapının güçlü olduğu bir bölgede bile hak sahiplerinin sadece küçük bir kısmı erkek çocukların daha fazla pay almasını savunmaktadır. Buradan hareketle bölgedeki ataerkil yapının yavaş yavaş kırılmaya başladığı söylenebilir.

Tablo 13. Miras paylaşımında arazi tasarruf durumları

Durum	Sayı	%
Devrederim	10	16.7
Devralırım	34	56.7
Ne devreder ne devralırım	16	26.6
Toplam	60	100.0

Görüşülen arazi sahiplerinin miras paylaşımında arazi tasarruf durumu ile ilgili fikirleri Tablo 13'te verilmiştir. Tablodan arazi sahiplerinin

%56.7'sinin araziye diğer hak sahiplerinden devralmak isteyecekleri anlaşılmaktadır. Hiçbir şekilde payına düşen araziye devretmeyeceğini ve diğer hak sahiplerinin payına düşen araziye de devralmayacağını söyleyenlerin oranı %26.7'dir. Bu bulgudan hareketle kanunun uygulanması esnasında hak sahipleri arasında ciddi sorunların ortaya çıkabileceği söylenebilir. Diğer hak sahiplerinin paylarını devralmak isteyenlerin %44.2'si bunu maddi yatırım olarak görmektedir. Devralmak isteyenlerin diğer nedenleri sırasıyla arazinin ata toprağı olarak görülmesi ve gelecek nesillere miras olarak bırakılma düşüncesidir. Payını devretmeyi düşünen arazi sahiplerinin %57.7'si arazi fiyatlarının yüksekliğinden dolayı bu fikirde olduklarını belirtmişlerdir. Diğer sebepler sırasıyla tarımla uğraşmamak ve diğer hak sahiplerinin ihtiyacı olduğu fikridir. Hak sahiplerinden hakkını devretmek isteyenlerin yaklaşık %20'si diğer hak sahiplerinin menfaatlerini düşünmektedir (Tablo 14).

Tablo 14. Arazi paylaşımında gösterilen tasarrufların nedenleri

Durum	Sayı	%
Devralırım		
Ata toprağı	12	35.3
Miras bırakmak	7	20.5
Maddi yatırım	15	44.2
Toplam	34	100.0
Devrederim		
Fiyat yüksekliği	15	57.7
Tarımla uğraşmamak	6	23.1
Diğer hak sahiplerinin ihtiyacı	5	19.2
Toplam	26	100.0

Araştırma bölgesinde tarım işletmeleri genellikle çok parçalı arazilere sahiptir. Buna rağmen ankete katılanların %55'i parçalı arazilerin birleştirilmesine sıcak bakmamaktadır (Tablo 15). Araştırmanın bu bulgusu özellikle planlanan toplulaştırma projelerinin önündeki en büyük engeldir. Bu bağlamda olası toplulaştırma çalışmalarında arazi sahiplerinin itirazlarıyla karşılaşılacağı düşünülmektedir.

Tablo 15. Parçalı arazilerin birleştirilmesine yaklaşım

Durum	Sayı	%
Desteklerim	27	45.0
Desteklemem	33	55.0
Toplam	60	100.0

Çiftçilerin parçalı arazilerinin birleştirilmesine yaklaşımlarının nedenleri Tablo 16'da verilmiştir. Parçalı arazilerin birleştirilmesini destekleyen üreticilerden %66.6'sı arazilerin birleştirilmesinin işleme ve bakım kolaylığı getireceğini düşünmektedir. Desteklemeyenlerin büyük çoğunluğu ise arazi değerlerinde farklılıklar olmasından dolayı maddi kayıplar yaşanacağını düşünmektedir. Bölge arazisinde kısa mesafelerde yaşanan önemli topografik farklılıklar arazi değerlerinde ciddi artışlara ya da azalışlara neden olmaktadır. Bu farklılıklarda hiç kuşkusuz arazi sahiplerinin maddi anlamda kayıplar yaşayacağı kaygısına neden olmaktadır. Bu bağlamda araştırma bölgesinde parçalı arazilerin birleştirilmesi işleminin bir hayli zor olacağını göstermektedir.

Tablo 16. Parçalı arazilerinin birleştirilmesine yaklaşımların nedenleri

Durum	Sayı	%
Destekleyen		
Verimlilik	5	18.5
İşleme ve bakım kolaylığı	18	66.6
Hissedarlığın bitmesi için	4	14.9
Toplam	27	100.0
Desteklemeyen		
Arazi nitelikleri	13	39.3
Arazi değerleri	20	60.7
Toplam	33	100.0

Tablo 17. Sınırdış arazilerinin satış durumunda gösterilecek tavır

Durum	Sayı	%
Satın alırım	32	53.3
Satın almam	28	46.7
Toplam	60	100.0

Görüşülen arazi sahiplerinden %53.3'ü sınırdış arazisinin satılması durumunda bu araziye satın almak isteyeceğini belirtmiştir. Geriye kalan %46.7'lik kesim ise çeşitli sebeplerden dolayı sınırdış arazileri satın almayı düşünmemektedir (Tablo 17). Sınırdış arazilerin satın alınması durumunda mevcut işletmenin büyüklüğü artacak, iş gücü azalacak, gelir ve verimde artışlar olacaktır. Sınırdış arazilerin satın alınmasındaki en büyük güçlük ise arazi fiyatlarındaki yükseklik olarak görülmektedir.

Arazi sahiplerinin %66.7'si tarım dışı kullanım için arazi satmayacağını belirtmiştir. Bu oran hala tarım arazilerinin önemini bilen ciddi bir

kitlenin olduğunu göstermektedir. Arazi sahiplerinin %33.3'ü ise tarım dışı kullanım için arazilerini satabileceklerini belirtmişlerdir (Tablo 18).

Tablo 18. Tarım dışı kullanım için arazi satışına yaklaşım

Durum	Sayı	%
Olumlu	20	33.3
Olumsuz	40	66.7
Toplam	60	100.0

Tarım dışı arazi satışına olumlu bakanların %85'i bunu maddi getiri maksatlı yapacaklarını belirtmişlerdir. Araştırma alanındaki hızlı yapılaşma, yabancı yatırımcıların araziye ilgisi ve arazi fiyatlarının yüksekliği hak sahiplerinin maddi getiri sağlamak amacıyla tarım arazilerini satma eğilimini arttırmaktadır. Geriye kalan %15'lik kesim ise arazilerini fiziki zorunluluklar ve kamu yararı olması halinde satabileceklerini belirtmişlerdir (Tablo 19).

Tablo 20. Tarım dışı arazi satışına bakışın mahallelere göre farklılıkları

Durum	Kaşüstü	Yokuşlu	Sancak	Gürsel	N. Kemal
Olumlu	6	2	7	2	3
%	50.0	16.6	58.3	16.6	25.0
Olumsuz	6	10	5	10	9
%	50.0	83.4	41.7	83.4	75.0
Toplam	12	12	12	12	12

Arazinin bölünememesi durumunda üreticilerin ikinci bir seçenek olarak sunulan şirket kurma fikrine bakış açıları değerlendirildiğinde %70 gibi büyük bir kesim bu fikre olumsuz yaklaşmaktadır (Tablo 21). Hâlbuki aile malları ortaklığı veya şirket şeklinde kurulacak bir oluşumda herkes payları oranında arazide hak sahibi olabilecek ve resmiyette bölemedikleri arazilerini fiili olarak bölerek işleme haklarına sahip olabileceklerdir. Bu durumun dezavantajı ise hak sahiplerinden birinin ölümü veya ortaklıktan ayrılmak istemesi durumunda sürecin yeniden başlama ihtimalidir. Şirket kurma fikrine olumsuz yaklaşanların göstermiş olduğu en önemli neden %57.1 ile ortaklar arasında sorun çıkabilme düşüncesidir (Tablo 22). Özellikle Karadeniz Bölgesi'nde arazi bölüşümünde cinayetle bile sonuçlanan olayların olduğu düşünüldüğünde bu bulgu normaldir. Arazi sahipleri bunları bildiğinden ortaklık

Tablo 19. Tarım dışı satışa olumlu bakanların nedenleri

Durum	Sayı	%
Maddi getiri	17	85.0
Zorunluluk-kamu yararı	3	15.0
Toplam	20	100.0

Anket çalışması yapılan mahallerde tarım dışı arazi satışına bakış açıları değerlendirildiğinde (Tablo 20), Kaşüstü ve Sancak mahallelerindeki arazi sahiplerinin diğer mahallelere göre tarım dışı arazi satışına daha eğilimli oldukları tespit edilmiştir. Sahil şeridinde yer alan ve sürekli yapılaşmaya açık olan bu iki mahallede arazi fiyatlarının yüksek olması arazi sahiplerini cezbeden en önemli nedendir. Bu sonuç doğrultusunda arazi fiyatlarıyla doğru orantılı olarak satış eğilimi de artmaktadır. Diğer üç mahalle sahil şeridinin üst kesiminde yer aldığından arazi sahiplerinin tarım dışı arazi satışına eğilimli olmadıkları tespit edilmiştir.

seçeneğine sıcak bakmamaktadır. Bunu %23.8 ile araziden sağlanan gelirin azlığı takip etmektedir. Tarım arazilerinden sağlanan gelir bir aileyi geçindirecek düzeyde değildir.

Tablo 21. Şirket kurma konusunda fikirler

Durum	Sayı	%
Olumlu	17	28.3
Olumsuz	42	70.0
Fikrim yok	3	1.7
Toplam	60	100.0

Tablo 22. Şirket kurmaya olumsuz bakanların nedenleri

Sebep	Sayı	%
Gelir azlığı	10	23.8
Problem olacağından	24	57.1
Gelecekteki bürokratik sıkıntılar	3	7.1
Tecrübeler	5	12.0
Toplam	60	100.0

Kanunun getirmiş olduğu yeniliklerden biri de ehil mirasçılıktır. Ehil mirasçılık kriterleri, 31 Aralık 2014'te 29222 sayılı Resmi Gazetede

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yayımlanan bir yönetmelikle düzenlenmiştir. Kriterler, kişilerin tarımsal deneyimlerini ölçerken ekonomilerinin ne ölçüde tarıma dayalı olduğunu belirlemektedir. Bu yönetmelik kapsamında bir skala belirlenmiştir. Değerlendirme sonucunda bir ehil mirasçının alabileceği en yüksek puan kadın olması halinde 100, erkek olması halinde 95 puandır. Puanlama sonucunda 50 ve daha yukarı puan alan mirasçılar ehil mirasçı olarak kabul edilmektedir.

Anket yapılan arazi sahipleri ehil mirasçı kriterlerine göre değerlendirildiğinde ortalama ehil mirasçı puanları 36.83 (SS=8.93) olarak belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında değerlendirme yapıldığında araştırma alanında ehil mirasçılık puanı ortalamanın altındadır. Görüşülen üreticilerin %35'inin ehil mirasçılık puanı 20 ile 30 puan arasında değişim göstermektedir. Çiftçilerin sadece %8.4'ü ehil mirasçı olarak kabul edilebilecek durumdadır (Tablo 23).

Tablo 23. Ehil mirasçılık durumu

Puan	Sayı	%
20-30	21	35.0
31-40	18	30.0
41-50	16	26.6
51-60	5	8.4
Toplam	60	100.0

Görüşülen arazi sahiplerinin %58.3'ü çeşitli nedenlerle bu kanunun uygulanabilir olduğunu düşünmemektedir (Tablo 24). Kanunun uygulanamaz olduğunu düşünen arazi sahiplerinin çoğu bu kanunun içeriğinden haberdar değildir. Diğer bir neden ise "az da olsa toprağım olsun, toprak ile bağım kopmasın" düşüncesidir. Arazi sahiplerinin %40'ı ise kanunun uygulanabileceğini düşünmektedir. Bu çiftçilerin tarım arazilerinin bölünmesinin üretim üzerine olumsuz etkileri konusunda daha bilinçli oldukları söylenebilir.

Tablo 24. Kanunun uygulanmasına yaklaşım

Durum	Sayı	%
Uygulanabilir	24	40.0
Uygulanamaz	35	58.3
Fikrim yok	1	1.7
Toplam	60	100.0

Tablo 25. Kanun daha iyi uygulanması için öneriler

Öneriler	Sayı	%
Arazi kullanana tapulanmalı	11	18.3
Kadastro işlemleri yenilenmeli	11	18.3
Kız evlatlara hakları para olarak verilmeli	5	8.3
Devlet kanunun takipçisi olmalı	11	18.3
Arazi fiyatları makul olmalı	7	11.7
Kanun uygulanamaz	10	16.8
Fikrim yok	5	8.3
Toplam	60	100.0

Kanunun daha etkili bir şekilde uygulanması için yapılması gerekenler sorulduğunda, arazi sahiplerinin cevapları dağınık bir görüntü sergilemektedir. En önemli öneriler ise "devlet kanunun takipçisi olmalı", "arazi kullanana tapulanmalı ve kadastro işlemlerinin yeniden yapılması" gibi fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirleri kanunun uygulanmasının mümkün olmadığı görüşü takip etmektedir (Tablo 25).

5. Sonuç ve Öneriler

Araştırmada Yomra Tarım ve Orman İlçe Müdürlüğünden görüş istenen toplam 1976 dekar araziden 539 dekarı için olumsuz görüş bildirilmiştir. Olumsuz görüş bildirilmesinin en önemli nedenleri olarak, ekonomik bütünlük sınırı ve yeter gelirlilik tarımsal arazi büyüklüğü sınırlarının altında ifraz istenmesi olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma bölgesinin sosyoekonomik yapısı incelendiğinde arazi sahiplerinin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Okula gitmeyen hak sahibine rastlanmamıştır. Sosyal güvenlik durumları açısından tarımsal sigortalı sayısı yok denecek kadar azdır. Arazi sahiplerinin hepsinin tarım dışı geliri mevcuttur. Bu iki bilgiden hareketle tarımsal gelirin bölgede asıl geçim kaynağından ziyade yan gelir olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Arazi sahiplerinin büyük bir kısmının çocukları tarımdan kopmuştur. Araştırmanın bu bulgusuna göre gelecek nesillerin tarımdan kopmakta olduğu, üretimde devamlılığın risk altında olduğu ve tarım alanlarının tarım dışı kullanım eğiliminin arttığı söylenebilir.

Araştırma bölgesinde tarım arazilerin büyük kısmı çok parçalı ve çok hisselidir. Arazilerin

hisseli olmasının en büyük nedeni, kamu kurumlarındaki karmaşık iş akışı ve bürokrasinin fazlalığıdır. Karadeniz Bölgesi, arazi paylaşımı konusunda olumsuzlukların çok yaşandığı bir bölge olarak bilinmesine rağmen, toprak paylaşımı konusunda geçmişte olumsuzluk yaşamayan arazi sahipleri çoğunluktadır.

Arazilerin miras yoluyla parçalanarak küçülmesi çiftçiler tarafından önemli bir sorun olarak görülmemektedir. Genellikle “küçük olsun benim olsun” düşüncesi hakimdir. Kanunda yapılan değişiklikten ve yeni uygulamadan ilgililerin bilgisi yok denecek kadar azdır. Kanundan haberdar edilen arazi sahiplerinin çoğunluğu, kendinden sonra arazisinin çocukları arasında eşit olarak paylaşılmasını istemektedir.

Mirasın ekonomik bütünlük ve yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüğü sınırlarının altında kalmasından dolayı bölünememesi durumunda arazi sahiplerinin büyük çoğunluğu araziyi devralmak istemektedir. Bunun nedeni olarak da arazinin bölgede maddi bir yatırım ve güvence olarak görülmesidir. Araziyi devralmak istemeyenlerin en önemli nedeni ise arazi fiyatlarının ortalamasının çok üzerinde olmasıdır.

Araştırma bölgesinde parçalı arazilerin birleştirilmesi desteklenmemektedir. Bunun yanı sıra çoğu arazi sahibi, arazisinin sınırında bulunan arazinin satılması durumunda söz konusu araziye satın almak istemektedir. Bu şekilde bakım kolaylığı ve verim artışı olacağı düşünülmektedir. Parçalı arazilerin birleştirilmesine olumsuz bakanların en önemli nedeni ise ekonomik kayıplara uğrama endişesidir.

Araştırma bölgesinde tarım dışı kullanım için arazi satışına genel olarak olumsuz bakılmaktadır. Mahalle bazında bakıldığında sahil şeridinde yer alan mahallelerde arazi fiyatlarının yüksekliği ve yapılaşmanın artmasından dolayı tarım dışı kullanım için arazi satışına daha eğilimli bir durum söz konusudur.

Arazi sahiplerinin araziye paylaşamamaları durumunda ikinci bir seçenek olan ortaklık veya şirket kurma fikrine karşı oldukları belirlenmiştir. Bölgede yer alan arazi sahipleri

ehil mirasçı kriterlerinden birçoğuna haiz değildir. Özellikle geçimini söz konusu araziden sağlayan arazi sahibi yok denecek kadar azdır.

Arazi sahipleri köyleriyle ilgili en önemli sorun olarak fındık yetiştiriciliğinde yaşanan bilgi eksiklikleri olduğunu belirtmiştir. Fındık fiyat politikalarındaki istikrarsızlık ve pazarlama politikalarındaki eksiklikler yörenin en önemli sorunu olarak ön plana çıkmaktadır.

Arazi sahiplerinin çoğunluğu kanunun bu haliyle uygulanamayacağını düşünmektedir. Kanunun daha iyi uygulanabilmesi için devlet tarafından takip edilmesi, arazinin kullanana tapulanması ve kadastro işlemlerinin yenilenmesi gibi öneriler olsa da bunların hayata geçirilmesi zaman alacaktır.

Yörede Türkiye tarımının geleceğini olumsuz gören bir kesim mevcuttur. Bununla birlikte sürdürülebilir tarım politikaları uygulanırsa Türkiye tarımının geleceğe güvenle yürüebileceğini düşünen azımsanmayacak bir kitle vardır.

Araştırma bulguları Türkiye’de tarımsal üretimin devamlılığın için yeni kanunun gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak paydaşlara kanunun gerekliliği hakkında yeterli bilgilendirme yapılmamıştır. Bu amaçla Tarım ve Orman Bakanlığı’nın önderliğinde kanunun yapılma amacının kamuoyuna anlatılması zorunludur.

Tarım arazilerinin parçalanmamasının, tarım ekonomisine sağlayacağı katma değer sayısal verilerle sunulmalıdır. Arazinin parçalanmasının önüne geçen ülkelerden veriler somut örneklerle aktarılmalıdır. Bu sunumlarda ve bilgilendirmelerde kitle iletişim araçları etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Afiş, broşür ve ilanların yanı sıra TV’lerde kamu spotu tarzında yayınlar yapılmalıdır. Konferans ve bilgilendirme toplantılarından ziyade arazi sahiplerine yönelik yerinde bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır. Bunun için ilgili tarım ilçe müdürlüğü sahaya çıkarak yayım çalışması yapılmalıdır. Tarım ilçe müdürlükleri, üniversiteler, tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri vb. sivil toplum kuruluşlarınca koordineli bir şekilde yoğun

yayım çalışmaları yapılmalıdır. Yayım çalışmalarının yürütülebilmesi için gerekli personel bir an önce istihdam edilmelidir.

Tarım arazilerinin çeşitli nedenlerle tarım dışı kullanıma açılmasının önüne geçilmelidir. Kamusal zorunluluklar hariç tarım arazilerinde kesinlikle vasıf değişikliğine müsaade edilmemelidir. Vasıf değişikliğine müsaade eden haller değiştirilmelidir. Bunun içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Kamu yararı için tarım arazilerinin amaç dışı kullanıma açılmak istenmesi durumunda başka bir alternatifin olmaması gözetilmelidir. Değerlendirmenin her açıdan yapılabilmesi için ilgili bakanlıklar ve belediyeler birlikte çalışmalıdır.

Arazilerin ekonomik nedenlerle üçüncü kişilerin eline geçmesine engel olunmalıdır. Bunun içinde araziye devralacak olan hak sahibine maddi kolaylıklar tarım kredi kooperatifleri ve devlet bankalarının sağlanmalıdır.

Tarım arazilerinde çok küçük parçalar mevcut olduğundan, kadastro çalışmalarının yeniden yapılması gerekmektedir. Kanunun tam manasıyla uygulanabilmesi için bu çalışmalar tarım ilçe müdürlükleri ve tapu müdürlüklerinin ortaklaşa çalışmalarıyla hayata geçirilmelidir. Birbirlerinin teknik ve insani altyapılarından yararlanmalıdırlar. İlgili kurumlar bünyesinde ihtisaslaşmış birimler oluşturulmalıdır. Kadastro çalışmaları sonrasında, söz konusu araziler birleştirilerek atıl araziler en aza indirgenmeli, üretim ve ürün kayıpları ortadan kaldırılmalıdır.

Sürdürülebilir tarım politikaları Tarım ve Orman Bakanlığı, ziraat fakülteleri ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışmalarıyla geliştirilmelidir. Özellikle araştırma bölgesinde fındık yetiştiriciliği yoğun olarak yapıldığından fındık için üretici örgütlenmesi teşvik edilmelidir. Yeni açılmaya başlanan lisanslı depoların sayısının artırılmasıyla, bölgenin en önemli sorunu haline gelmiş olan fındık fiyatlarının aşırı düşmesinin önüne geçilmelidir.

Tarım arazilerinin önemi, tarımsal üretimin devamlılığının önemi ve sürdürülebilir tarım

teknikleri konusunda yoğun yayım çalışmaları yapılmalıdır. Yeni neslin tarımsal üretim ve tarım arazilerinin değerini anlayabilmesi için eğitimin her evresinde öğrencilerin düzeylerine göre müfredata konular eklenmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversiteler bir araya gelerek bu müfredatı belirlemelidir.

Kaynaklar

Akkuş, S., 2013. Tapu Sicilinde Miras Paylaşım Problemleri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 91 s.

Akseki, H., 2011. Kentsel Yayılmanın Tarım Arazileri Üzerindeki Etkisi Konya Kenti Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 111 s.

Arslankurt, B., Altıntaş, A., Güleç, M., 2005. Tokat İlinde Arazi Toplulaştırması Yapılan Alanlarda Üreticilerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Toplulaştırma Bilinç Düzeyine Etkili Faktörler, KHGM, Toprak ve Su Kaynakları Tokat Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 148.

Boz, İ., 2004. "Tarım Sektörünün İktisadi Kalkınmadaki Rolü, 137-158". Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular (Eds: Taban, S., Kar, M.). Ekin Kitabevi Yayınları Bursa, 385 s.

Boz, İ., 2003. "Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası, 217-260". Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye (Eds: Kar, M., Arıkan, H.). Beta Yayınları, 490 s.

Boztoprak, T., Demir, O., Çoruhlu, Y. E., Nişancı, R., 2015. Arazi Toplulaştırmasının Tarımsal İşletmelere Etkilerinin Araştırılması, Selçuk Üniversitesi Bilim ve Teknik Dergisi, 3(3):1-11.

Cinemre, H. A. Kılıç, O., 2015. Tarım Ekonomisi, Ondukuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ders Kitabı No: 11, (5. Baskı), Samsun, 179 s.

Gün, S., 2003. Legal State of Land Consolidation in Turkey and Problems in Implementotion, Pakistan Journal of Biological Sciences, 6(15): 1380-1383.

- Kılıç, M., 2010. Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türk Tarım Hukuku: Mevcut Durum Son Gelişmeler ve Yaklaşımlar, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 9: 67-92.
- Kılıç, O., Ceyhan, V., Özyazıcı, G., 2000. Çiftçilerin Arazi Toplulaştırmasına Karşı Tutumlarının Belirlenmesi (Boyacılı Köyü Örneği), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 15(3): 80-91.
- Kılıç, O., 2014. Samsun'daki Tarımsal Sorunların Sektörel Bazda Değerlendirilmesi, Samsun İli Tarım ve Hayvancılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumları, Cilt-2, 892-897.
- Koral, A. İ., Güney, D., 1996. Tokat-Erbaa-Kızılçubuk Köyünde Uygulanan Arazi Toplulaştırmasının Ekonomik Analizi, Köy Hizmetleri Tokat Araştırma Enstitüsü, Genel Yayın No:130, Seri No: R-82.
- Köse, T., 2009. Arazi Toplulaştırmasının Sulama Sistemlerine Etkisi (Manisa Salihli Sağ Sahil Sulama Alanı Örneği), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarımsal Yapılar ve Sulama Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 71 s.
- Ofluoğlu, S., 2018. Trabzon İli Yomra İlçesi'nde 5403 ve 6537 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun Uygulanabilirliğinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 77 s.
- Resmi Gazete (RG), 2014. Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG Kanun No: 6537, Sayı: 29001, Kabul Tarihi. 30.04.2014. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140515-1.htm>, Erişim: 12.05.2019
- Resmi Gazete (RG), 2014. Tarımsal Arazilerin Mülkiyetinin Devrine İlişkin Yönetmelik, RG Sayı: 229222, Kabul Tarihi: 31.12.2014. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141231-3.htm>, Erişim: 12.05.2019.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), 2019. Yomra İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü. <http://www.yomra.gov.tr/ilce-tarim-ve-orman-mudurlugu>, Erişim: 12.05.2019.
- Tatlidil, F. F., Boz, İ., Tatlidil, H., 2009. Farmers' Perception of Sustainable Agriculture and its Determinants: A Case Study in Kahramanmaraş Province of Turkey, Environment, Development and Sustainability, 11(6): 1091-1106.
- Ul Haq, S., Boz, I. 2018. Developing a Set of Indicators to Measure Sustainability of Tea Cultivating Farms in Rize Province, Turkey, Ecological Indicators, 95: 219-232.

Seçilmiş Tarım Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlük: Baltık Ülkeleri Örneği

Güçgeldi BASHIMOV¹

Öz

Bu çalışmada Baltık ülkelerinin seçilmiş tarım ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılarak hesaplama yapılmıştır. AKÜ indeksi ile bir ülkenin ele alınan malda açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığı kolayca belirlenebilmektedir. Eğer $AKÜ > 1$ ise ülkenin ele alınan malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ifade edilmektedir. 2001-2018 dönemini kapsayan çalışmada kullanılan veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada Armonize Sistemin iki haneli ürün sınıflandırması esas alınmıştır. Yapılan analiz Baltık ülkelerinde Letonya'nın süt ve süt ürünleri, hububat ve meyve ihracatında, Estonya'nın süt ve süt ürünleri ile hububat ihracatında, Litvanya'nın ise ele alınan ürünlerin tamamında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: AKÜ indeksi, Baltık ülkeleri, İhracat, Tarım

Comparative Advantage in Selected Agricultural Products: Case Study of Baltic Countries

Abstract

The paper analyses the comparative advantage of Baltic countries in selected agricultural products. In the study, Revealed Comparative Advantage index was used. The RCA index can easily identify a country has revealed comparative advantage or not. If the $RCA > 1$, that means country has a revealed comparative advantage in the commodity. The data obtained from the International Trade Centre database for the period 2001-2018. In this study the Harmonized System classification at the two digit level was used. The analysis reveals that Latvia has a comparative advantage in dairy products, cereals and fruit exports. It was found that Estonia has a comparative advantage in dairy products and cereals. The results of this study demonstrate that Lithuania has a comparative advantage in selected agricultural products.

Keywords: RCA index, Baltic countries, Export, Agriculture

JEL: F10, F14, Q17

Geliş Tarihi (Received): 10.01.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 09.06.2020

¹ Dr., İşletme Bilim Uzmanı, Orchid: 0000-0003-3944-5499, guyc55@gmail.com

1. Giriş

Tarım sektörü ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Tarım sektörü özellikle gıda güvenliğinin temin edilmesi bakımından stratejik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, tarım sektörü nüfusun önemli bir kısmına istihdam oluşturması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, sanayi sektörüne talep oluşturması ve ihracat ile ülkeye gelir sağlaması gibi birçok parametre yoluyla ülke ekonomilerine önemli katkıda bulunmaktadır. Bundan ötürü tarımsal üretim her ülke için stratejik bir öneme sahiptir (Orhan, 1999; Peker, 2009).

Tarım sektörü, sahip olduğu özellikleri ile diğer sektörlerden farklı bir yapı sergilemektedir. Tarımsal üretimin doğa koşullarına yüksek derecede bağımlı olmasından dolayı dünya üzerinde farklı coğrafyalarda farklı ürünler yetiştirilmektedir. Dolayısıyla farklı ülkeler farklı ürünlerde doğal olarak rekabet üstünlüğü sağlamaktadırlar. Bu rekabet üstünlüğünün sürdürülebilmesi bütün ülkeler için son derece önemli konudur. Küreselleşme ile birlikte değişen ekonomik ve piyasa şartları ülkeleri rekabet üstünlüğünün elde edilmesi ve sürdürülmesi için daha çok çalışmaya yöneltmektedir. Son dönemlerde gerek politika yapımcılar ve gerekse akademi dünyası rekabet gücü ile ilgili çalışmalara giderek daha fazla ilgi göstermiştir. Dolayısıyla rekabet gücü araştırmaları da ülke ekonomileri açısından son derece önem taşımaktadır (Lall, 2001; Masteikiene ve Šliburyte, 2010).

Rekabet olgusu Baltık ekonomileri açısından da büyük önem taşımaktadır. Baltık ülkeleri küresel tarım ürünleri piyasasında gerek AB üyesi ülkeleri gerekse üçüncü ülkeler ile rekabet içerisinde. Dolayısıyla Baltık ülkelerinin tarım ürünlerinde rekabet edebilirliğinin araştırılması, zayıf veya geliştirilmesi gereken noktaların belirlenmesinde büyük yarar sağlayacaktır. Bu bağlamda Baltık ülkelerinin (Letonya, Litvanya ve Estonya) seçilmiş tarımsal ürünlerdeki (et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, hububat, yaş meyve ve sebze) ihracat rekabet gücü analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu

amaç doğrultusunda Armonize Sisteme göre mal sınıflandırması esas alınarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılmıştır. Çalışmada 2001-2018 dönemi ele alınmış ve hesaplamada kullanılan veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından temin edilmiştir. Bu çalışmanın ilerleyen dönemlerde Baltık ülkelerinde tarımsal ürünlerin ihracatı ve rekabet gücünü artırmaya yönelik oluşturulacak politikalara ışık tutması beklenmektedir.

2. Rekabet Gücü Kavramsal Çerçeve

Son dönemlere damga vuran rekabet gücü kavramı ile ilgili çok geniş bir literatür bulunmaktadır. İktisat kuramının temel taşlarından biri olan ve birçok iktisadi teorinin özünü oluşturan rekabet gücü kavramının tanımlanması üzerinde iktisatçılar kesin bir fikir birliğine varamamışlardır (Kırankabeş, 2006). Rekabet gücü kavramı ele alınan alana (firma, endüstri ve ülke), rekabet gücünü belirlemede kullanılan ölçütlere ve bakış açısına bağlı olarak (mikro veya makro) farklı biçimlerde tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2004). Dolayısıyla akademik çalışmalarda rekabet gücü kavramı üzerine pek çok çeşitli tanımlara rastlamak mümkündür. Kökeni karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan rekabet gücü çok genel anlamda, “bir ülkenin ürettiği bir ürünü dünya fiyatlarından dünya piyasalarında satabilme, uluslararası pazarda etkili bir ihracat payına sahip olabilme ve bu konumunu devam ettirebilme gücü” olarak tanımlanabilmektedir (Saraçoğlu ve Köse, 2000). Bir diğer ifade ile rekabet gücü, bir ülkenin küresel piyasada yarış edebilme düzeyini ifade etmektedir.

Küreselleşme olgusu ile birlikte ekonomik ve siyasi sınırların ortadan kalkması, ülkelerin küresel piyasalar ile bütünleşmesi, ilerleyen iletişim ve bilgi teknolojileri gibi nedenlerle uluslararası ticarete rekabet gün geçtikçe artmaktadır. Bugün küresel mal ve hizmet pazarlarını ele geçirebilmek, bu pazarlarda varlığını sürdürebilmek için ülkeler birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu yarışta başarılı olabilmenin temel koşulu ise yüksek rekabet gücüne sahip

olmaktır (Seyidoğlu, 2015). Dolayısıyla rekabet gücü olgusu bütün ülkeler için oldukça önem arz etmektedir. Günümüzde küresel rekabet ortamından ülkelerin rekabete açık sektörleri daha yoğun biçimde etkilenmektedir. Bu tür rekabete açık sektörlerden biri de tarım sektörüdür. Son yıllarda dünya tarım ve gıda ürünleri piyasalarında yaşanan gelişmeler bu sektördeki rekabeti yoğunlaştırmaktadır. Tarım sektörü halen pek çok ülkede ulusal ekonominin temel taşı oluşturmaktadır. Dolayısıyla birçok ülke tarım sektörünü rekabet edebilir duruma getirebilmek için çeşitli önlemler almakta ve destekler sağlamaktadır. Nitekim tarım sektörünün rekabetçilik düzeyinin artması ülke refahının artmasına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

3. Literatür Araştırması

Literatürde tarımsal ürünlerin rekabet gücünü belirlemeye yönelik birçok ulusal ve uluslararası düzeyde yapılmış bilimsel çalışmalar mevcuttur. Bu bölümde söz konusu çalışmalardan bazıları ile ilgili kısa bilgiler sunulmaktadır.

Bakhshinejad ve Hassanzadeh (2012) tarafından İran'ın seçilmiş tarım ürünlerindeki (ceviz, badem, fındık, elma ve portakal) karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Araştırmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda İran'ın söz konusu ürünlerde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu belirlenmiştir.

Ignjatijevic ve ark. (2014) Tuna nehir havzasını oluşturan ülkelerin işlenmiş gıda ürünlerindeki rekabet gücünü Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi ve türevlerini kullanarak analiz etmişlerdir. 2005-2011 dönemini kapsayan çalışma sonucuna göre Avusturya, Bulgaristan, Moldova, Ukrayna ve Sırbistan rekabet gücüne sahiptir.

Kandanuri (2014) tarafından Hindistan'ın et ihracatında rekabet gücü dünya et ihracatında önemli paya sahip Avusturalya, Fransa, Almanya, İrlanda, ABD gibi bazı ülkeler ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. 2006-2011 yılları için Açıklanmış Simetrik

Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeksi kullanılarak yapılan analiz sonucunda Hindistan'ın dondurulmuş sığır eti ihracatında rakip ülkeler karşısında büyük ölçüde rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sinnu ve Antwi (2014). Güney Afrika'nın turuncgiller ihracatındaki rekabet gücünü seçilmiş ülkeler ile karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi ve türevleri kullanılmıştır. Sonuç olarak Güney Afrika'nın portakal, grefurt ve grefurt suyu ihracatında rakip ülkelere kıyasla yüksek rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Strezoska (2015) tarafından 1999-2013 dönemi için Balkan ülkelerinin tarımsal ürünlerdeki rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırmada Balassa indeksi ve Vollrath tarafından geliştirilen indeksler kullanılmıştır. Buna göre, Balkan ülkelerinin daha çok tarımsal hammaddeler rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Bashimov (2016) Rusya'nın tarım ürünleri ihracatında uluslararası rekabet gücünü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanarak analiz etmiştir. Yapılan hesaplama sonucunda Rusya'nın su ürünleri, hububat, hayvansal ve bitkisel yağlar, tütün ve tütün mamulleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğüne sahip olduğu belirlenmiştir. Tarım sektörünün rekabet gücünün artırılması için üretimde verimlilik ve kaliteye daha çok önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bashimov (2017a) tarafından 2000-2015 dönemi için Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünleri ihracatında rekabet gücüne sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Söz konusu çalışmada rekabet gücünü ölçmek için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ), Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) ve Ticaret Dengesi indeksleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Beyaz Rusya süt ve süt ürünleri ihracatında rekabet gücüne sahiptir.

Bashimov (2017b) tarafından 2002-2015 yılları arasında Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerindeki karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir.

Çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi ile Ticaret Dengesi indeksinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak Türkiye'nin yaş meyve ve sebze, hayvansal ve bitkisel yağlar, şeker ve şeker mamulleri, tütün ve tütün mamulleri başta olmak üzere 11 mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Altay Topçu (2018) SITC ürün sınıflandırmasını dikkate alarak Türkiye'nin gıda ve canlı hayvan ürünleri ihracatındaki rekabet gücünü analiz etmiştir. AKÜ, ASKÜ ve Ticaret Dengesi indeksleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin özellikle sebze ve meyve, şeker mamulleri ve bal gibi ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Özdemir ve Kösekahyaoğlu (2019) tarafından Türkiye'nin ihracatında yer alan dört önemli tarım ürününün (portakal, mandalina, limon ve yaş kayısı) rekabet gücü Karşılaştırmalı İhracat Performansı indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen ampirik bulgulara göre karşılaştırmalı ihracat performansı en yüksek olan ürünler sırasıyla mandalina, portakal ve limondur.

4. Materyal ve Yöntem

Çalışma ikincil verilere dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin (International Trade Centre-ITC) veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler 2001-2018 dönemini kapsamakta olup, çalışmada kullanılan ihracat verileri dolar cinsinden ifade edilmiştir. Bununla birlikte, tarımsal dış ticaret ve rekabetçilik ile ilgili yayınlanmış yerli ve yabancı inceleme, derleme, araştırma ve istatistiklerden yararlanılmıştır. Analiz aşamasında kullanılan veriler Armonize Mal Tanımlama ve Kodlama Sistemine göre sınıflanmış verilerdir. Çalışmada Armonize Sistemin (HS) iki haneli ürün sınıflandırması kullanılmıştır. Buna göre analize dâhil edilmiş tarım ürünlerinin fasıl numaraları sırasıyla HS 02 (Et ve et ürünleri), HS 04 (Süt ve süt ürünleri), HS 07 (Yaş meyve), HS 08 (Yaş sebze) ve HS 10 (Hububat) şeklindedir.

Ülkelerin rekabetçilik düzeyini belirleyebilmek için birçok yöntemler geliştirilmiştir. Ancak, gerçekte bir ülkenin rekabet gücünü belirlemek kolay değildir. Günümüzde kullanılan kimi istatistiksel veriler bir ülkenin rekabet gücü hakkında bir fikir vermekteyse de bu konuda kesin bir ölçü henüz ortaya konamamıştır.

Dolayısıyla ülkelerin rekabet gücünün belirlenmesinde makroekonomik performans, verimlilik, birim emek maliyeti gibi birçok kıstaslar kullanılabilir. Bununla beraber, ülkelerin rekabet gücünü belirleyebilmek için çeşitli kurumlar ve araştırmacılar tarafından farklı indeksler geliştirilmiştir.

Bu çalışmada Baltık ülkelerinin seçilmiş tarım ürünleri ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla Bela Balassa tarafından geliştirilmiş olan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılmıştır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler kavramı, belli bir malın ihracatında, bir ülkenin gösterdiği performansın, bu malın "dünya" ihracatındaki performansı ile karşılaştırılmasına dayanır. Eğer ülkenin performansı, dünyanın performansından daha iyi ise, o ülkenin söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucuna varılır (Erlat ve Erlat, 2004). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi rekabet performansını ölçmede kullanılan en popüler ölçütlerden biri olup uzun bir kullanım geçmişine sahiptir. AKÜ indeksi bir ülkenin güçlü ve zayıf sektörlerini tanımlamak için akademisyenler ve politika yapımcılar tarafından kullanılmaktadır (Laurson, 1998; Fertö ve Bojnec, 2007; Sinngu ve Antwi, 2014; Abtey, 2017).

Bu çalışmada AKÜ indeksi Baltık ülkelerinin seçilmiş tarım ürünleri ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü göstermek amacıyla kullanılmıştır. AKÜ indeksinin bazı sorunlar (asimetrik değer, logaritmik dönüşüm vb.) içermesine rağmen bu ölçüt basitliği, karşılaştırılabilirliği ve kolay hesaplanabilirliği nedeniyle seçilmiştir. Bela Balassa tarafından geliştirilen AKÜ indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \left[\frac{(X_{ij})}{(X_{it})} / \frac{(X_{wj})}{(X_{wt})} \right] \quad (1)$$

Eşitlik 1’de, $AKÜ_{ij}$, ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörünün ihracatını, X_{it} ‘i’ ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} ‘j’ sektörü dünya ihracatını ve X_{wt} toplam dünya ihracatını göstermektedir.

$AKÜ$ indeksi 0 ile ∞ arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili mal veya sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili malda/sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu söylenir. Yüksek $AKÜ$ değeri yüksek rekabet gücüne işaret etmektedir (Ervani, 2013; Mushanyuri ve Mzumara, 2013).

Yukarıda ifade edildiği gibi açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğün olup olmadığı indeks değerinin 1’den büyük ya da küçük olmasına göre belirlenir. Bunun yanında daha ayrıntılı olarak karşılaştırmalı üstünlüğün gücünü göstermek amacıyla Balassa’nın $AKÜ$ katsayısı dört şekilde sınıflandırılabilir (Hinloopen ve Marrewijk, 2001);

Birinci sınıflama: $0 < AKÜ \leq 1$, karşılaştırmalı üstünlük yoktur.

İkinci sınıflama: $1 < AKÜ \leq 2$, zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

Üçüncü sınıflama: $2 < AKÜ \leq 4$, orta derecede karşılaştırmalı üstünlük vardır.

Dördüncü sınıflama: $4 < AKÜ$, güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

5. Baltık Ülkelerinde Tarım Ürünleri Dış Ticareti

Tarım ürünleri Baltık ülkelerinin dış ticaretinde önemli yer tutmaktadır. Özellikle hububat, süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri, yaş meyve ve sebzeler ihracat açısından en önemli ürünler arasında yer almaktadır.

Baltık ülkelerinde hububat, süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri, yaş meyve ve sebze ihracat değerinde sürekli bir artış söz konusudur. Söz konusu beş ürünün toplam ihracatı 2001 yılında 360 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2018

yılında 2.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında söz konusu ürünlerin toplam ithalat değeri ise yaklaşık 2,8 milyar dolardır (Tablo 1).

Tablo 1 incelendiğinde Baltık ülkelerinin hububat ile süt ve süt ürünlerinde dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Baltık ülkelerinde tarım ürünleri ticaretinin çok yüksek düzeylerde olmadığı görülmektedir.

Baltık ülkelerinde ticaretin yaklaşık %20-30’u kendi aralarındaki ticaretten oluşmaktadır. Bununla birlikte, Rusya, Finlandiya, İsveç, Polonya ve Almanya en önemli ticaret ortaklar konumunda yer almaktadır (Poissonnier, 2017).

Tablo 1. Baltık ülkelerinde seçili tarım ürünlerinin ihracat ve ithalatı (2018)

	Letonya	Litvanya	Estonya
Ürünler	İhracat (milyon \$)		
Et ve et	89.6	267.9	62.4
Süt ve süt	303.9	623.3	216.4
Hububat	427.8	493.6	120.4
Meyve	93.1	227.9	27.8
Sebze	95.2	265.7	29.8
Ürünler	İthalat (milyon \$)		
Et ve et	177.6	269.1	141.0
Süt ve süt	186.7	341.5	93.5
Hububat	238.5	95.3	22.1
Meyve	204.1	443.6	148.2
Sebze	127.1	199.9	82.7

Kaynak: ITC, 2019

6. Araştırma Bulguları

Bu bölümde Baltık ülkelerinin seçilmiş tarım ürünlerindeki karşılaştırmalı üstünlüğü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi yardımıyla ölçülmüştür.

Tablo 2’de Letonya’nın seçilmiş tarım ürünlerine ait $AKÜ$ indeks değerleri yer almaktadır. Hesaplama sonucu Letonya’nın et ve et ürünleri ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte et ve et ürünlerine ait $AKÜ$ indeks değerinde görülen artışlar umut vericidir. Meyve ihracatına ilişkin hesaplanan $AKÜ$ indeks değeri bazı yıllar 1’in üzerinde bazı yıllarda ise 1’in altında seyretmiştir. Son yıllarda meyve ihracatında da dezavantajlılık durumu söz konusudur. Sebze ihracatında 2001-2015 yılları arasında dezavantajlı durum söz konusu iken, 2016 yılından itibaren rekabet avantajına

sahiptir. Sebze ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğün zayıf derecede olduğu görülmektedir. Süt ve süt ürünleri ile hububat ihracatında da karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur. Söz konusu ürünlerde Letonya'nın üstünlük derecesinin güçlü olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Letonya'nın AKÜ indeks değerleri

Yıllar	Et ve et ürünleri	Süt ve süt ürünleri	Hububat	Meyve	Sebze
2001	0.06	2.18	0.87	0.27	0.24
2002	0.03	1.96	0.98	0.31	0.13
2003	0.03	1.99	1.44	0.36	0.21
2004	0.05	2.58	0.61	0.19	0.20
2005	0.26	3.65	2.82	0.43	0.36
2006	0.71	5.55	2.00	0.52	0.24
2007	0.65	5.41	2.19	0.70	0.22
2008	0.64	4.79	4.44	0.73	0.31
2009	0.78	4.23	5.52	0.74	0.32
2010	0.83	4.76	5.66	0.99	0.50
2011	0.95	4.73	2.52	1.18	0.71
2012	0.96	5.05	6.28	1.05	0.61
2013	1.10	5.23	4.59	1.08	0.67
2014	0.89	4.51	4.75	0.96	0.68
2015	0.79	3.97	6.21	1.15	0.80
2016	0.80	3.92	6.33	0.82	1.32
2017	0.87	4.72	5.92	0.82	1.01
2018	0.90	4.34	4.88	0.95	1.64

Kaynak: ITC verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3'de Litvanya'nın seçilmiş tarım ürünlerine ait AKÜ indeks değerleri verilmiştir. Buna göre Litvanya ele alınan ürünlerin tamamında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Et ve et ürünlerine ait AKÜ değeri 2001-2004 yılları arasında 1'in altındadır. Bu da söz konusu yıllarda karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığını göstermektedir. Ancak 2005 yılından itibaren AKÜ indeks değeri artmış ve 1'in üzerinde seyretmiştir. Bu durum et ve et ürünleri ihracatında rekabet üstünlüğünün oluştuğuna işaret etmektedir. Süt ve süt ürünleri ile hububat ihracatında AKÜ indeks değeri ele alınan dönemin tamamında 1'in üzerinde seyretmiş ve dolayısıyla bu iki üründe karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur. Meyve ihracatında ise ilk yıllarda dezavantajlılık durumu hâkim iken, 2005 yılından itibaren dezavantajlılık durumu ortadan kalkmış ve avantajlı duruma geçilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde et ve et ürünleri ile meyve ihracatında zayıf, hububat ve

sebze ihracatında orta derecede, süt ve süt ürünleri ihracatında ise güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

Tablo 3. Litvanya'nın AKÜ indeks değerleri

Yıllar	Et ve et ürünleri	Süt ve süt ürünleri	Hububat	Meyve	Sebze
2001	0.27	7.21	1.90	0.94	1.39
2002	0.51	5.85	1.28	0.94	0.76
2003	0.43	5.27	2.37	1.10	1.33
2004	0.61	6.58	1.96	0.78	1.44
2005	1.12	6.09	2.84	1.00	1.24
2006	1.39	6.69	1.94	2.85	2.36
2007	1.71	7.26	2.41	3.81	3.15
2008	1.29	5.33	3.01	3.88	3.81
2009	1.47	5.96	3.35	2.98	2.75
2010	1.47	5.70	2.73	3.62	3.51
2011	1.48	4.97	1.87	3.62	3.93
2012	1.45	5.33	3.43	3.86	4.93
2013	1.40	4.92	3.52	3.52	5.17
2014	1.35	4.75	3.77	2.86	3.77
2015	1.40	3.98	4.10	2.57	2.61
2016	1.26	4.15	4.32	1.34	2.22
2017	1.16	4.31	4.00	1.23	1.71
2018	1.21	4.02	2.54	1.05	2.06

Kaynak: ITC verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 4. Estonya'nın AKÜ indeks değerleri

Yıllar	Et ve et ürünleri	Süt ve süt ürünleri	Hububat	Meyve	Sebze
2001	0.68	3.47	0.10	0.14	0.18
2002	0.57	3.64	0.25	0.25	0.16
2003	0.70	3.15	0.10	0.19	0.17
2004	0.65	3.31	0.03	0.22	0.14
2005	0.57	3.08	0.41	0.40	0.16
2006	0.51	3.10	0.57	0.49	0.13
2007	0.49	3.40	0.82	0.45	0.16
2008	0.64	3.14	0.75	0.44	0.21
2009	0.54	2.69	0.50	0.26	0.16
2010	0.62	3.23	0.64	0.42	0.20
2011	0.59	2.64	0.70	0.41	0.19
2012	0.64	2.72	1.01	0.41	0.16
2013	0.67	3.06	1.03	0.40	0.24
2014	0.51	3.02	1.03	0.38	0.25
2015	0.57	2.52	1.80	0.36	0.46
2016	0.52	2.43	1.38	0.33	0.59
2017	0.58	2.79	1.88	0.31	0.49
2018	0.55	2.70	1.20	0.25	0.45

Kaynak: ITC verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Estonya'nın seçilmiş tarım ürünlerine ilişkin hesaplanan AKÜ indeks değerleri Tablo 4'de sunulmuştur. Analiz sonucunda Estonya'nın et ve et ürünleri, meyve ve sebze ihracatında ele alınan dönemin tamamında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir.

Buna karşın süt ve süt ürünleri ihracatında ise ele alınan dönemin tamamında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Hububat ihracatında ise 2001-2011 yılları arasında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değil iken, 2012 yılından itibaren karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu görülmektedir. Estonya süt ve süt ürünleri ihracatında orta derecede, hububat ihracatında ise zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Burada dikkat çekici unsur, Estonya'nın süt ve süt ürünlerine ait AKÜ indeks değerlerinin ele alınan dönemde önemli düzeyde düşmüş olmasıdır.

6. Sonuç

Günümüzde sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda küreselleşmenin yoğun etkisi görülmektedir. Küreselleşmenin etkisi ile birlikte ülkeler arasındaki ticaret giderek artmış ve rekabet koşulları uluslararası boyuta ulaşmıştır. Bundan dolayı bütün ülkeler sürekli büyüyen pazarda pazar payını arttırmak ve bu pazar payını korumak için birbirleriyle rekabet etmektedirler. Bu payı arttırmak için de rekabet güçlerini yükseltmeye çalışmaktadırlar. Dünya genelinde serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ile tarım ürünlerinin ticaretinde de yoğun rekabet yaşanmaktadır. Son dönemlerde gelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede tarımsal ürünlerin uluslararası rekabet gücünü arttırmaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Nitekim tarım sektörünün rekabetçilik düzeyinin artması ülke refahının artmasına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada Baltık ülkelerinin seçilmiş tarım ürünlerinde ihracat rekabet gücü analiz edilmiştir. 2001-2018 dönemini kapsayan çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılarak Baltık ülkelerinin (Letonya, Litvanya ve Estonya) et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, hububat, meyve ve sebze ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda Letonya'nın süt ve süt ürünleri, hububat ve meyve ihracatında, Estonya'nın süt ve süt ürünleri ile hububat

ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları belirlenmiştir. Litvanya'nın ise ele alınan ürünlerin tamamında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Hesaplama sonucunda Letonya'nın süt ve süt ürünleri ile hububat ihracatında güçlü derecede üstünlüğe sahip olduğu, Litvanya'nın süt ve süt ürünleri ihracatında güçlü derecede üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir. Estonya ise süt ve süt ürünleri ihracatında orta derecede üstünlüğe sahiptir. Baltık ülkeleri sahip olduğu coğrafi ve iklim yapısı gereği özellikle hububat, meyve ve sebze, süt ve süt ürünleri gibi bazı tarımsal ürünlerin üretim ve ihracatında önemli avantaja sahiptir. Baltık ülkeleri bu avantajlı durumu değerlendirerek dış ticarete rekabet gücünü artırabilirler. Söz konusu ülkelerde tarım ürünlerinin dış ticaretini geliştirmek için mevcut pazar potansiyelinin değerlendirilmesi, mevcut durumda ihracat yapılan ülkeler dışında yeni pazar arama çalışmaları yapılmalıdır. İhracatta ülke sayısının artması bazı avantajlar ortaya çıkarmaktadır. İhracatta pazar çeşitlendirmesine gidilerek rakip ülkeler karşısında rekabet üstünlüğü elde edilebilir. Bununla birlikte, Baltık ülkelerinin dünya tarım ürünleri piyasasından aldığı payı artırması ve dış ticarete olumlu katkı sağlayabilmesi için daha etkin destekleme programları hayata geçirilmelidir.

Sonuç itibarıyla Baltık ülkelerinin küresel tarım ürünleri ticaretindeki üstün konumunu güçlendirmek amacıyla üretim ve ihracat profiline, ihracat teşvik sisteminin daha çok katma değeri yüksek tarım ürünlerinin lehine güncellenmesi, iyi bir pazarlama ağının oluşturulması ve sektöre yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımların hızlandırılması gerekmektedir.

Kaynaklar

Abtew, M. A., 2017. Revealed Comparative Advantage of Footwear Industry: An Empirical Analysis for Selected African Countries. International Research Journal of Business and Management, 10(13): 57-73.

Aktan, C. C., Vural, Y. İ., 2004. Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri, TİSK Yayını, Ankara.

- Altay Topcu, B., 2018. Türkiye'nin Tarımsal Ürünlerdeki Rekabet Gücü: Gıda ve Canlı Hayvan Ürünleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 70: 389-404.
- Bakhshinejad, M., Hassanzadeh, A., 2012. Comparative Advantage of Selected Agriculture Products in Iran: A Revealed Comparative Advantage Assessment. *Agricultura Tropica et Subtropica*, 45(1): 28-31.
- Bashimov, G., 2016. Rusya'nın Tarım Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 3(2): 19-26.
- Bashimov, G., 2017a. Beyaz Rusya'da Süt Sektörünün İhracat Yapısı ve Rekabet Gücü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3): 71-86.
- Bashimov, G., 2017b. Türkiye'nin Tarım ve Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(3): 319-330.
- Erlat, G., Erlat, H., 2004. Türkiye'nin Orta Doğu Ülkeleri ile Olan Ticareti, 1990-2002. s: 33-56. (Ed.: E. Uygur ve İ. Civcir). GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım. TEK Yayını, Ankara.
- Ervani, E., 2013. Export and Import Performance of Indonesia's Agriculture Sector. *JEJAK Journal of Economics and Policy*, 6(1): 54-63.
- Fertö, I., Bojnec, S., 2007. Comparative Advantages in Agro-Food Trade of Hungary, Croatia and Slovenia with the European Union, IAMO Discussion Paper No. 106, Germany.
- Hinlopen, J., Marrewijk, C.V., 2001. On the Empirical Distribution of the Balassa Index. *Review of World Economics*, 137(1): 1-35.
- Ignjatijevic, S., Matijasevic, J., Milojevic, I., 2014. Revealed Comparative Advantages and Competitiveness of the Processed Food Sector for the Danube Countries. *Custos e @gronegocio on line*, 10(3): 256-281.
- ITC. 2019. International Trade Statistics. <http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics/> Erişim Tarihi: 24.10.2019.
- Kandanuri, V., 2014. Comparative Advantage of India in Buffalo Meat Exports vis-à-vis Major Exporting Countries. *Research Journal of Management Sciences*, 3(2): 8-1.
- Kırankabeş, M. C., 2006. Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri ile Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 231-254.
- Lall, S., 2001. Competitiveness Indices and Developing Countries: An Economic Evaluation of the Global Competitiveness Report. *World Development*, 29(9): 1501-1525.
- Laursen, K., 1998. Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialization, Danish Research Unit for Industrial Dynamics (DRUID) Working Paper No: 98-30.
- Masteikiene, R., Šliburyte, L., 2010. Impacts of Globalization on Baltic States Exports Competitiveness, 6th International Scientific Conference, May 13-14, Vilnius.
- Mushanyuri, B. E., Mzumara, M., 2013. An Assessment of Comparative Advantage of Mauritius. *European Journal of Sustainable Development*, 2(3): 35-42.
- Orhan, O. Z., 1999. Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1999-62, İstanbul.
- Özdemir, M. B., Kösekahyaoglu, L., 2019. Türkiye'nin Portakal, Mandalina, Limon ve Yaş Kayısı Ürünlerinde Karşılaştırmalı İhracat Performansı ve Rekabet Gücü Analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(14): 84-105.
- Peker, K., 2009. Tarım Sektörünün Elazığ Ekonomisinde Yeri ve Gelişme İmkânları, içinde Elazığ İlinin Ekonomik Gelişmesi. *İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını*, Elazığ.
- Poissonnier, A., 2017. The Baltics: Three Countries, One Economy? *European Economy Economic Brief*, Luxembourg.
- Saraçoğlu, B., Köse, N., 2000. Bazı Gıda Sanayilerinin Uluslararası Rekabet Gücü: Makarna, Bisküvi ve Un Sanayi. Ankara: TEAE Yayın No: 39.
- Sinnu, T., Antwi, M., 2014. Competitiveness of the South African Citrus Fruit Industry Relative to Its Southern Hemisphere Competitors. *Journal of Agricultural Science*, 6(12): 1-15.
- Seyidoğlu, H., 2015. Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama. Geliştirilmiş 20. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Strezoska, Z., 2015. Competitiveness of Agro-Food Trade of Balkan Countries in the World Market, Master Thesis, Corvinus University, Budapest.

Türkiye Düzey-2 Bölgelerinde Tarım Alanlarının Yerleşim Katsayısı Metodu ile Değerlendirilmesi

Okan Murat DEDE¹

Öz

Tarım sektörü, insanın en temel ihtiyacının sağlanması bakımından en stratejik sektör olmasına karşın fazla bir katma değer yaratmadığından hak ettiği değer ve önceliği alamamaktadır. Küresel iklim değişikliği ve artan nüfus, tarımsal üretimin önemini artırmaktadır. Genelde dünyada, özelde Türkiye’de her bölgenin kendine özgü geleneksel bir bitkisel üretim deseni bulunmaktadır. Bununla birlikte tarım sektöründe bitkisel üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve katma değer artırılması için seracılık, organik tarım gibi uygulamalar gerçekleştirilmekte, bunlar için tarım alanları farklılaştırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin Düzey-2 bölgelerinde tarım alanlarının 21. yüzyılın başından bu yana olan değişimlerinin ve bugünkü mevcut durumunun “Yerleşim Katsayısı” kullanılarak yorumlanmasıdır. Çalışmada metod, yerleşim katsayısı tekniğinin Düzey-2 bölgelerinde farklı tarımsal alanlar için 2000, 2008 ve 2017 verileri üzerinde uygulanmasıdır. Böylece, Türkiye genelinde tarımsal hâkim alanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta, bölgesel tarım politikaları için hangi bölgelerin tarımsal alan olarak hangi ürün deseninde yoğunlaşma potansiyeline sahip olduğu da ortaya çıkacaktır. Çalışmanın önemi, Yerleşim Katsayısı kullanarak “hâkim alan” kavramını ilk defa ilgili yazına tanıtmaktan gelmektedir. Tarımsal üretim alanı için kullanıldığında, hâkim alan kavramı en fazla üretim yapılan alandan ziyade bir yoğunlaşma, ihtisaslaşma değerini ifade etmektedir. Farklı bölgelerde tarımsal üretim açısından hâkim alanların bilinmesi, bölgesel tarımsal politikaların oluşturulması açısından da önemli bir köşe taşı oluşturabilir.

Anahtar Kelimeler: Tarım alanları, Düzey-2 bölgeleri, Yerleşim katsayısı tekniği, Hâkim alan

Evaluation of Agricultural Land of NUTS-2 Regions in Turkey with Location Quotient Method

Abstract

Although the agricultural sector is the most strategic sector in terms of providing the most basic needs of the humankind, it can not get the value and priority it deserves as it does not create so much value added. Global climate change and increasing population increase the importance of agricultural production. In general, in the world, and in particular in Turkey, each region has a unique traditional crop production pattern. However, in order to ensure the sustainability of the agricultural sector and to increase the value added, practices such as greenhouse cultivation and organic agriculture are carried out and agricultural areas are being differentiated. The purpose of this study is to interpret the change of agricultural land of NUTS-2 regions of Turkey from the beginning of 21st century and contemporary condition, using “location quotient” technique. The method in the study is the application of location quotient technique to different croplands in NUTS-2 regions in the years 2000, 2008 and 2017. Thus, agricultural domination areas in general has tried to determined in Turkey. As a result, it will be revealed which regions have the potential to concentrate on which crop patterns for regional agricultural policies. The importance of the study comes from the introduction of the concept of “dominant space” to the relevant literature for the first time using the location coefficient. When used for agricultural production area, the concept of dominant area refers to a concentration, specialization value rather than the largest production area. Definite dominant areas in terms of agricultural land use in different regions can also be an important cornerstone in terms of establishing regional agricultural policies.

Keywords: Agricultural areas, NUTS-2 regions, Location quotient technique, Dominant area

JEL: N50, R14, R15

Geliş Tarihi (Received): 26.11.2019

Kabul Tarihi (Accepted): 29.06.2020

¹ Amasya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Amasya, Orcid: 0000-0003-2109-5435, okan.dede@amasya.edu.tr

1.Giriş

Tarım devrimi, insanlık tarihinde önemli paradigma değişikliklerinden ilkidir. İnsanın en temel ihtiyacı besin olduğundan, tarım sektörü stratejik önemini tarihin hiçbir döneminde kaybetmemiştir. Sürekli ve hiç durmayan bir nüfus artışının yanı sıra ani iklimsel değişiklikler ve artan kuraklık tehdidi ile beraber tarım sektörünün sürdürülebilirliği ve tarım konusundaki karar ve politikalar da gittikçe önem kazanmaktadır. Bu durum dünyadaki her ülke için geçerli olduğu gibi Türkiye için de geçerlidir.

Tarım sektörü için en önemli değişkenlerden birisi, tarım alanlarıdır. Bitkisel üretim için olduğu kadar hayvancılık sektörü için de tarım alanlarının varlığı, deseni ve dağılımı önemlidir. Tarımsal üretim coğrafyaya bağlı bir olgudur. Türkiye açısından bakılırsa farklı bölgesel coğrafyalarda farklı tarım alanları desenleri bulunmaktadır. Her ne kadar tarımsal coğrafya çalışmaları 1950’li yıllardan bu yana devam etse de, (Durmuş, 2014) istatistiki anlamda tarım verileri idari bölünüş üzerinden toplanmaktadır.

Tarım alanlarının bölgeler düzeyinde, o bölge için ne ifade ettiğini ve zaman içindeki değişimini anlamak için, istihdam verisi kullanılarak temel sektörün bulunması için önemli bir araç niteliğinde olan yer seçim tekniği kullanılmıştır. Yerleşim tekniğinin (LQ coefficient) asıl kullanım alanı olan istihdam açısından temel sektör belirlenirken tarım alanlarının bölgesel düzeyde analizi için ise bu çalışmada, “hâkim alan” terimi kullanılmıştır.

Çalışmada, tarımsal alan niteliği; zaman ve mekân boyutu olarak iki faktör kullanılarak çalışılmıştır. Mekân boyutu olarak tarımsal alan istatistiklerinin tutulduğu ve devletin resmi istatistik sitesinden veri erişilebilirliği kolay olan Düzey-2 bölgeleri alınmıştır. Düzey-2 bölgeleri 2002 yılında kabul edilen İstatistiki Bölge Birimlerinde kalkınma ajanslarının bulunduğu il gruplarını temsil etmektedir (Dinler, 2012). Zaman olarak ise 2000 yılı ve 2017 yılındaki durum ve bu yıllar arasındaki değişim ele alınmıştır. 1990’lı yılların sonu, küreselleşme,

yeni liberal politikaların ve Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) küresel tarım üzerinde hâkimiyetlerini artırma planlarına bağlı olarak katma değeri yüksek ürünlere ve dolayısıyla bu ürünlerin yetiştirildiği alanlara geçişin olduğu dönem olarak anılmaktadır. (Aydın, 2018). Özellikle, örtü altı tarım alanlarının (seracılık) yanı sıra organik tarım alanlarının artmaya başladığı dönem olarak da 2000’li yılların başı olarak gösterilmektedir. (Er ve Başalma, 2008).

Çalışma kapsamında, 2000 ile 2017 yılları arasında Düzey-2 bölgelerinde tarım alanlarının Yerleşim Katsayısı (LQ) analizine tabi tutularak mevcut durumlarının değerlendirilmesine ve değişim özelliklerinin saptanmasına çalışılmıştır. Örtü altı tarım (sera) alanlarının ve organik tarım alanlarının yanı sıra, Türkiye’de tarım alanlarını yaklaşık %70’ini kapsayan tahıl üretim alanları, hayvancılık sektörüne temel teşkil eden yem bitkileri üretim alanlarının Düzey-2 bölgeleri bazında “hakim alan” olma durumları, söz konusu yıllar olan 2000, 2017 ve ara yıl olan 2008 için araştırılmıştır. Yerleşim katsayısı tekniği kullanılarak 2000-2017 yılları arasında, yukarıda belirtilen tarım alanlarının bölgesel düzeyde değişim özellikleri saptanmaya çalışılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışma kapsamında, Düzey-2 bölgelerinde tarımsal alanların 2000-2017 yılları arasındaki değişimini bulmak amacıyla bölge planlama alanında çok kullanılan Yerleşim Katsayısı kullanılmıştır. Esasen Yerleşim Katsayısı; herhangi bir sektörün bir yörede, bölgede temel sektör olup olmadığının anlaşılması için kullanılmaktadır. Temel sektör denen olgu; bir bölgedeki istihdam olanaklarının ve buna bağlı olarak olası yatırımların hangi sektörlere yapılması gerektiğini anlamaya yardımcı olur. Yerleşim Katsayısı tekniği 1940’lı yıllarda ekonomist Robert Murray Haig (1887-1953) tarafından bulunmuş olup, genelde bölge planlama alanında kullanılmaya başlanmıştır (New York State Department of Labor, 2017).

Bu teknik; her ne kadar istihdam rakamları için kullanılsa da esasen bir yoğunlaşma ölçüsünü

belirtmesi açısından bir üst mekân sistemine bağlı olan yerler veya mekânlar için birçok veri alanında kullanılabilir. Bir mahaldeki herhangi bir özelliğin bağlı bulunduğu bir üst mekândaki özelliklere göre nerede durduğunu söylemektedir.

Kuşkusuz bu teknik, istihdam dışındaki faktörler için de kullanılabilir. Özellikle üretim miktarları ve üretilen ürün değerleri de bu kapsama girebilir. Bununla beraber üretim miktarları ve değerleri açısından yıllara göre büyük farklılıklar oluşma ihtimali olduğundan bu çalışmada, veri seti olarak tarım alanları alınmıştır. Tarım alanları yıllık olarak değişmeyen, değişmesi belli bir zaman dilimi içinde olabilen bir veri setidir.

Yerleşim katsayısının kullanılması, farklı bölgelerde bulunan tarım alanlarının, ülke verileri de göz önüne alındığında ne şekilde değerlendirilebileceğinin ve o bölge için ne anlam ifade ettiğinin anlaşılmasında yardımcı olabilir. Tarım alanlarının bir bölgedeki büyüklüğü, toplam alanlara oranı veya bu alanların zaman içinde artış oranları veya yüzdeleri tek başlarına ele alındığında açıklayıcı olmayabilir. Herhangi bir bölgedeki tarım alanlarının artış veya azalışını veya o zaman dilimi içindeki durumu; düz istatistiksel rakamlar verilerek ortaya konulabilir. Bununla birlikte bu tür analizler bize sadece o bölge içinde bir bilgi sağlamakta olup, bölgenin bağlı bulunduğu bir üst mekân olan ülkede ne tür bir yapı ve değişim olduğunu ve bölgenin ülke içinde kullanılan veri seti bakımından ne durumda olduğu hakkında bir bilgi vermeyebilir. Bununla birlikte yerleşim katsayısı tekniği ile analiz edildiklerinde bölgelerin bağlı oldukları ülkedeki oranlara ve değişimlere göre kıyas edildiklerinden bölgesel veriler hakkında daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olur. Öncelikle bu katsayıdan çıkan rakamları iyi değerlendirmek gerekmektedir. Esasen yerleşim katsayısı tekniği bir yoğunlaşma belirlediğinden, tarımsal alanları analiz ettiğimizde ortaya çıkan rakamlar, o bölgede, belli bir zaman diliminde alansal olarak bir yoğunlaşma olup olmadığını söyleyecektir.

Çalışma boyunca bu durum; “hâkim alan” kavramı ile anılmıştır. Bu, farklı zaman dilimlerinin karşılaştırması olarak yapılırsa, bu teknik sonucu bulunan rakamların değişimi; bir bölgedeki değişimlerin ülkedeki değişimlere göre nasıl oluştuğunu gösterecek ve araştırmacıları, değerlendirmede daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır.

Yerleşim katsayısı tekniği, temel sektörleri belli edebilmek için kullanılmakta ve değer 1 den büyükse; o sektör temel sektör olarak adlandırılmaktadır (Isserman, 1977; Nijkamp, 1978). Tarım alanları üzerinde yapılan çalışmada da sonuç, bir ve birden büyükse, o bölgedeki söz konusu tarım alanlarının ülke ortalamasından yüksek olduğu ve bölge için oldukça fazla derecede önem taşıdığı ve hâkim alan olduğu söylenebilir. Bu rakam 2.5’den büyük olması ise, o bölgedeki söz konusu tarım alanlarının bölge için çok büyük bir öneme haiz olduğunu, tarımsal üretim açısından bundan sonra alınacak karar ve izlenecek politikalarda bu değerlerin fazlaca önem arz ettiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, zaman içindeki değişim de salt bölgenin kendi içindeki değişim olarak değil de LQ kullanılarak, ülke düzeyindeki değişime göre kıyaslanırsa çok daha doğru kararlara ulaşabilmek olasıdır. Örneğin 10 yıllık bir dönem içinde bir bölgede özel bir mahsuldeki tarım alanının 2 kat arttığı varsayalım. Kendi içinde değerlendirilirse, bu oldukça önemli bir artışı ifade eder. Bununla beraber ülke yanında bu artışın aynı zaman diliminde 8 kat olduğu biliniyor, o zaman bölgedeki söz konusu 2 kat olan artış düzeyi önemini ve anlamını yitirir. Yerleşim Katsayısı olarak adlandırılan teknik bu karşılaştırmayı mümkün kılmaktadır.

Düzen-2 bölgelerinde yerleşim katsayısı tekniği farklı bir veri seti, yani tarım alanları için kullanılmış ve özellikle tarımsal alan niteliklerinin bölge düzeyinde değerlendirilmesi ve yine bölge düzeyinde değişiminin analizi yapılmıştır. Bununla ilgili olarak yerleşim katsayısı tekniği, çalışma kapsamında şu şekilde formüle edilmiştir;

$$LQ_{i,j} = \frac{\frac{A_{i,j}}{A_{i,n}}}{\frac{A_j}{A_n}}$$

$A_{i,j}$: i bölgesinde j kodlu tarım alanı kullanımı

$A_{i,n}$: i bölgesinde toplam tarım alanı kullanımı

A_j : ülkedeki j kodlu tarım alanı kullanımı

A_n : ülkedeki toplam tarım alanı kullanımı

Formülden de anlaşılacağı üzere bölgelerdeki tarımsal alan kullanımının Türkiye ile bir kıyaslaması yapılarak bir yoğunlaşma ölçütü yani hâkim alan bulunmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan değerlerin rakamsal değerleri, bölgede kullanılan tarım alanlarının ülkedeki duruma görece değerlendirilmesine ve zaman içinde oluşacak bu değer farklılıklarının ülkedeki toplam değişimi de göz önüne alarak doğru yorumlanmasına neden olacaktır.

Bu çalışma kapsamında tarımsal alanların değerlendirilmesi söz konusu olduğundan, bu tekniğin uygulanması sonucunda rakamsal değerler birden büyük çıktığında, yazında ilk kez hâkim alan terimi kullanılacaktır. Örnek olarak, Antalya-Burdur-Isparta bölgesindeki (TR61) örtü altı tarım alanları toplam tarım alanlarının sadece % 2'lik bir kısmını kapsamasına rağmen yerseçim katsayısı değeri yaklaşık 10 olduğundan örtü altı tarım, yani sera alanları TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) bölgesi için oldukça yüksek değerde hâkim alanı kapsamaktadır. Çünkü ülke ortalamasına bakıldığında sera alanları toplam tarım alanlarının sadece binde ikisini oluşturmaktadır.

Çalışmada, tarım alanlarının farklı bölgelerde ne şekilde ve ne yönde değiştiğini belirlemek için özellikle 2000-2017 yılları arasında bu değişimleri görmek amacıyla; tarım sektöründe özel bir alan ve ilerleme olarak görülen sera alanları ve 2003 yılından sonra ön plana çıkan organik tarım alanları, Türk tarımında önemli yer tutan tahıl alanları ve son yıllarda hayvancılık gelişimine bağlı olarak farklılık gösteren yem bitkileri alanları ele alınmıştır.

Tüm bu alanların yanı sıra; Türk tarımında kullanılan nadasa bırakılan alanların durumu da

yerseçim katsayısı tekniği kullanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Organik tarım alanlarının ortaya çıkışı 2000'li yılların başları olduğundan, veri setine 2000-2017 yılları arasında 2008 yılı da dâhil edilmiştir. Özellikle organik tarım alanları değerlendirmeleri 2008-2017 yılları arası için yapılacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin resmi istatistik veri tabanı olan Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre son veri toplanan yıl, 2017 yılı olduğundan bu yıl ve 2000 yılı arasındaki değişim ve dönüşüm ele alınmıştır. 2000 yılının seçilme amacı daha önce de belirtildiği üzere genel olarak tüm dünyadaki tarımsal yapıların küresel ölçekte değişime uğramaya başladığı dönem olmasıdır.

Bölge olarak ele alınan Düzey-2 bölgeleri 2002 yılında kabul edilen İstatistik Bölge Birimleri içinde il idari yapısının bir üst seviyesini kapsamaktadır (Akgül ve Efe, 2010). 2004 yılından itibaren her Düzey-2 bölgesinde bir Kalkınma Ajansı kurulmuş olup bu bölgelerdeki tüm yatırımların yönlendiricisi olmuşlardır (Uzay, 2010).

Düzey-2 bölgeleri şunlardır; TR10 (İstanbul), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli), TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR31 (İzmir), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR51 (Ankara), TR52 (Konya, Karaman), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)

3. Bulgular

Tarım alanları ile ilgili veriler incelendiğinde öncelikle, 2000 yılından bu yana Türkiye genelinde tarım alanlarında bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 2000 yılına göre tarım alanlarında bir düşüş yaşanmasına rağmen örtü altı tarım alanlarında %78.2'lik bir artış yaşanmıştır. 2000 yılı itibarıyla Türkiye'de organik tarım alanı bulunmazken 2003 yılından itibaren organik tarım alanları miktarı da toplam tarım alanları içinde sürekli artmıştır. 2008-2017 yılları arasında organik tarım alanları %225 oranında artmıştır. 2000-2017 yılları arasında Türkiye tarım alanlarında en büyük artış, yem bitkileri üretilen alanlarda olmuş, yem bitkisi üretilen tarım toprakları 17 yıl içinde %450 oranında artmıştır.

Bu gelişmelere karşın, Türkiye'de tarım alanlarının yaklaşık %70'ini kaplayan tahıl ekim alanlarında %18.5 oranında bir düşüş vardır. Tüm bunlara ek olarak nadas uygulanan tarım alanlarında %23.4 oranında bir düşüş olmuştur.

Düzen-2 bölgeleri bağlamında 2000-2008 ve 2017 yıllarında örtü altı tarım (sera) alanları, organik tarım alanları, nadasa ayrılan alanlar, tahıl alanları ve yem bitkileri alanlarının durumu Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'de verilmiştir. Sonrasında ise yer seçim katsayısı tekniği kullanılarak yerseçim katsayı değerleri hesaplanmış ve bu veriler de, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Bu sonuçlara göre Düzen-2 bölgelerindeki tarım alanlarının değişimi ve şu andaki durumlarıyla ilgili saptamalar yapılabilir.

Tablo 1. 2000 yılında Düzen-2 bölgelerine göre tarım alanlarının dağılımı (ha)

Bölge	Seracılık	Organik Tarım	Nadas Alanı	Tahıllar	Yem Bitkileri	Toplam
TR10	20	0	0	63712	65	95048
TR21	15	0	487	637854	7704	991277
TR22	70	0	34508	385086	6315	695859
TR31	680	0	1364	79006	5023	213878
TR32	2981	0	20763	296816	13457	622578
TR33	45	0	259417	887422	14818	1535871
TR41	55	0	228603	526954	17528	959030
TR42	298	0	39118	299844	8121	409265
TR51	6	0	311473	807481	3820	1254189
TR52	16	0	1023951	1484564	13844	2818720
TR61	14211	0	90980	380428	7625	669281
TR62	20662	0	61157	631333	1346	880885
TR63	1924	0	62348	478446	2440	774505
TR71	16	0	502670	933924	8370	1677601
TR72	5	0	775314	1182023	31252	2202008
TR81	122	0	36088	138529	1393	191459
TR82	78	0	138581	316070	12525	528001
TR83	869	0	184681	903406	14622	1478459
TR90	67	0	30038	201747	31755	314517
TRA1	15	0	161304	251167	48287	530938
TRA2	0	0	155955	494992	39587	747320
TRB1	8	0	216443	271056	8023	546797
TRB2	5	0	235801	360170	61543	743999
TRC1	5	0	9849	355199	724	539602
TRC2	36	0	161787	858101	775	1818972
TRC3	6	0	83286	383244	168	632699
Türkiye	42213	0	4825966	13608574	361400	18037782

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 2. 2008 yılında Düzey-2 bölgelerine göre tarım alanlarının dağılımı (ha)

Bölge	Seracılık	Organik Tarım	Nadas Alanı	Tahıllar	Yem Bitkileri	Toplam
TR10	146	117	0	45957	2338	90415
TR21	23	236	1037	556377	27654	937147
TR22	77	2716	21723	338764	59420	553289
TR31	804	25624	4373	69009	47367	207040
TR32	3548	15789	20378	282056	84240	578297
TR33	123	7662	170102	818066	82987	1366494
TR41	241	1630	198894	454896	50311	874870
TR42	425	1676	31861	220131	46742	339693
TR51	14	705	331706	720566	13596	1174373
TR52	17	2691	899959	1061601	71947	2332404
TR61	19843	8803	85497	340303	33888	614009
TR62	26054	18523	34499	498087	28264	771358
TR63	1231	1869	29819	412583	28052	644735
TR71	7	1050	480645	825477	34631	1583781
TR72	6	857	590748	1015986	115691	1867228
TR81	229	914	26360	81784	22367	139440
TR82	73	1109	120973	259431	55943	476912
TR83	1189	8282	189318	830192	101287	1368774
TR90	69	6052	33859	116149	25086	208622
TRA1	16	8757	211143	284877	135128	667129
TRA2	1	13274	166837	377518	207799	783509
TRB1	14	5962	199772	215349	37150	527904
TRB2	5	4117	164914	307644	205360	728112
TRC1	5	2492	13850	267491	15794	469157
TRC2	52	24081	158027	643921	20155	1639446
TRC3	7	1896	72896	216215	35282	629300
Türkiye	54216	166883	4259190	11260518	1588746	16460257

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3. 2017 yılında Düzey-2 bölgelerine göre tarım alanlarının dağılımı (ha)

Bölge	Seracılık	Organik Tarım	Nadas Alanı	Tahıllar	Yem Bitkileri	Toplam
TR10	159	129	156	40621	3810	69403
TR21	49	326	1882	539116	42841	928321
TR22	131	7456	35282	292657	136877	546369
TR31	1529	22046	3028	58431	69045	180871
TR32	5549	78523	37112	221041	124100	530639
TR33	390	28173	163795	743038	104411	1236526
TR41	813	1512	230418	432538	64566	840893
TR42	665	1898	28289	166365	83548	297030
TR51	56	4763	320136	683871	19024	1153244
TR52	28	5337	447552	1294441	84571	2137943
TR61	29140	5006	88546	307298	48534	568601
TR62	32630	4442	34777	399781	40876	665024
TR63	1233	2946	46613	344341	30277	545150
TR71	52	8553	483677	804633	58675	1582177
TR72	23	14163	638892	984863	116736	1946399
TR81	342	4504	23683	55319	23362	108072
TR82	85	11031	124059	220540	44382	409775
TR83	1932	7597	243470	743801	114432	1318762
TR90	74	15733	53025	66350	18043	159669
TRA1	33	39012	148700	244001	131820	552217
TRA2	9	103594	149755	285164	279100	729277
TRB1	81	14874	139973	202768	40225	410696
TRB2	16	115407	123486	273097	269219	709982
TRC1	21	23075	5885	282412	15660	378156
TRC2	143	18510	105982	953998	18404	1514164
TRC3	36	4442	19245	452955	10553	517631
Türkiye	75217	543033	3697414	11093438	1993091	15536320

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 4. 2000-2008 ve 2017 yıllarında Düzey-2 bölgelerinin tarımsal hâkim alan yerseçim katsayısı (LQ) sonuçları

Bölge	Seracılık			Organik Tarım			Nadas Alanı			Tahıllar			Yem Bitkileri		
	2000	2008	2017	2000	2008	2017	2000	2008	2017	2000	2008	2017	2000	2008	2017
TR10	0.09	0.49	0.47	0	0.13	0.05	0.00	0.00	0.01	0.89	0.74	0.82	0.03	0.27	0.43
TR21	0.01	0.01	0.01	0	0.02	0.01	0.00	0.00	0.01	0.85	0.87	0.81	0.39	0.31	0.36
TR22	0.05	0.04	0.05	0	0.48	0.39	0.22	0.15	0.27	0.86	0.90	0.75	0.53	1.11	1.95
TR31	1.36	1.18	1.75	0	12.21	3.49	0.02	0.08	0.07	0.49	0.49	0.45	1.17	2.37	2.98
TR32	2.05	1.86	2.16	0	2.69	4.23	0.12	0.14	0.29	0.63	0.71	0.58	1.08	1.51	1.82
TR33	0.01	0.03	0.07	0	0.55	0.65	0.63	0.48	0.56	0.77	0.88	0.84	0.48	0.63	0.66
TR41	0.02	0.08	0.20	0	0.18	0.05	0.89	0.88	1.15	0.73	0.76	0.72	0.91	0.60	0.60
TR42	0.31	0.38	0.46	0	0.49	0.18	0.36	0.36	0.40	0.97	0.95	0.78	0.99	1.43	2.19
TR51	0.00	0.00	0.01	0	0.06	0.12	0.93	1.09	1.17	0.85	0.90	0.83	0.15	0.12	0.13
TR52	0.00	0.00	0.00	0	0.11	0.07	1.36	1.49	0.88	0.70	0.67	0.85	0.25	0.32	0.31
TR61	9.07	9.81	10.59	0	1.41	0.25	0.51	0.54	0.65	0.75	0.81	0.76	0.57	0.57	0.67
TR62	10.02	10.25	10.13	0	2.37	0.19	0.26	0.17	0.22	0.95	0.94	0.84	0.08	0.38	0.48
TR63	1.06	0.58	0.47	0	0.29	0.15	0.30	0.18	0.36	0.82	0.94	0.88	0.16	0.45	0.43
TR71	0.00	0.00	0.01	0	0.07	0.15	1.12	1.17	1.28	0.74	0.76	0.71	0.25	0.23	0.29
TR72	0.00	0.00	0.00	0	0.05	0.21	1.32	1.22	1.38	0.71	0.80	0.71	0.71	0.64	0.47
TR81	0.27	0.50	0.65	0	0.65	1.19	0.70	0.73	0.92	0.96	0.86	0.72	0.36	1.66	1.69
TR82	0.06	0.05	0.04	0	0.23	0.77	0.98	0.98	1.27	0.79	0.80	0.75	1.18	1.22	0.84
TR83	0.25	0.26	0.30	0	0.60	0.16	0.47	0.53	0.78	0.81	0.89	0.79	0.49	0.77	0.68
TR90	0.09	0.10	0.10	0	2.86	2.82	0.36	0.63	1.40	0.85	0.81	0.58	5.04	1.25	0.88
TRA1	0.01	0.01	0.01	0	1.29	2.02	1.14	1.13	1.13	0.63	0.62	0.62	4.54	1.86	1.86
TRA2	0.00	0.00	0.00	0	1.67	4.06	0.78	0.82	0.86	0.88	0.70	0.55	2.66	2.75	2.98
TRB1	0.01	0.01	0.04	0	1.11	1.04	1.48	1.46	1.43	0.66	0.60	0.69	0.73	0.73	0.76
TRB2	0.00	0.00	0.00	0	0.56	4.65	1.18	0.88	0.73	0.64	0.62	0.54	4.13	2.92	2.96
TRC1	0.00	0.00	0.01	0	0.52	1.75	0.07	0.11	0.07	0.87	0.83	1.05	0.07	0.35	0.43
TRC2	0.01	0.01	0.02	0	1.45	0.35	0.33	0.37	0.29	0.63	0.57	0.88	0.02	0.13	0.36
TRC3	0.00	0.00	0.01	0	0.30	0.25	0.49	0.45	0.16	0.80	0.50	1.23	0.01	0.58	1.95

Kaynak: Tablo.1. 2 ve 3 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bulunan yerseçim katsayısı değerleri incelendiğinde, Türkiye’de Düzey-2 bölge düzeyinde sırasıyla örtü altı tarım (sera), organik tarım, tahıl, yem bitkileri ve nadasa bırakılan alanlar için şu önemli çıkarımlar yapılabilir: Örtü altı tarım alanları TR 61 (Antalya, Isparta, Burdur) ve TR 62 (Adana, Mersin) bölgelerinde hâkim tarım alanları olmayı 2000 yılından bu

yana çok fazla değişmeyen oranlarda sürdürmektedirler. TR61 yöresinde bu oran 2000 yılına göre % 16 oranında artış göstermiş, seracılık Antalya ve yöresinde hâkim tarım alanı olma oranını artırmıştır. Seracılığın hâkim alanlar olduğu diğer bölgeler TR 31 (İzmir) ve TR 32 (Aydın, Denizli, Muğla) bölgeleridir (Şekil 1).

Şekil 1. 2017 yılı itibarıyla sera alanlarının hâkim alan olduğu bölgeler (LQ>1)

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2000 yılından 2017 yılına kadar bu oran artmış görünmektedir. TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgesinde LQ oranı 2000 yılında eşik değer 1’in üzerindeyken bu değer 2017 itibarıyla yarı yarıya düşmüştür. Sera alanları bu bölgede ciddi şekilde azalmaktadır. Yerseçim Katsayısı tekniğine göre hâkim alan durumu değişen tek bölge TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgesidir.

Diğer tüm bölgelerde sera alanlarının LQ değerleri oldukça düşük olmasına karşın özellikle 2000-2017 yılları arasında TR 10 (İstanbul), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) bölgelerinde örtü altı tarım alanları hızla artmaya başlamıştır. Bu bölgeler seracılık açısından gelecek için potansiyel taşıyan bölgeler olarak gösterilebilir (Şekil 2).

Şekil 2. Gelecekte örtü altı tarım alanlarının hâkim alan olma potansiyeli olan Düzey-2 Bölgeleri

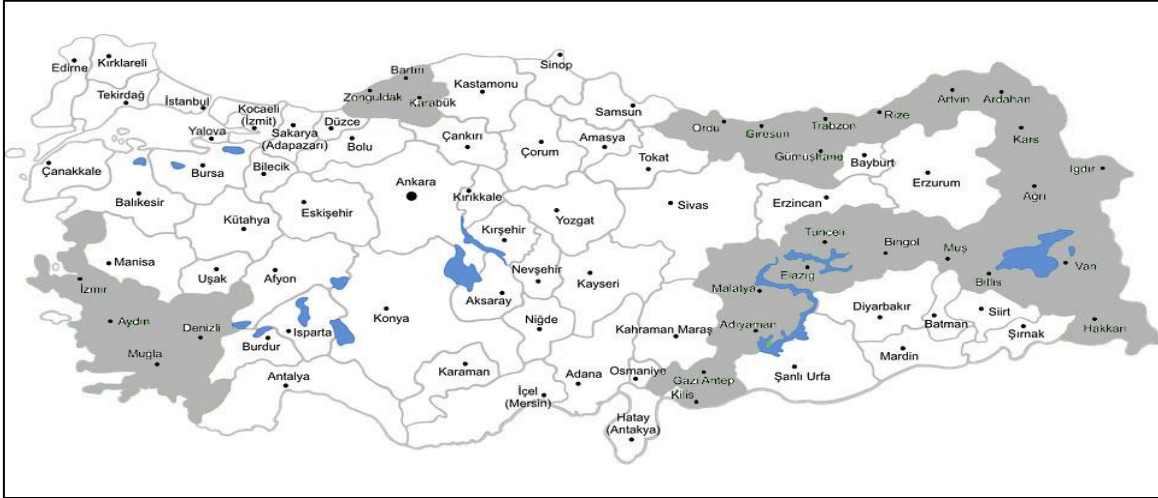

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Organik tarım alanları Türkiye çapında 2000’li yılların başında neredeyse hiç yokken 2003-2004 yıllarından itibaren artmaya başlamış ve 2017 yılı itibarıyla toplam tarım alanlarının yaklaşık 543000 hektarında organik tarım yapılır hale gelmiştir. Organik tarım alanlarının Türkiye düzeyinde işlenmeye başladığı yıllar 2000’li yılların başlarıdır. 2000-2017 arasında organik tarım topraklarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye artışının üzerinde arttığı gözlemlenmektedir.

Özellikle yerseçim katsayısı açısından incelendiğinde, TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) bölgelerinde 2000 yılında bu katsayı 1 in altında iken 2017 itibarı ile TRB2’de 4.65’e, TRC1’de ise 1.75’e kadar çıktığı görülmektedir. TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesinde de 2000-2017 arası bu rakam 1.67’den 4.06’ya çıkmıştır. Bu bölgelerde organik tarım alanları hâkim tarım alanı konumundadır (Şekil 3).

Şekil 3. 2017 yılı itibarıyla organik tarım alanlarının hâkim alan olduğu düzey-2 bölgeleri (LQ>1)

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

2008-2017 yıllarındaki yerseçim katsayısı değerlerine bakıldığında başta TR31 (İzmir) olmak üzere TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) ve TR62 (Adana, Mersin) bölgelerinde oldukça revaçta olmasına karşın 2017 itibarı ile LQ değerlerinin düştüğünü ve organik tarım alanlarından vazgeçildiği görülmektedir. TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) ve TR62 (Adana, Mersin) bölgelerinde bu değer 1’in altına düşerken, TR31 bölgesinde bu değer 9 yıl içinde 12.21’den 3.49’a düşmüştür. Organik tarım açısından İzmir çok önemli bir konumda olmasına karşın bu özelliğini hızla yitirdiği görülmektedir. Bu bulguların yanı sıra, TRC2 (Şanlıurfa-Diyarbakır) bölgesinde de organik tarım alanlarında hızlı bir azalma mevcuttur. TRC2 (Şanlıurfa-Diyarbakır), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) ve TR62 (Adana, Mersin) bölgelerinde organik tarım alanları 2008-2017 yılları arasındaki dönemde hâkim alan olma niteliğini kaybetmiş görünmektedirler (Şekil 4).

Yerseçim Katsayısı rakamlarının 2000 ile 2017 arasındaki gelişimine bakarak, gelecekte organik tarım alanlarının hâkim alan olma potansiyeli olan bölgeler olarak TR82 (Kastamonu-Çankırı-Sinop) TR72 (Kayseri-Yozgat-Sivas) bölgeleri ön plana çıkmaktadır (Şekil 5). Bu bölgelerin organik tarım sektörünün geliştirilebileceği bölgeler olarak da yorumlanması mümkündür.

Tarım sektörünün temeli ve Türkiye’de en çok yer kaplayan tahıl alanlarına bakıldığında genel anlamda bölgelerde bir düşme gözlemlenmiştir. Tahıl ambarı olarak nitelendirilen Konya Bölgesi TR51 (Konya-Karaman) dâhil olmak üzere tahıl alanları birçok bölgede hâkim tarım alanı niteliğinde değildir. Bununla birlikte 2000-2017 yılları arasındaki gelişme ile birlikte TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgelerinde tahıl alanları LQ değerleri 1’in üzerine çıkarak hâkim alan durumuna gelmiştir (Şekil 6).

Şekil 4. 2000-2017 yılları arasında organik tarımda hâkim alan niteliği yok olan Düzey-2 bölgeleri

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Şekil 5. Gelecekte organik tarım alanlarının hâkim alan olma potansiyeli olan Düzey-2 bölgeleri

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Şekil 6. 2017 yılı itibarıyla tahıl üretim alanlarının hâkim alan olduğu Düzey-2 bölgeleri (LQ>1)

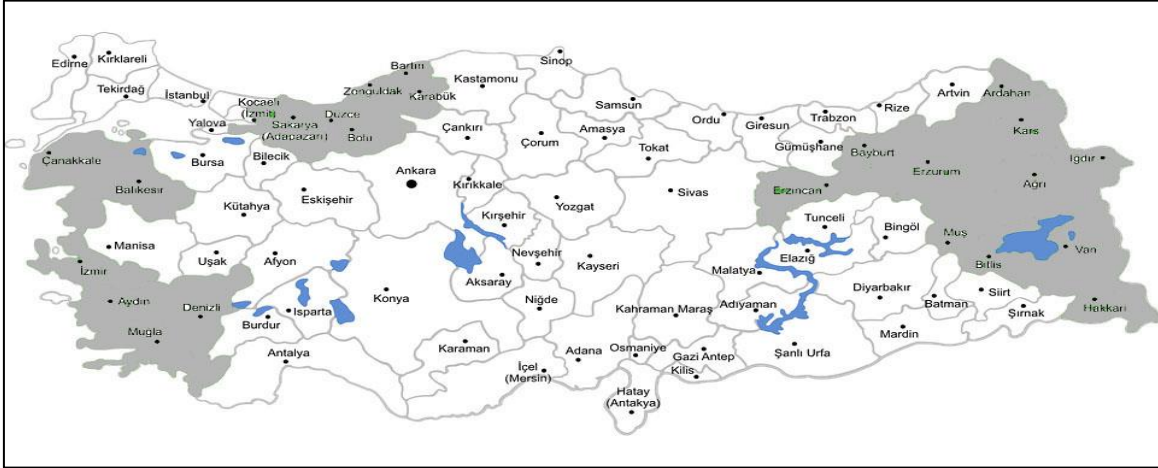

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

En önemli tarım alanı değişikliklerinden biri de yem bitkileri alanında gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde yem bitkileri ekim alanı 2000-2017 yılları arasında 4,5 kat artarken, yem bitkileri alanları TR22 (Balıkesir, Çanakkale),

TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) bölgelerinde hâkim alan değilken hâkim alan konumuna gelmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. 2017 yılı itibarıyla yem bitkileri üretim alanlarının hâkim alan olduğu Düzey-2 bölgeleri (LQ>1)

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Buna karşın, TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) bölgesinde yem bitkileri alanı LQ değeri 5.04'den 0.88'e kadar düşmüştür ki; bu oldukça dramatik ve önem arz eden bir düşüştür. Karadeniz bölgesinin yanı sıra TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop bölgesindeki yem bitkileri ekim alanları da 2000-2017 yılları arasında hâkim alan olma niteliğini kaybetmiştir (Şekil 8). Yine, hayvancılığın merkezi diye

anılan TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) bölgesinde LQ değeri 4.54'den 1.86'ya kadar düşmüştür. Hâkim alan şekline gelmemesine karşın TR62 (Adana, Mersin) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgelerinde yem bitkileri ekim alanlarında önemli artış görülmektedir. Yem bitkileri ekim alanları, TR31 (İzmir) ve TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) bölgelerinde hâkim alan özelliğini artırarak devam etmiştir.

Şekil 8. 2000-2017 yılları arasında yem bitkilerinde hâkim alan niteliği yok olan Düzey-2 bölgeler

Kaynak: Tablo.4 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Nadasa bırakılan tarım alanları ele alındığında Türkiye genelinde 2000-2017 yılları arasında %23,4 lük bir düşüş görülmektedir. TR52 (Konya, Karaman) bölgesinde nadasa bırakılan alanlar; 2000 LQ değerine göre hâkim alanken bu durumun 2017 yılında değiştiği görülmektedir. Buna karşın TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR51 (Ankara) ve TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) bölgelerinde nadasa bırakılan

alanların 2000-2017 dönemi arasında hâkim alanlar olmaya başladığı görülmüştür. Nadasa bırakılan tarım toprakları 2000 ve 2017 yılları itibarıyla çok fazla bir değişime uğramadan TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgelerinde hâkim alan olduğu tespit edilmiştir.

4.Sonuç

Tarım sektörü insanlık tarihi içinde hangi devirde olursa olsun, önemini sürdürmeye devam etmiştir. Tüm dünyada sanayi devriminden bu yana tarımsal üretim ve tarımsal üretim alanları sürekli değişime uğramış ve zaman içinde ürün desenleri farklılaşmıştır. Bu durum, Türkiye için de geçerlidir. Özellikle 2000’li yıllarla birlikte, küresel politikaların da etkisiyle tarımsal üretim farklılaşmaya başlamış, buna bağlı olarak da tarımsal alanlar bölgesel düzeyde farklılaşmıştır. Bu türden bir değişimin anlaşılabilmesi ve yorumlanması için bu çalışma kapsamında yazında ilk kez bahsedilen hâkim alan kavramı kullanılmıştır.

Tarım alanları için “hâkim alan” kavramı, herhangi bir bölgede, bitkisel üretime açılmış bulunan tarım alanlarının yüzey olarak en büyük miktarını değil, tüm ülkedeki ilgili bitkisel üretime açılmış tarım alanlarına kıyasla öncelikli alan olarak ön plana çıkmasını ifade etmektedir. Türkiye’de Düzey-2 bölgelerinde tarım alanları bağlamında hâkim alan veya hâkim alanları belirlemek için yerseçim katsayısı tekniği kullanılmış ve çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Yerseçim Katsayısının birden büyük olduğu tarım alanları ilgili bölgelerde hâkim alan olarak kabul edilmiştir.

Esasen, istihdam bağlamında temel sektörü bulabilmek için kullanılan bir teknik olan Yerseçim Katsayısı tekniği, tarımda hâkim alanların bulunması açısından da anlamlı sonuçlar vermiştir. Yerseçim Katsayısı tekniği tarım alanlarının farklı bölgelerde yığılma ve yoğunlaşma eğilimini açıklamak için kullanılmıştır. Hâkim alan kavramı farklı bölgesel düzeyde farklı türden tarım alanlarının ülke içindeki konumunu ve zaman içindeki değişimini anlama açısından önemli bir kavram haline gelirken bunu sağlayan teknik ise yerseçim katsayısı tekniği olmuştur.

Özellikle tarım alanlarının Yerseçim Katsayısı kullanılarak analizinin yapılması; ürün miktarı veya tarımsal ürün değeri gibi kısa vadede farklı faktörlere bağlı olarak değişebilen bir veri olmadığı için tercih edilmiştir. Tarım alanlarının

kullanımının ülke bazında değişimi orta ve uzun vadede geçerli olmaktadır.

Düzey-2 bölgelerinde bu tekniğin kullanılmasıyla bölgelerin hâkim tarım alanları belirlenmiş ve zaman içinde bu alanların değişiminin analizi yapılabilmektedir. Bu analizler özellikle 2000’li yıllarla birlikte gelişen örtü altı tarım alanları, organik tarım alanları ile hayvancılık açısından stratejik niteliğe sahip yem bitkileri ve yine stratejik öneme sahip tahıl alanları üzerinde yapılmıştır. Bu alanların yanı sıra tarım alanlarının kullanımı açısından önemli bir yere sahip olan nadas alanları da analize dâhil edilmiştir. Yerseçim Katsayısı tekniğinin kullanılması ile birlikte 21. yüzyılın başından bu yana, Türkiye’de Düzey-2 bölgelerinde tarım alanlarında meydana gelen değişimler hâkim alan bazında değerlendirilebilmiştir.

Bölgesel tarımsal üretim politikalarının oluşturulmasında Yerseçim Katsayısı tekniğinin uygulanması ve hâkim alan kavramının kullanılması ile birlikte tarımsal alan kullanımları açısından doğru kararlar alınabilmenin yolu da açılacaktır. Şöyle ki, bölgelerde tarımsal alan kullanımları için yoğunlaşma dereceleri belirleneceğinden, tarımsal potansiyel alan kullanımları bu yönde düzenlenebilir. Bunun yanında unutulmaması gereken bir nokta ise tarımsal üretim alanları belirlenirken toprağın niteliğinden su durumuna, bölgenin sosyal ve ekonomik özelliklerinden ülkenin ihracat politikalarına kadar, çoklu faktörlerin rol oynadığıdır.

Türkiye’de, Düzey-2 bölge düzeyinde tarım alanlarının bölgesel farklılaşmasının ve değişiminin Yerseçim Katsayısı kullanılarak bulunduğu bu ve benzeri çalışmaların; stratejik öneme haiz olan tarım sektörünün geleceği hakkında önemli kararlar alınmasında mutlaka etkili olacağı beklenmelidir.

Bundan sonraki aşamada, yerseçim katsayısı tekniği kullanılarak hâkim alan bazında çok daha detaylı analizler, il toprakları düzeyinde ve çeşitlendirilmiş tarım alanları için yapıldığı takdirde il düzeyinde dahi doğru tarım politikaları için önemli bir adım olacaktır.

Kaynaklar

Akgül B., Efe M., 2010. Kalkınma Ajanslarının Bölge Planlamasındaki Yeri, s: 415-446.

Akgül, B., Uzay, N., (Eds), Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 768s.

Aydın, Z., 2018. Çağdaş Tarım Sorunu, Ankara. İmge Kitabevi, 335 s.

Dinler, Z., 2012. Bölgesel İktisat (9. Basım), Bursa. Ekin Kitabevi, 499 s.

Durmuş, E., Yiğit, A., 2014. Türkiye’nin Tarım Yöreleri ve Bölgeleri, Ankara. Nobel Yayınları, 242 s.

Er, C., Başalma, D., 2008. Organik Tarımdaki Gelişmeler, Ankara. Nobel Yayın Dağıtım, 309 s.

Isserman, A. M., 1977. The Location Quotient Approach for Estimating Regional Economic Impacts, Journal of the American Institute of Planners 43, 33-41.

New York State Department of Labor, 2017. Location Quotients: A Statewide and Regional Analysis, <https://labor.ny.gov/stats/PDFs/Location-Quotients-A-Statewide-and-Regional-Analysis.pdf> , Erişim: 01.02.2019.

Nijkamp, P., 1978. A Spatial Complex Analysis of Agglomeration and Settlement Patterns, <http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/988/1/RM-78-009.pdf>, Erişim: 02.02.2019.

Uzay, N., 2010. Kalkınma Ajanslarına Genel Bir Bakış, s:3-24.

Bağımlılık Kuramı ve Türkiye Tarım Politikaları

Soner MAVİ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı bağımlılık kuramı ile merkez-çevre ilişkilerinin tartışılarak Türkiye tarım politikaları açısından incelenmesidir. Bu bağlamda küreselleşme ve bağımlılık kuramı önde gelen düşünürlerin teorileri bağlamında incelenmiştir. Ardından ülke ekonomisinde başat sektörlerden olan tarım sektörünün dönemler itibarı ile tarımsal politikaların gelişimi değerlendirilmiştir. Son olarak söz konusu tarımsal politikalar bağımlılık kuramı ve merkez-çevre ilişkileri bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık kuramı, merkez-çevre ilişkisi, tarım politikası, Türkiye

Dependency Theory and Turkey Agricultural Policy

Abstract

The aim of this study is to discuss center-periphery relations with the aspect of dependency theory in terms of agricultural policies in Turkey. In this context, literature research was made about globalization and dependency theory. Then, the development of agricultural policies applied in agricultural sector, which is one of the dominant sector in the national economy, were evaluated. Finally, these agricultural policies were examined in the context of dependency theory and center-periphery relations.

Keywords: Dependency theory, Center-periphery relations, Agricultural policy, Turkey

JEL: Q18, B20

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 11.06.2020

1. Giriş

Tarım, tarihsel süreç içerisinde çok farklı medeniyetlere ve ticaretin getirdiği hareketlilik sonucu birçok kültüre ev sahipliği yapmış zengin Anadolu topraklarında geçmişten beri devam etmekte olan en eski ticari faaliyetlerden biridir. Bu anlamda toprak yapısı ve mülkiyet anlayışı dönemsel değişimlere uğramış olmakla birlikte her dönem için önemli olan topraklardan en yüksek verimi sağlamaktır. Bu nedenle her dönemde ülke politikaları doğrultusunda tarım politikaları da çeşitli aşamalardan geçmiştir. İkinci Dünya Savaşının ağır sonuçları tüm dünyada siyasal, sosyal ve kültürel açıdan çözülmemiş birçok sorun ortaya çıkarmıştır. Savaş sonrası bir tarafta sömürgelerini kaybeden devletler yeni arayışlar içindeyken diğer yandan sömürgeci kurtulan ülkeler var olma

mücadelesi vermiştir. Bu döneme kadar hakim olan sosyal bilim anlayışı mevcut sorunlara çözüm getirememiştir. Aralarında Wallerstein'in da bulunduğu birçok bilim adamı döneme hakim olan bilim anlayışının yeterli olmadığını ve değişmesi gerektiğini ifade etmektedir. Wallerstein, yeni çözüm önerileri getirmek, karmaşık durumu çözmek için kendi kuramını bu dönemde ortaya koymuştur.

İlk defa Edward Shills tarafından 'Merkez ve Çevre' makalesiyle ortaya atılan Bağımlılık kuramı (Gökmen, 2013), Merkez-Çevre ilişkisi veya periferileşme olarak da bilinen, ülkeler arasındaki dinamiği açıklamakta yetkin bir kuramdır. Bu kuramı Edward Shills sosyolojik olarak ele almıştır. Fakat bu kavram farklı uzmanlık alanlarında (iktisadi açıdan, siyasal açıdan, ekonomik açıdan vb.) farklı şekilde de

¹ Veteriner Hekim, Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Hayvan Besleme ve Beslenme Hastalıkları Anabilim Dalı doktora öğrencisi, Orcid: 0000-0002-2743-6950, soner.mavi@tarimorman.gov.tr

yorumlanmaktadır. Merkez çevre kuramını anlamak adına farklı görüşleri de ele alarak yapılan genelleme, kavramın tanımlanmasında etkinlik sağlayacaktır. Bu noktada genel bakış açısı E. Shils, Ş. Mardin ve I. Wallerstein tarafından ortaya atılanlardır (Gökmen, 2013). Dolayısıyla kuramın anlaşılabilmesi için bu düşünce biçimlerini detaylı şekilde incelemek, kapitalist sistem üzerinde yükselen küreselleşen dünyada merkez-çevre ilişkisini ekonomik anlamda da ele almak gerekmektedir.

Türkiye ekonomisinde önemli yere sahip olan tarım, kırsal kesim yoğunluklu temel ekonomik bir etkinliktir. Ekonomik yapı içerisinde önemli yere sahip olmasına rağmen tarımsal faaliyetler 1950’li yıllara kadar plansız uygulamalar ile yürütülmüştür. 1960’lara gelindiğinde planlı dönemin başlaması ile birlikte tarım politikaları da planlamaya dahil edilmiştir. Kalkınma planları ile birlikte tarım sektöründe de planlı döneme geçilmiş ve bir dizi reform gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma alinyazında birçok farklı kaynağın bir araya getirilmesiyle, Merkez ülkeler tarafından oluşturulan uluslararası kuruluşların önerileri doğrultusunda alınan kararlar ve bu kararların Türkiye’nin tarımsal politikaları üzerine etkisini gözler önüne serebilecektir.

2. Bağımlılık Kuramı, Periferileşme, Merkez-Çevre İlişkisi

Ekonomi odaklı yapılan tanımlamalar toplumsal alanının nasıl değiştiğini de tanımlamak için kullanılmaktadır. Fakat salt ekonomik tanımlamalardan ziyade çoğu teoride ekonomi diğer kavramlarla birlikte de ele alınmaktadır. Ekonomi tarihsel süreçte insanların yaşam tarzlarını belirleyen önemli faktörlerden biridir. “Ekonomideki merkez ve çevre modeli belli bir ülke içinde, daha yaygın olarak kullanılan kapitalist ekonomik sistemi uygulayan ve yaşayan toplumlarla, bu sürece girmekte olan ya da geri kalmış toplumlar arasındaki ilişkiyi vurgulayan yaklaşımdır” (Gökmen, 2013). Bu açıdan bakıldığında, mali karar mekanizmasını elinde bulunduran, gelişmişlik seviyesi yüksek, sanayisi üstünlük sağlayan metropoller merkez

olarak, kentselleşmemiş ve sanayi toplumu olamamış, az gelişmiş, iş olanakları zayıf olan ekonomilerin ise çevre olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır.

2.1. I. Wallerstein’a göre merkez-çevre ilişkisi

Wallerstein, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasında bağ kurarken “Dünya Sistemi Teorisine” başvurmuştur. 1974 yılında kaleme aldığı eseriyle Wallerstein dünyanın ekonomik düzenini kapitalizmin ışığında ele alarak olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya koymuştur. Kapitalizmin ortaya çıkışını 15. ve 16. yüzyıla götürerek yirminci yüzyılda yaşanan sorunların kökenlerinin de o dönemlerde aranması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü sosyal değişimlerin ancak tarihsel olarak kavranması ile açıklanabileceğini savunmaktadır (Tunç, 2010). Wallerstein’a göre kapitalizm ve dünya ekonomisi bir paranın iki yüzüdür ve birinin var oluşu diğerinin var ya da yok oluşunu etkilemektedir. 16. yüzyılın koşullarında ortaya çıkan dünya sistemi daha sonra imparatorluk sistemini değil kapitalist dünya ekonomisinin gelişimini sağlamıştır (Bucak, 2003). Kapitalist dünya ekonomisi ise, kapitalist üretim tarzının tarihsel süreç içerisinde sermayenin belirli bölgelerde birikmesine dayanan hiyerarşiyle beraber dağılım eşitsizliğini getiren bir sistemdir. Bu birikim bağımlılık kuramı yönüyle ele alındığında, sanayi devrimi öncesi varlığını sürdüren merkezi imparatorluk sistemleri ile modern dünya sistemi arasındaki en temel farklılıklardan biri olan merkez ve çevre arasındaki ilişkilere değinerek Wallerstein modern dünya sisteminde merkez (core), çevre (periphery) ve yarı-çevre (semi-periphery) ülkeler kavramlarını ele almıştır (Avcıoğlu, 2014).

Sonuç olarak her bakımdan merkeze bağlı bir çevre ülke vardır. Az gelişmiş ülkeler dünya ekonomisinde yer almaya çalışırken merkez ülkelerin çıkarları sonucunda çevre ülkesine dönüşmektedir. Çevre ülkesi olma ve merkeze bağımlı olma sonucunda ülkelerin kalkınmaları aksamaktadır (Öztürk ve ark., 2009). Az gelişmiş ülkelerin rekabet gücü olmayan ürünleri

ile gelişmiş ülkelerin ürünleri arasında eşit olmayan mübadele gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle, çevre ülkelerdeki üreticilerden merkez ülkelere süregelen bir değer akışı oluşmaktadır. “Gelişmiş ülkelerin, azgelişmiş ülkeleri sömürme ve yağma sürecinde ise bir kısır döngü oluşmaktadır. Öyle ki, söz konusu sömürme ve yağma, dünyanın üretim sistemini ve esasında kapitalist dünya ekonomisini tahrip etmektedir.” (Wallerstein, 2004). Modern dünya sisteminde merkez, çevre ve yarı çevre ülkelerinin arasında meydana gelen iş bölümünün oluşturulması ve devam etmesi sonucu dünya ekonomisi var olmaktadır. Aynı zamanda bu iş bölümünde kapitalist dünya ekonomisinde ülkeler arasında hiyerarşi vardır (Wallerstein, 1999). Kapitalist dünya ekonomisi zaman içerisinde genişlemeye ihtiyaç duymuş ve son dört yüzyılda merkezi Avrupa olan bir sistemden tüm dünyayı kapsayan bir sistem olmuştur. Bu süre içerisinde merkez ülkeler hem ekonomik hem de kültürel gelişmiş çevre ülkeler ise bunun aksine ekonomik ve kültürel olarak merkez ülkelere bağımlı hale gelmiştir. Bu şekilde ekonomik olarak sermayeye bağımlı hale gelmesinin yanında kültürel olarak da dünya çapına yayılan küreselleşme tek bir sistem haline gelmiştir (Wallerstein, 2009). Wallerstein’in vurgu yaptığı diğer konu yarı çevre veya semi-periferi kavramıdır. Yarı çevre ülkeler, merkez ile çevre arasında ancak çevreye daha yakın olan ülkelerdir. Hem merkeze hem de çevreye ait özellikler yarı çevre ülkelerinde görülmektedir. Zaman içinde değişen sistemle birlikte merkezdeki bir devlet yarı çevre devlete dönüşebilmektedir. Bu durumun tam tersi de söz konusu olabilmektedir (Arslan, 2001).

2.1. E. Shils’e göre merkez-çevre ilişkisi

Merkez-çevre kuramında; toplum bir merkeze sahiptir. Toplumun yapısında çevresini değişik yönlerden etkileyen bir merkez nokta söz konusudur. Bu merkezi bölge, toplumun içinde bulunduğu ekolojik alanda yaşayan insanlara çeşitli yönden etki etmektedir. Bu topluluğa üye olmak demek, belli bir ekolojik alanla sınırlı olmaktan veya aynı bölgede diğer insanlara uyum sağlamaktan ziyade, bu merkezi bölge ile

ilişki içinde olmaktan mütevellittir. Merkezi bölgenin var olmayan bir kuram olarak ele alınması mümkün değildir çünkü toplumsal yapıda bir konumu vardır ve bu konum matematik veya coğrafyayla ilgili değildir. Merkezi bölge veya merkez, değerler ve inançlar fenomenidir. Toplumu yönetmek için kullanılan sembollerin, değerlerin ve inançların emrindedir. Merkez ifadesi parçalanamaz oluşu ve basite indirgenememesinden kaynaklanmaktadır. Merkezin kutsal bir yönü de söz konusudur. Her toplumun aşağı yukarı laik, farklı kültürleri içeren ve hoşgörülü yapısı mevcuttur (Shils, 1961).

2.2. Ş. Mardin’e göre merkez-çevre ilişkisi

Merkez-çevre kuramını ele alan yazarlardan bir diğeri ise Şerif Mardin’dir. Mardin çalışmasında konuyu ele alırken Shils’in merkez-çevre kuramını Osmanlı İmparatorluğu’ndaki uygulamalarla örneklendirerek aktarmıştır. Shils’in kuramın başlangıcında dile getirdiği “Toplumun bir merkezi vardır” cümlesinden yola çıkarak bazı toplumların diğerlerinden daha sağlam merkezlerinin olduğundan, bu merkezleri oluşturan malzemelerin toplumlara göre farklılık gösterdiğinden bahsetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nu sık sık örnek gösteren Mardin, “karmaşık ve incelmüş bir kurumlar şebekesine dayanan” güçlü bir merkezden bahsetmektedir Mardin’in eserinde merkez ile çevre kuramı genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi içindeki yapılanmasına odaklanılarak, merkez yönetimin Osmanlı hâkimiyetindeki toprak yapılanmaları ile (yani çevresi) ilişkileri örneklendirilmiştir. Toplumsal yapının verdiği dezavantajların modernleşme sürecinde merkez ile çevresinin ilişkilerini nasıl etkilediğinden de detaylı şekilde bahsedilmiştir (Mardin, 1990).

3. Tarım Politikaları Kısa Tarihi

Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde toprağın mülkiyet hakları devlette iken kullanım hakları kişilere verilmiştir. Bu dönem tarım politikaları askeri güçlerin sürekli takviye edilmesi, vergilerin düzenli olarak toplanabilmesi gibi unsurlara dönük politikalar. Cumhuriyet

döneminin başlarına bakıldığında ise yeni devletin Osmanlı Devletinden önemli ölçüde okuma yazma bilmeyen ve çiftçilikten geçimini sağlayan bir nüfus yapısı mirası ile yola çıktığı görülmektedir. Her alanda olduğu gibi tarımsal alanda da gelişimin kaçınılmaz olduğu o günlerde Aşar vergisinin kaldırılması, toprak mülkiyeti hakkı, topraksız çiftçilere ve göçmenlere arazi dağıtılması gibi tarımla uğraşmayı teşvik edici ve çağın gereklerine uygun tarımsal üretim gerçekleştirebilmeyi amaçlayan tarım politikaları oluşturulmuştur. 1929 yılında tüm dünyayı saran ekonomik buhran Türkiye’de de etkisini göstermiş, ekonomide devletçilik politikaları baskın olmaya başlamıştır. Bu kapsamda tahıl fiyatlarına destekleme getirilmiş, buğday koruma kanunu çıkarılmış ve 1932 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. 1934 yılında uygulamaya geçirilen I. Sanayi Planı kapsamında tarım kesiminden elde edilen hammadde ile gıda, dokuma vb. sektörlerin geliştirilmesi temel hedeflerden biri olmuştur. Bu dönemde yine tarımda makineleşme konusunda da önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Toprak dağılımını daha adil hale getirmek için başlatılan uygulamalar ise Atatürk’ün vefatı ve ardından II. Dünya Savaşı gibi nedenlerle sonuçsuz kalmıştır (TKB, 2004).

II. Dünya Savaşı döneminde tarımsal üretimde gerileme yaşanmış bazı tarımsal ürünlerde kıtlık noktasına gelinmiştir. Devletin ürün fiyatlarına narh koyması, karaborsanın artması sonucunu doğurmuştur. Bu dönem ortaya konan toprak reformu ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yine bu dönemler Türkiye’de çok partili yaşamın başladığı günlere denk gelmektedir. Demokrat Partinin ülke yönetiminde söz sahibi olduğu 1950-1959 yılları ekonomide plansız dönem olarak geçmektedir. Bu dönemin başlarında uygulamaya konan Marshall Planı tarımdaki gelişmeler için destekleyici güç olmuş, tarımsal kredilerin genişlemesi üretimin artması sonucunu getirmiştir. Bu dönemin sonunda Türkiye buğday ihraç eden ülke konumuna geçmiştir. Ancak 1957 yılında ortaya çıkan kuraklık tarım sektöründeki bu olumlu

gelişmeleri sekteye uğratmış devlet bu dönem destekleme politikalarını ulaşım ve sanayi alanlarında yoğunlaştırmıştır (TKB, 2004).

3.1. Osmanlı dönemi tarım politikaları

Osmanlı’da modern tarım politikaları ilk olarak Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın müdahaleleri ile başlamıştır. Kurum ve kuruluşlara ait olan tarıma elverişli arazileri çiftçilere dağıtarak toprak reformu gerçekleştirmiştir. Batıda olan gelişmeleri de dikkate alarak özellikle pamuk üretimine önem vermiştir. 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması kapsamında Osmanlı Avrupa’ya hammadde ihraç ederken, diğer taraftan İngiliz ürünleri Osmanlı iç pazarına taşınmaktadır. Bu durum, geleneksel Osmanlı zanaatlarının yıkımına sebep olmuş ve söz konusu ithal malların finansmanı çoğunlukla borçlanma yoluyla gerçekleşmiştir (Kanbir, 2010).

Balta Limanı Anlaşması ile Osmanlı ticaretinde iç gümrüklerin yerli tüccarlar için devam etmesine karşın, İngiltere’ye gümrüklerde bir kez vergi uygulaması yaparak bu tüccarlar için haksız rekabet oluşturulmuştur. İç pazarda ithal gelen ürünlere karşılık yerli malların rekabet gücü azalmıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı ekonomisinde yaşanan bir diğer gelişme ise Osmanlıların uyguladıkları yed-i vahit (tekel) usulünün ortadan kaldırılmasıdır. Bunun sonucunda İngiliz tüccarlar üreticilerden alım yapabileceği için fiyatları belirler duruma gelmiştir. Nihayetinde İngilizler, yalnızca Osmanlı tebaasına ait olan serbest iç ticaret yapma hakkını kazanmıştır (Kanbir, 2010). Avcioğlu’na göre bu anlaşma; “Bu gümrük esareti, Avrupa’nın ön aldığı bir dönemde, kapitalist gelişmenin temel şartı olan bağımsız gelişme olanağını kaldırarak, sanayileşmeyi engellediği gibi, mevcut sanayinin de yok olmasına yol açmıştır.” (Avcioğlu, 1973). İngilizlerin serbest ticaret anlaşmasını sorunsuz yürütebilmesi için Osmanlı’da bazı siyasi değişimler de gerekliydi ve bu değişim batılılaşma hareketi adı altında İngilizlerin

baskısıyla gerçekleşen Tazminat ve Islahat fermanları ile sağlanmıştır.

Bu dönemde bir dizi düzenleme ile tarım alanında üretimi arttırmaya yönelik hamleler yapılmıştır. Hem bitkisel hem de hayvansal üretimde teşvikler verilmiştir. Tarımsal ürün ticaretinin serbestleşmesi bu teşviklerden ilkidir. Bir diğer teşvik değeri yüksek ürünlerin üretimini artırmak amacıyla bu ürünlere sağlanan aşar vergisi muafiyetidir. Hayvancılıkta ise yapağı üretimini artırmak amacıyla merinos ırkı koyunların üretilmesi ve on yıl boyunca hiçbir vergi alınmamasıdır.

Osmanlı'nın tarımsal yapısına bakıldığında nüfusun az olduğu bölgelerde tahıl üretimi ve hayvancılık yapılırken nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sınavi üretime dayalı tarım yapılmaktadır. Ekili toprakların yarısından fazlası 60 dönümden daha küçük işletmelerden oluşmaktadır. Ortak işletmecilik yapılan bu küçük işletmelerde sanayi tarımı değil geçimlik tarım yapılmaktadır. 1868 Nizamnamesi ile yabancılara toprak satışına izin verilmesi sonucu on yıl içerisinde İzmir'deki tarıma elverişli toprakların tamamı İngiliz tüccarların eline geçmiştir (Kanbir, 2010).

İmparatorluğun son dönem tarımsal politikaları incelendiğinde uluslararası unsurların etkili olduğu ve devlet piyasa ilişkisinin güçlendiği görülmektedir. Tarım alanında yapılan yeni düzenlemeler ile çiftçiler ürünlerini serbestçe piyasada pazarlayabilmiştir. Fakat bu durum büyük kapitalist çiftliklerin yayılmasına sebep olmuştur. Sömürge altında olan Osmanlı, çiftçisini koruyamamış tarımsal gelişim sağlayamamış ve bunun sonucunda buğday ve un ithal eden bir ülke olmuştur.

Tüm bu politikalar sonucunda tarım sektöründeki değişimler, uluslararası sistemin isteklerine uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Bu dönemde dış pazara ham madde ihraç eden ve mamul ürün ithal eden konumunda bir çevre ülkesi halini almıştır (Kanbir, 2010).

3.2. Cumhuriyet dönemi tarım politikaları

1923- 1929 yılları tarımsal üretimin hızla artış gösterdiği bir dönemdir. Savaş koşulları nedeniyle üretimi yarı yarıya azalan başlıca ürünlere 1922'yi izleyen birkaç yıl içinde savaş öncesi üretim hacmine ulaşıldığı görülmektedir. Bu duruma savaşın bitmesi ile erkeklerin yeniden tarımsal üretime dahil olması önemli bir sebepken diğer taraftan tarımsal üretime yönelik olumlu politikalar ve vergi uygulamaları da tarım üreticilerine kaynak yaratmış ve bu alanda büyümeyi sağlamıştır (Boratav, 2016).

Cumhuriyetin ilk yıllarında atılan en önemli adım olan İzmir İktisat Kongresi, Türkiye'nin gelişimi ve güçlenmesi için yapılacakları planlanmak üzere toplanmıştır. Kongreye her kazadan üç çiftçinin katılımı sağlanmış; toplam 1135 kişi davet edilmiştir (TKB, 2004). Alınan önlemler ve uygulanan politikalar sonucu söz konusu dönemde önemli bir üretim artışı yaşanmıştır. Örneğin, buğday üretimi anılan dönemin ilk yıllarında 1 milyon tonun altında iken 1928- 1929 yıllarında ortalama 2 milyon tona ulaşmıştır.

Savaş ve yokluk yıllarından sonra iktisadi temellerin yeniden oturtulmasında milli gelirin önemli bir kısmını oluşturan tarım kesiminde yaratılan bu dinamizm oldukça etkili olmuştur (Boratav, 2016). Ayrıca, 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması ve 1926 yılında Medeni Kanununun kabulü de Türkiye'nin tarım ile ilgili Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli politikalarını oluşturmaktadır. Medeni Kanununun kabulünden sonra topraklar miras yoluyla paylaşılması sonucu parçalanmış ve dolayısıyla küçük ve ekonomik değeri olmayan işletmeler oluşmuştur. Bu dönemde ucuz buğday ve ekmek üretmek için İktisat Bakanlığı buğday ithal etmiştir. Tüm bu çabalara rağmen 1929 yılı yaşanan ekonomik buhran sonucu buğday fiyatları olumsuz etkilenmiş ve hükümet bu durum karşısında koruma amaçlı Buğday Koruma Kanunu çıkarmıştır. Sonraki bir ayda Ziraat Bankasına buğday alım yetkisi tanınmış ve bu yetki buğday ile birlikte diğer hububatların da alınmasıyla birlikte TMO'ya verilmiştir.

Savaş döneminde ürün fiyatları yükselmeye devam etmiş, çiftçiyi koruma ve fiyatları düşürme adına narh politikaları uygulanmıştır. 1945 yılında Toprak Kanunu ile hazine arazileri dağıtılmıştır. Tütüne ilk defa 1947 yılında taban fiyat uygulaması getirilmiştir. Yine bu dönemden 1963 yılı planlı döneme kadar fiyatları düzenleme ve üretimi artırmak adına destekleme politikaları uygulanmıştır (Yavuz, 2005).

1962-1976 yılları arasında “popülist” olarak nitelendirilen iktisadi politikalar uygulanmıştır. Bu dönemde geniş halk kitlelerinin de siyaseten etkin olmasını sağlayan çok partili parlamenter sistemin yerleştiği görülmektedir. İthal ikameci sanayileşme politikaları, sosyal güvenlik sisteminin kurulabilmesi gibi çok sesli ortamın getirdiği iktisadi anlamda olumlu bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum da Türkiye’yi benzer gelişme düzeyine sahip diğer ülkeler arasında görece olarak yüksek bir konuma taşımıştır. Bu politikaların kırsal kesimde ve tarımsal hasıla üzerinde de bir takım etkileri söz konusu olmuştur. Tarımsal üretimin zaman içinde artan kesimi tarım satış kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel, Şeker Şirketi, ÇAYKUR gibi kuruluşlar aracılığıyla pazarlanmaya başlamış, böylece de hükümetlerin tarımsal faaliyetlere desteklemeleri artış göstermiştir. Bu da tarım ürünleri fiyatlarının piyasada kendiliğinden oluşabilecek fiyatlarının daha üzerinde olmasına imkân sağlamıştır (Boratav, 2016).

Türkiye’de 1960 sonrasında uygulanan iktisadi politikaya uyum sağlayacak biçimde kalkınmanın planlı yapılmasını sağlamak amacıyla 1960 yılında, “iktisat politikalarının yapımı ve uygulanmasına düzen getirmek, politikaları bilimselleştirmek, iktisat politikalarına amaç ve yöntem olarak istikrar kazandırmak” temel hedeflerini taşıyan Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur (Özdemir, 2014).

Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulduğu tarihten bugüne 11 adet Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir.

Kalkınma planları, tarım sektörü açısından incelendiğinde ve ilk üç plan genel olarak değerlendirildiğinde tarım alanındaki büyüme hızının planlananın oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Örneğin, Birinci Kalkınma Planında tarımsal alanda %4.2’lik bir gelişme hızı beklenirken gerçekleşme %3.2’dir. İkinci Kalkınma Planında amaçlanan %4.1’lik bir büyüme hızı iken gerçekleşen %3.1’dir. Planlanan büyüme hızının gerisinde kalmakla birlikte her iki planda da teknoloji ve girdi kullanımında önemli mesafeler katıldığı da görülmektedir. Üçüncü Kalkınma Planında amaçlanan tarımsal büyüme hızı %3.7 iken gerçekleşen %3.3 olmuştur. Bu plan döneminde ise geleneksel verim arttırıcı yöntemler yerine modern araç ve girdi kullanımında önemli yol alındığı görülmektedir. Bu dönemde hızlı makineleşme göze çarpmaktadır (Sencer, 1986).

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Kalkınma Planında temel ilke sanayileşerek kalkınmaktır. Bu ilke planda tarımsal uygulamalarda kendisini teknolojinin geliştirilmesi, modern tarım yöntemlerinin yaygınlaştırılması, yeni pazarlar sağlanması ve kooperatiflerin geliştirilmesi şeklinde göstermektedir (DPT, 1973).

1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı tarımsal üretimde sıçrama yaratarak dış satıma ağırlık verme hedefini belirlemiştir. Tarımsal üretimde verimliliğin artırılması, niteliğin artırılması, iklimsel değişikliklerin tarımsal üretime etkisinin azaltılması ve teknolojinin yoğun kullanımı gibi hedefler belirlenmiştir. Bu plan yürürlüğe girmiş ancak ağır ekonomik koşullar nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır (DPT, 1979).

1980’lere kadar uygulanan kalkınma planları, dış alımları ikame edici politikaların geliştirilmesi yönünde oluşturulmuştur. 1980’li yıllarda ise benimsenen liberal ekonomi, serbest piyasa koşullarını getirmiş, Devlet özel sektörün girişimlerine yatırımları teşvik edici politikalarla destek vermiştir. Bu dönemde tarım sektörünü yönlendiren Yem Fabrikaları, Et Balık Kurumu (EBK), Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Ziraî Donatım Kurumu (ZDK) ve Gübre Fabrikaları

gibi kurumlar özelleştirilmiş üretimin düşmesine neden olmuş ve tarımda büyüme hızı ortalama %2'yi geçememiştir.

1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Planda tarımsal üretimdeki aksaklıkların önüne geçebilmek amacıyla kooperatifçiliğin desteklenmesi, kredi ve pazarlama imkanlarının geliştirilmesi, üretimde çeşitliliğin artırılması gibi hedefler öngörülmüştür. Bu plan ile ithal ikamesi yerine Türk ekonomisinin dışa açılması ve ihracata yönelik bir kalkınma stratejisi benimsenmiştir. (DPT, 1985) Ancak planda öngörülen hedeflere ulaşılmamıştır. 1990-1994 yılları arasını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Planda da tarımsal büyüme hızını artırma hedeflenmiş ancak yaşanan iç ve dış siyasi olaylar makroekonomik dengelerin bozulmasına ve hedeflerin gerçekleştirilmemesine sebep olmuştur (DPT, 1990).

1996-2000 yılları arasını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hem hazırlık hem de kapsam bakımından diğer planlardan farklıdır. Bu farklılık daha çok kurumsal ve hukuksal düzenlemelere ağırlık vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönem planında arazi kullanım planlarının bulunmayışı, tarım alanlarının tarım dışı kullanımlarının artışı, arazi mülkiyetinde dengesiz dağılımın olması ve küçük işletmelerin sayısının artması gibi nedenlerle tarımın ekonomideki payının düştüğü tespiti yapılmış ve kırsal altyapısının oluşturulması, Su ve Toprak Yasasının çıkarılması ve başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin kalkındırılması hedeflenmiştir (DPT, 1996). Ancak hedeflenen birçok çalışma başlatılmamıştır.

2001-2005 yılları arasını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ilk defa “kırsal kalkınma” ifadesine yer verilmiş, kırsal alanda tarımsal istihdamın artırılması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bölgelerarası tarımsal gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 2001).

2000'li yıllardan sonra uygulanan kalkınma planlarında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile

imzalanan anlaşmalar çerçevesinde tarımsal politikalar uyarlanmıştır. Bu uyarlamalardan biri uygulanan destekleme politikalarından vazgeçilerek Dünya Bankası'nın önerdiği, küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği Sistemine geçilmesidir. Bu kapsamda ayrıca genel olarak çiftçilere verilen ekonomik desteğin sınırlandırıldığını da söylemek mümkündür. Ayrıca yine bu dönemde Türkiye Zirai Donatım Kurumu, İstanbul Gübre Sanayi A.Ş., Türkiye Gübre Sanayi A.Ş., Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., ÇAYKUR ve Tekel kurumları özelleştirilmiştir (Narin, 2011).

1980 sonrası Türkiye tarım politikalarını incelediğimizde tarımsal yapı ve politikalarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli önemli değişiklikler yaşanmıştır. 2000'li yıllardan sonra Türkiye'deki tarım politikalarındaki değişimde özellikle dış dinamiklerin etkin olduğu görülmektedir. Dünya Bankası (DB), Avrupa Birliği (AB) Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kuruluşlar Türkiye'nin tarım politikasını oluşturmada etkin olmuştur (Narin, 2011).

Türkiye nüfusunun büyük bir bölümünü içine alan tarım sektörü 1980'li yıllara kadar ekonomide önemli yere sahip olmuştur. Bu ölçüde ekonomiden ciddi bir pay tarım sektörüne aktarılmıştır. 1980'li yıllardan sonra ise liberalleşme ve serbestleşme politikalarından dolayı tarım sektörüne ekonomiden ayrılan pay azalmış ve devlet tarım sektöründen giderek çekilmeye başlamıştır. Bu dönem Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarım anlaşmaları sonucu gelen yükümlülükler, DB ve IMF gibi uluslararası kuruluşların yön vermesiyle yeniden düzenlenmiştir (Narin, 2011).

Liberalleşme ve serbestleşme politikalarının uygulanması sonucu tarım sektörüne yapılan ilk uygulama gübre fiyatlarını arttırmak olmuştur. Bununla birlikte kimyasal gübre ve diğer girdilere sağlanan girdi sübvansiyonları kaldırılmıştır. Ürünlere verilen tarımsal destekleme fiyatları düşürülmüş ve destekleme alanı küçültülmüştür.

Yine bu dönemde tarım alanına verilen kredi koşulları ağırlaştırılmış ve tarım ürünlerinin dış ticaretlerindeki korumacı yaklaşım yeniden revize edilerek azaltılmıştır (Şahinöz, 2011). Tarımsal kamu kuruluşları yeniden düzenlenmiş ve tarım sektörü üzerindeki etkisi azaltılmıştır. Tarım Bakanlığına bağlı olan Ziraat İşleri, Zirai Mücadele, Hayvancılığı Geliştirme, Gıda İşleri, Veteriner İşleri ve Su Ürünleri Genel Müdürlükleri kapatılmıştır. Tarımsal kuruluşların yeniden yapılanması ile birçok kuruluş tarım alanında etkin olmaya başlamıştır (Narin, 2011).

Tablo 1. Tarım sektöründeki özelleştirme

Şirket Adı	Satış Tarihi	Satış Bedeli (1000 \$)
Süt Endüstrisi Kurumu	1993-1998	69619.76
Yem Sanayi	1993-1995	21416.71
Et ve Balık Kurumu	1995-2000	59179.46
Orman Ürünleri Sanayi A.Ş.	1996-2000	32263.56
Türkiye Zirai Donatım Kurumu	1998-2000	6624.45
Türkiye Gübre Sanayi	1999-2005	241276.41
TEKEL	2003-2011	2423492.57
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	2009-2011	760.87

Tarım sektöründe yaşanan önemli bir düzenleme ise Tablo 1’de verildiği üzere 1990’lı yıllarda yapılan Kamu İktisadi Teşebbüslerin (KİT) özelleştirilmesidir. Bu kapsamda tarımın gelişmesinde önemli görevleri olan Süt Endüstrisi Kurumu, Yem Sanayi, Et Balık Kurumu, Orman Ürünleri Sanayi A.Ş. ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu gibi kurumlar özelleştirilmiştir (Narin, 2011). 1994 yılında yaşanan kriz Türkiye ekonomisi ile birlikte tarım sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Tarımsal desteklemelerin bütçe üzerindeki yükünü azaltmak amacıyla tarıma verilen desteklemelerde değişikliğe gidilerek prim ve girdi destekleme modeline geçilmesi öngörülmüştür. Bu uygulama ile desteklenen ürün sayısı azalmaktadır. Ancak bu uygulama tarımsal işletme sayısının fazla olması, tarım sektöründeki bazı yapısal sorunlar ve çiftçi kayıt sistemindeki yetersizlikler nedeniyle devam

etmemiş ve üç yıl sonra daha önce uygulanan tarımsal destekleme uygulamalarına geri dönmüştür. (Gökdemir, 2002).

Tarım politikaları 1990’lı yıllarda yapılan iki anlaşma ile dışsal belirleyicilerden etkilenmeye başlamıştır. Birincisi 1995 yılında yürürlüğe giren ve Dünya Ticaret Örgütü kapsamında imzalanan tarım anlaşması ve ikincisi 1996 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasıdır. Bu anlaşmalar uyarınca üye olan ülkeler çeşitli taahhütlerde bulunmuştur. Dünya Ticaret Örgütü anlaşması ile uygulanan iç destekler toplam tarımsal üretimin %10’unu geçmeyecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu şekilde tarımsal desteklemelerin serbest piyasa koşullarına göre şekillenmesi ve kamu kaynaklarının daha rasyonel kullanılması için 7. Kalkınma Planı bu gelişmelere uygun olarak hazırlanmıştır. Devlet, tarım ürünleri fiyatlarındaki müdahalelerini azaltmak amacıyla prim desteğinden vazgeçerek Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına geçilmiştir. Küçük aile işletmelerinin dünya piyasalarında rekabet etmesini engelleyen, fiyat dalgalanmalarını düzenleyen ve yerli üretime teşvik ettiren gümrük vergileri düşürülmüştür. 1980 sonrası tarımsal politika, tarımdan sanayiye kaynak aktarımı şeklinde olmuş; kırsalda yaşayan kesimde yoksullaşma meydana gelmiştir. 2000’li yıllardan sonra Türkiye’nin tarım politikalarına daha çok Avrupa Birliği uyum süreci ve Dünya Ticaret Örgütü Cenevre anlaşmaları yön vermiştir (Narin, 2011). Sonuç olarak 1980 sonrasında dünyada olduğu gibi Türkiye’de de devletin küçülme ve çeşitli sektörlerden çekilme politikaları tarım sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir. Devletlerin ve kamu kaynaklı şirketlerin piyasa üzerinden el çekmesine paralel olarak özelleştirme politikaları ve çokuluslu şirketler piyasaya girmiştir (Özertan, 2013).

4. Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikaları ve Bağımlılık Kuramı

Birinci bölümde yapılan tanımlamalar ışığında kapitalist sistemin uyguladığı gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler ile

ekonomik merkez-çevre tanımlamasının örtüştüğünden bahisle, batılı ve sanayileşmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere gelişmeleri için yol çizmekte olduğu ifade edilmiştir. Wallerstein'a göre de dünyanın ekonomik sisteminin her parçası birbiri ile belirli bir hiyerarşik düzen içinde ilişkilidir. Bu hiyerarşinin üst basamaklarında gelişmiş Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD yer alırken alt basamaklarda gelişmekte olan veya az gelişmiş üçüncü dünya ülkeleri yer almaktadır. Buna göre hem merkez hem de çevre ülkeler dünya ekonomik sistemi içerisinde yer alabilmektedir. Ancak çevre ülkelerin bir kısmı uyguladıkları liberal politikalar, coğrafi konumları ve çok uluslu şirketlerin ve uluslararası kuruluşların stratejilerine uygun biçimde hareket etme bileşkesi içinde dünya ekonomik sistemi ile entegre olmayı başarabilmişlerken diğer bir kısmı da meta üretim zincirlerine katılmayarak bu sistemden dışlanmaktadır (Öztürk ve ark., 2009).

Çevre ya da yarı çevre ülke olarak konumlandığımız bir ülke dünya ekonomik sistemine entegre olmada başarı göstermiş olsa bile sanayileşmede başarılı olmuş merkez ülkelere iktisadi olarak bağımlılıktan kurtulamamakta, yatırım, teknoloji ithalatı ve ihracatlarına pazar bulma bağlamında merkez ülkelere bağımlı kalmaya devam etmektedir. Bunun önemli bir sebebi bu ülkelerin kendi ekonomilerini uluslararası ekonomilere eklememiş olmasının yarattığı hassasiyet ile uluslararası finans piyasalarında döviz ve sermaye hareketlerinin doğal istikrarsızlıklarına karşı ülke ekonomisinin korunaksız kalmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, bir çevre ülke için ulusal ekonominin uluslararası sisteme eklenmesi ülke içerisindeki sermaye gruplarının aldığı kararların uluslararası kuruluşlara bağımlı olarak yürütülmesi ve bu nedenle ülkelerin ulusal politika belirleme güçleri kalmaması ve her bakımdan merkeze bağımlı ülke konumunda çevre ülkesi olarak kalması anlamına gelmektedir (Öztürk ve ark., 2009). Wallerstein, çevre ülkelerin tarımsal üretime ve ihracata yoğunlaştıkları için az

gelişmiş ülke olarak kaldıklarını ve bu şekilde devam ettiklerini belirtmektedir. Dünya ekonomik sisteminde merkezin çıkarları ön planda olduğundan, çevre ülkelerin bu yapının içerisinde kalmak için çabalarken çevre ülkesi (periferi) haline gelmekte olduğunu ifade etmektedir. Bağımlılık ve çevre ülkesi olmak bu ülkelerin kalkınmalarını engellemektedir (Öztürk ve ark., 2009).

Türkiye, farklı iktisadi kıstaslarla incelendiğinde akademisyenler tarafından “az gelişmiş” veya “gelişmekte olan ülke” tanımlamaları içinde değerlendirilebilmektedir. Ancak Türkiye'ye ve sorunlarına genel olarak bakıldığında enflasyon, işsizlik, gelir dağılımında dengesizlik gibi yapısal sorunların sürekli hale gelmesi en azından bir çevre ülke olduğunu açıkça göstermektedir (Sevinç, 2011). Esasen sanayi devriminin yaşandığı yıllarda bu gelişmeleri dünyayla eşzamanlı olarak takip edemeyerek o yüzyıldaki gelişmelerin gerisinde kalan Osmanlı Devleti'nin son yüz yıllık tarihi içinde yaşanan gelişmeler bağımlılık açısından başlangıç kabul edilebilir. 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Anlaşması ile gümrük tarifeleri değişmiş, iç gümrük uygulamaları yerli tüccarlar için devam ederken İngiltere'ye gümrüklerde bir defaya mahsus vergi uygulaması yapılarak rekabet ortamı oluşturulmuştur. Bu durum İngiliz ürünleri Osmanlı iç pazarına taşınırken yerli üretimin rekabet gücün sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Bu da, bir süre sonra rekabete konu tarımsal ürün fiyatlarının piyasaya hakim olan İngiliz tüccarlarınca belirlenmesine sebep olmuş bu da yeterli finansal kaynağa sahip olmayan yerli işletmelerin varlıklarını sona erdirmeleri sonucunu doğurmuştur (Kanbir, 2010).

Günümüz Türkiyesi iktisadi tarihi hakkında bağımlılık kuramı ve merkez-çevre ilişkisi bağlamında birçok değerlendirme yapılabilmektedir.

İki dünya savaşı sonrasında yeniden çizilen sınırlar, değişen koşullar hem merkezi ülkeleri hem de çevre ülkeleri arasında yeniden işbölümünü zorunlu kılmıştır. Merkezde yine

sanayisi güçlü gelişmiş ülkeler yer alırken çevrede yeni kurulmuş, sanayileşmesini tamamlayamamış, tarımsal üretimde kırsal kalkınmayı yeterince başaramamış ülkeler yer almaktadır. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden dağıtılan roller ve iş bölümü çerçevesinde Türkiye'ye biçilen rol de önemli bir tarım ülkesi olarak öncelikle savaş sonrası Avrupa'yı besleyecek kaynakların hazırlanması, daha genelde ise ürün ihracatı için pazar oluşturması ve tarım ürünü satan bir ülke haline gelmesidir. Bu amaçla 1948-1952 yılları arasında Marshall Planıyla sağlanan yardımlar sonucu ülkenin tarım sektöründe hızlı bir makineleşme yaşanmış ve ekim alanları hızla genişlemiştir. 1950'lerden önce sadece kendi için üretim yapan ve bir kısmını da iç pazarda satan tarımsal üretici, kapitalist ilişkilerin gelişmesi sonucu pazar yapısına bağımlı hale gelmiştir. Çoğunluğu küçük üreticilerden oluşan tarımsal üretici, ürününü pazar çıkardığında bölüşüm ilişkileri içine girerek ürününü düşük fiyatla satarken ona yüksek fiyatla tarımsal girdi, sanayi malı satan tüccar, ihracatçı ve yabancı şirketlerle etkileşim içine girmektedir (Oral, 2015).

Ayrıca İkinci Dünya Savaşından sonra hem güvenlik hem de ekonomik işbirlikleri konusunda birlikte hareket etmek amacıyla kurulmuş birçok uluslararası kuruluş olduğu görülmektedir. Nitekim bunlardan biri olan ve 1945 yılında kurulan ve 1947 yılında üye olduğu IMF'in ana sözleşmesinde bu kuruluşun temel amaçlarının uluslararası işbirliğinin geliştirilmesini sağlamak, uluslararası ticaretin dengeli biçimde yürütülmesine yardımcı olmak ve ödemelerde sıkıntı yaşayan ülkelere gerekli geri dönüş önlemlerini almak kaydıyla yeterli maddi destek imkânları sağlamak gibi amaçlar yer almaktadır (Eğilmez, 2009). IMF'nin, 1970'lere kadar bu amaçlarla uyumlu biçimde az gelişmiş ülkelerde küçük üreticiliği destekleme yönünde politikalar oluşturduğu görülmektedir (Oral, 2015). 1970'lerin başlarında ise doların altınla ilişkisi kesildikten sonra IMF'nin amaçlarında da yavaş yavaş bir değişikliğe gidildiği, gelişme yolundaki ülkelere parasal

destek ve program desteği verilmeye başlandığı ana sözleşmede ifade edilen uluslararası parasal ve ekonomik sorunların danışma ve kararlaştırma merkezi olma özelliğini devam ettiremediği görülmektedir (Eğilmez, 2009). Bu bağlamda IMF 1980'lere kadar az gelişmiş ülkelerde küçük üreticiliği destekleme yönünde politikalar uygulamıştır. 1980'li yıllara kadar Türkiye'de uygulanmakta olan içe dönük dışa bağımlı genişleme bir süre sonra sermaye birikiminin sürmesi önünde bir engel haline gelmeye başlamıştır (Boratav, 2016). Bu durum da yeni bir birikim modeline geçilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Ayrıca bu gereklilik sadece yerli sermaye için değil ancak Türkiye tarafında tıkanmalar yaşayan uluslararası sermaye için de geçerlidir. Bu kapsamda IMF de 1970'lerden sonra değişim sürecine giren ana amaçları kapsamında Türkiye'ye neoliberal politika ile uyumlu program destekleri verme yoluyla istikrar ve uyum politikaları çerçevesinde yeni reçeteler dayatmaktadır. Tüm bu süreçlerin sonucunda uluslararası sermayenin empoze etmesi sonucu 24 Ocak kararları uygulamaya konulmuştur (Oral, 2015).

Neo-liberal ekonomiye yönelik uygulamaların hayat geçirilmeye başlandığı ve uluslararası kredi kuruluşlarının baskısı sonucu ortaya konulan 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan tarımsal üretimde desteklemeleri azaltıcı yönde yapılan uygulamalar ile ihracatı arttırmaya yönelik hedefler doğrultusunda tarımsal ürün fiyatlarının ihracatta rekabet edebilmesi için fiyatların düşük tutulması, tarımsal üretim yapan yerli üreticilerin ekonomik sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur. 24 Ocak programının tarıma yönelik temel politikası, üretimden pazarlamaya her sürecin uluslararası kuruluşlar tarafından denetlenebilir hale getirilmesidir. Bu nedenle öncelikle küçük ölçekli işletmeleri tasfiye etmeye ihtiyaç duyulmuş yerine büyük işletmeler konulmuştur. 1980 öncesinde kırsal kesimde bir yandan pazar ilişkilerinin oturtulması, öte yandan bu ilişkilerden zarar görebilecek küçük ölçekli işletmelerin korunmasına yönelik politikalar desteklenirken 1980 sonrası istikrar ve yapısal

uyum programları kapsamında devreye girdiği uygulamalarda temel tarım girdilerinin sağlanmasında ve dağıtımında kamu tekeli sona erdirilerek ve kamunun fiyat ve destekleme alımları büyük ölçüde ortadan kaldırılarak tarıma dayalı sanayi özel sektöre bırakılmıştır (Oral, 2015).

24 Ocak kararları etkisiyle 1985 yılında Dünya Bankası ile imzalanan anlaşma sonrasında tohumluk ve gübre fiyatları ile birlikte dış ticaret de serbest bırakılmıştır. Bu durum daha önce tek el konumunda etkinlik gösteren TİGEM, TZDK gibi kamu kuruluşlarının varlık nedenlerini ortadan kaldırmıştır. Kısa sürede özel tohumculuk firmalarının sayısı 3'ten 60'a çıkarılmış, TZDK'nın gübre piyasasındaki payı 1980'lerde %95 iken on yıl içerisinde %10 gibi bir orana düşmüştür. Yine bu politikaların etkisiyle 1980 öncesinde yok denecek kadar az olan tarım ürünleri ithalatı bu dönemden sonra önemli boyutlara ulaşmış, tarımsal ithalat tahıl ve yağlı tohumlarda yoğunluk göstermiş, hayvansal ürünler ithal edilmeye başlanmıştır (Oral, 2015). Uygulanan politikalar sonucunda ülkenin makroekonomik göstergeleri takip edilen ihracata yönelik büyüme politikalarının toplumsal ve ekonomik olarak önemli sorunlar içerdiği 1994 yılında yaşanan derin ekonomik kriz ile ortaya çıkmıştır. (Oral, 2015). Bu krize çözüm üretebilmek amacıyla ortaya konulan 5 Nisan kararlarının tarımsal üretim açısından sektörü derinden etkileyen sonuçları olmuştur. Bu program kapsamında destekleme fiyatlarının belirlenmesinde dünya fiyatlarının dikkate alınmasına, hububat, şekerpancarı ve tütün dışındaki ürünlerin destekleme dışında bırakılmasına, tarımsal girdi sübvansiyonlarına sınırlama getirilmesine karar verilmiştir (Oral, 2015).

Ülkedeki tarım ürünlerinin özellikle de tahıl ürünlerinin fiyatlarının dış piyasalara göre şekilleniyor olması çiftçileri kitlesel üretim yapabilmek için devamlı daha geniş alanlarda daha az çeşit ancak üretilen tahıldan daha kitlesel olarak üretmeye zorlamaktadır. Bu noktada ürün miktarı niceliksel olarak artış gösterirken ürün çeşitliliği giderek azalmakta ve bu durum da

tarımsal üreticiyi sürüm çıkmazına sokmaktadır. Tarımsal üretici, ürettiği ürünü satabilmek için resmi alım kurumları, kooperatifler veya büyük tüccarlara malını satmaya ve parasını almaya çabalamaktadır. Bu süreçte kullanılan tohum da hibrit tohum olduğundan tohum birikimi yapamamakta ve her sene yeniden tohum almak durumunda kalmaktadır (Ünal, 2017). Tüm bunlar tarımsal üretimde bulunan kesimin giderek daha fazla borçlanmasına ve tarımsal üretimde daralma yaşanmasına neden olmaktadır.

90'lı yılların ortalarında küreselleşme bağlamında yaşanan önemli bir diğer gelişme de Türkiye'nin Gümrük Birliğine üyelik sürecidir. Uluslararası kuruluşların yönlendirmesiyle 1980'lerden sonra dış etkilere açık olan tarımsal üretimde ana politikalar uzun zamandır devam eden Avrupa Birliği uyum süreci ve Gümrük Birliği anlaşması ilkeleri gözetilerek belirlenmektedir. Gümrük Birliği, üye ülkelerin aralarında ticari ilişkilerde her türlü gümrük vergilerinin kaldırılması, ithal kısıtlamalarının ve diğer engellemelerin kaldırılmasını sağlamak amacıyla oluşturulan ortak bir gümrük birliği anlaşmasıdır (Aysu, 2002). Ülkemizin 1995 yılında resmen üyelik statüsüne sahip olduğu bu birlik, üye ülkeler açısından sağladığı pek çok kolaylıkla birlikte bazı önemli yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir.

Bu yükümlülüklerden bir tanesi ithalatı yapılan ürünlerde gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve yerli desteklerin azaltılmasıdır. Bu ve benzeri yükümlülüklerin altında yatan en önemli saiklerden biri, kamu tekeli ile uygulanmakta olan korumacı politikaların yerine yabancı sermayeye hareket kolaylığı getirecek uygulamaların hayat geçirilmesidir. Bu sayede esas amacı neoliberalizmin hakim olduğu bir Avrupa yaratmak olan Avrupa Birliğinin, Gümrük Birliği Anlaşması üzerinden Türkiye'nin ticaret politikalarını ve gümrük rejimini denetim altına alması ve kendi tarımsal üretimi için ülkeyi bir pazar haline getirmesi hedeflenmiştir. Söz konusu ekonomik problemler Gümrük Birliği ve taraf olunan diğer uluslararası anlaşmalarla iyice yerleşmiş bu da

ülkede sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok soruna sebep olmuştur. Köyden kente göç olgusunun yaygınlaşması, bunun getirdiği büyük şehirlerde yaşanan sosyal ve kültürel sorunlar, yerli üreticinin reel gelirinin azalması ve kırsal kalkınmanın gerçekleşmemesi gibi problemler ortaya çıkmıştır (Öztürk ve ark., 2009).

IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar da bu süreçlerde hızlandırıcı etkiye sebep olmuştur. IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları çerçevesinde tarımsal ürün fiyatlarında enflasyon hedefi oranında artış yapabilmek için sınırlılığı, üreticinin reel gelirini önemli ölçüde azaltmıştır. Söz konusu kuruluşlar önerdikleri istikrar programları çerçevesinde çevre ülkelerin ulusal politikalarını belirlemede ana işleve sahipken diğer uluslararası kuruluşlar da tarımsal üretim ve yapılar konusunda çevre ülkelerde kısıtlayıcı kararların alınmasını sağlamıştır. Bu kuruluşların merkez ülkeler ağırlıklı yapılar olduğu düşünüldüğünde, yapılan tüm anlaşma ve düzenlemelerde esasen dünya iktisadi sisteminde çevre ülkelerin sistem içinde konumlandıkları yerin, yerli ekonomiyi sistemin birikim ihtiyaçlarına uyarlamak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de çevre ülkenin iktisadi gelişimi merkez ülkelerin ihtiyaçları çerçevesinde gelişmektedir. Bunun en net örneği 1986 yılında imzalanan Uruguay Raund müzakereleri sonucu ortaya çıkan anlaşmalardır. Bu müzakerelerde tarım en önemli düzenleme maddesi haline getirilirken çevre ülkelerin tarımsal politikaları belirlemede dünya piyasa koşullarını esas alma zorunluluğu ortaya konmuş, bu bağlamda bu ülkelerin tarımsal sübvansiyonları azaltmaları ve gümrük tarifelerini düşürmeleri sonuçlarını beraberinde getirmiştir (Fotourehchi ve Şahinöz, 2016).

Uruguay Raund müzakereleri genel olarak incelendiğinde, tarımsal üretim yoğunluklu ekonomiye sahip çevre ülkelerin tarımsal faaliyetlerini yürütmede uluslararası kuruluşlara ve küresel ölçekte ticaret yapan büyük şirketlerin politikalarına bağlı hale geldiği anlaşılmaktadır. Küresel ölçekte ticaret yapan ve pazarı küresel piyasalar olan bu kuruluşlar için öncelikli olan ise çevre ülkelerin ulusal nitelikteki tarımsal

politikalarından çok küresel ihtiyacı karşılamaya yönelik tarımsal politikaların hayata geçirilmesi gereğidir. Tarımsal üretimin azalmasına sebep olan bu süreç, gelişmiş merkez ülkelerin ellerindeki tarımsal ürün fazlaları için pazar yaratmış olmaktadır (Öztürk ve ark., 2009). Diğer bir deyişle merkez ekonomilerdeki birikimin çevre ülkelerde ortaya çıkan pazar ile eritilmesi sağlanmıştır. Türkiye’de de 2006 tarihinde çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanunu ile söz konusu “piyasacı” anlayışın pratiğe dönüşmesindeki hukuki alt yapı oluşturulmuştur.

Tarım Kanunu’nda geçen “tarımsal hizmetlerde de devletin üretim, işleme, pazarlama gibi faaliyetlerden süreç içerisinde geri çekilmesi, buna karşılık bu faaliyetlerde özel sektörün rolünün artırılması” hükmü değişikliği açıkça belirtmektedir (Teoman ve Tartıcı, 2012). Yine gelişmiş merkez ülkeler, kendi iktisadi gelişimleri lehine çevre ülkeleri ticari yükümlülüklerle karşı karşıya getirirken kendi ülkelerinde söz konusu giriş engellerini kaldırmayarak çevre ülkelerin kendi ülkelerine yapacakları ihracatları da sınırlandırma yönünde politikalar benimsemişlerdir (Stiglitz, 2006). Sanayi ve hizmet sektörlerinde değer yaratmayı iktisadi büyümede başat olarak tanımlarken dünyada mutlak anlamda önemini koruyan tarımsal üretimde gerilemeyi getirici birçok düzenlemeyi zorunlu tutmuşlardır. Halbuki esasen tarım sektörü iktisadi büyümede sanayi sektörüne kıyasla daha merkezi bir öneme sahiptir. Sanayileşme ise bir büyüme kaynağı olmaktan ziyade sürdürülebilir bir büyümenin bir getirisi olarak kabul edilmektedir (Şenses, 2001).

Türkiye ekonomisi de söz konusu tüm bu zorunluluklar istihdamı tarımsal üretimden başka alanlara kaydırmış bu durum da iç göç olaylarının artmasına zemin hazırlamıştır. Daha önce nüfusun önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşadığından kente doğru ortaya çıkan ekonomik nedenlerle zorunlu göç dalgası, beraberinde kent içinde sosyal ve kültürel anlamda eşitsiz koşulların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca kentlerde sanayi ve

hizmet sektörü yeterince gelişmemiş olduğundan bu sektörlerde emek arz etmek üzere kente göç eden tarımsal nüfus açısından işgücü fazlasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda işsizlik sürekli artış göstermiş, gelir dağılımı dengesizliği artmıştır (Öztürk ve ark., 2009). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarımsal desteklemeler azalırken, gelişmiş ülkeler ve özellikle Avrupa Birliği, fiyat politikaları ile tarımsal üretime kendi ülkelerinde müdahalelerde bulunmakta ve tarımsal faaliyetler Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (FEOGA)'nun garanti bölümünden desteklenmektedir (Öztürk ve ark., 2009).

Türkiye’de tarım politikalarının tüm dünyada olduğu gibi küreselleşmenin etkisiyle uluslararası kuruluşların dış dinamiklerini oluşturduğu bir reform sürecine girdiği görülmektedir. Bu bağlamda 2000’li yıllarla birlikte Dünya Bankası desteğiyle birlikte uluslararası rekabet düzeyi yüksek ve bütçe üzerindeki yükü hafiflemiş bir tarım sektörü hedeflenmiş, bu amaçla tarım reformu gerçekleştirilmiştir.

Tarım reformu üç temel unsura dayanmaktadır. Bunların ilki Doğrudan Gelir Desteği (DGD)’nin yaygınlaştırılmasıdır. Dünya Bankasıyla yapılan “Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması” ile başlatılan “Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)” kapsamında; bu bağlamda da tüm desteklemeler ve sübvansiyonlar kaldırılarak Doğrudan Gelir Desteği (DGD)’ne geçilmiştir. İkinci unsur, fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve üçüncüsü ise tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında hükümet müdahalesinin azaltılmasıdır. Bu bağlamda, tarım reformu uygulamalarının en önemli adımı DGD ile birlikte Türk tarım sektörüne kazandırılan amacı tarım üreticilerinin kayıt altına alınarak bir envanter oluşumunu mümkün kılan Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS)’nin oluşturulmasıdır.

ÇKS ile gelecek dönemde tarımsal politikalara yön verecek tarımsal veri tabanı oluşturulmuştur

Ayrıca, tarımsal arazilerde toprak ve su kalitesinin korunması, yenilenebilir doğal kaynakların sürdürülebilirliği ve yoğun tarımsal faaliyetlerin olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik gerekli kültürel tedbirlerin alınması amaçlarıyla 2006-2010 yılları arasında devam eden 9 milyon Dolarlık proje bütçesinin tamamı Dünya Bankası tarafından finanse edilen Çevresel Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması (ÇATAK) Projesi de 2000’li yıllarda uygulanan tarım reformunun bir unsurudur (Tan ve ark. 2010). Bunların yanında Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi (IRFO), Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı (KBKYP), Tarım Satış Kooperatiflerinin (TSK) ve Tarım Satış Kooperatif Birliklerinin (TSKB) Yeniden Yapılandırılması ve Özerkleştirilmesi projeleri tarım reformunun öne çıkan projeleri arasındadır.

Tarımsal üretime yönelik diğer bir gelişme ise, 2004 yılında Türk tarımında ilk stratejik planın hazırlanmasıdır. Hazırlanan planda güvenilir gıda, artan nüfusa yeterli besin kaynağı sağlama ve sürdürülebilir bir tarım sektörü amaçlanmıştır. (Yılmaz, 2008).

Bu dönem tarım politikalarının bir sonucu olarak OECD ve Dünya Bankası verilerine göre Türkiye tarımsal ekonomik büyüklükte 2002 yılında dünyada 11. sıradayken 2008 yılından itibaren Avrupa’da da 1. sıraya yükselmiştir. Tarımın Ulusal Gelire (GSYİH) katkısı 2002 yılında 23.7 milyar dolar iken, bu rakam 2014 yılında 57.2 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye 2014 yılında 1781 çeşit tarımsal ürünü 190 ülkeye ihraç etmiştir.

2014 yılında OECD’nin tarafından yayınlanan “Tarımsal Politikaları İzleme ve Değerlendirme Raporu”nda, 2013 yılında tarıma verilen toplam desteğin GSYH’ya oranının OECD ülkelerinde ortalama %0.8 olduğu, Türkiye’de ise bu oranın %2 olduğu ve Türkiye’nin OECD ülkeleri içinde toplam desteğin GSYH’ya oranı en yüksek ülkelerden biri olduğu belirtilmektedir. Türkiye tarımının Dünyanın 7. büyük tarımsal gücü haline geldiğinin açıklandığı raporda, ülkenin önemli bir ihracatçı ülke olduğu belirtilerek

yapılan tarım reformu projelerinin olumlu sonuçlar ürettiği belirtilmektedir (GTHB, 2016).

Özellikle 2000’li yıllardan sonra ortaya konan tarım reformuna yönelik projeler ülkenin tarım ürünleri ihracatını arttırmış, tarımsal üretimde bulunanların konuya yönelik bilinç düzeyini yükseltmiş ve genel olarak Türk tarımı daha güçlü hale gelmiştir. Bu durum da yarı-çevre durumunda tarif edilen Türkiye’nin son yıllarda -artan dahil işlem rejimi kapsamında ürün işleyen yurt dışından hammadde ithal eden bir ülke konumuna doğru gelmesini sağlamıştır (GTHB, 2016).

Bağımlılık kuramı ve merkez-çevre ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde Türkiye zengin doğal kaynaklarına ve jeopolitik önemine, sahip olduğu genç nüfus avantajlarına rağmen uluslararası kuruluşların 1980 yılı sonrası izledikleri neo-liberal politikalar çerçevesinde önemli ölçüde yurtdışı uygulamalarla bütünleşmiştir. Ancak, bu durum Türkiye ekonomisini dış etkilere daha açık hale getirmiş, artan sermaye ve döviz hareketleri ile dış ticaret serbestisi tarım sektörü politikalarının makro anlamda bir çevre ülke konumunda olmasına neden olmuştur. Ancak 2000’li yıllardan sonra ortaya konan tarım reformu ve getirdiği yenilikçi projeler Türkiye’nin tarım ihracatını arttırmış yarı-çevre durumundan merkez ülke konumuna doğru yönlendiği görülmektedir.

Türkiye’nin 2023 hedeflerine bakıldığında; hem “2019-2023 Stratejik Plan ”da hem de “11. Kalkınma Planı’nda küresel ölçekte model bir ekolojik kaynak yönetimi yapabilen bir ülke olmayı hedeflediği görülmektedir (TOB, 2019).

5. Sonuç ve Öneriler

İkinci Dünya Savaşı sonrası savaşlarla geçen yaklaşık yarım yüzyıllık zamandan sonra dünya yeniden yapılanırken, büyük imparatorluklar parçalanmış, ulus devletler kendilerine kalan miras ile yola devam etmeye çalışırken, sanayi devrimini yaşamış, son iki yüzyılımı bu şekilde ilerleme kaydederek geçirmiş Batılı ülkeler ile onlar kadar gelişmemiş ülkeler arasında kalkınma yönünde önemli farklılıklar olduğu görülmüştür.

Bazı düşünürler bu farklılıkların var oluş sebepleri ile sona erdirilebilme ihtimalleri üzerinde teoriler üretmeye başlamıştır.

Bu teorilerden bir tanesi de 1960’lı yıllarda Latin Amerika ülkeleri eksenli olarak ortaya atılan bağımlılık kuramıdır. Bu kurama göre ülkeler arası ilişkilerde gelişmişlik düzeyi önemli bir belirleyicidir.

Kuram terminolojisinde kullanılan merkez, yarı merkez ve çevre ülkeler arasında belirli bir işbölümü vardır. Bu işbölümü doğrultusunda az gelişmiş çevre ülkeler merkez ülkeler için bir pazar oluştururken merkez ülkeler de çevre ülkeleri uluslararası kredi kuruluşları nezdinde kredi imkânlarıyla destekleyerek maddi olanaklar sağlamaktadır. Bu teoriye göre az gelişmiş ülkelere yapılan bu yardımların amacı daha çok yardım alan çevre ülkenin iktisadi bir kısaca girmesidir. Bağımlılık kuramına göre bu tür bir bağımlılık ilişkisi devam ettikçe çevre ülkelerin kalkınması veya zenginleşmesi mümkün değildir.

Gelişimi getiren güç, kendi toplumsal ve ekonomik yapılarının talebi ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca gelişmiş merkez ülkelerde devlet yerli üretimi geliştirip sermaye birikim sürecini desteklemekte ve dış ekonomik ilişkileri kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektedir. Bu ülkelerin gelişme yolunda attıkları en önemli adımı oluşturan sanayileşme iç pazarın büyümesiyle, iç pazarın büyümesi de tüketicilerin alım güçlerinin artmasıyla eşanlı olarak gelişmiştir. Doğal kaynaklar üzerindeki mülkiyet yapısının da nispeten dengeli dağılım göstermesi bu kaynaklardan elde edilen gelirlerde de adil dağılımı beraberinde getirmiştir. Bu sayede bir süre sonra merkez ülkeler kendilerine göre daha az gelişmiş ülkelerde kaynak aktarımını mümkün kılmıştır.

Az gelişmiş ülkeler zamanla daha çok hammadde ve işgücü ihraç ederken daha çok işlenmiş mamul ithal etmek durumunda kalmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan çevre ülkeler merkez ülkeler ile etkileşime girdikçe kendi gelişmeleri bu nedenlerle yavaşlamıştır.

Çevre ülkelerde merkez ülkelerin aksine devlet birikimi kendi sürdürülebilir kalkınması için kullanılamamaktadır. Dünya pazarına üretim yapmakla yükümlü olduğundan en temel görevi de yerli ekonomik üretimi dünya ekonomik sisteminin ihtiyaçlarına göre uyarlamaktır. Çevre ülkelerde hem dış ekonomik ticaret hem de üretim süreçleri toplumdaki tüketicilerin ihtiyaçlarından çok dünya pazarının ihtiyaçlarına göre planlanmaktadır. İşte tüm bu nedenlerle bağımlılık modeli eşitsiz kalkınma önermesini getirmektedir.

Konu Türkiye açısından ele alındığında, tarım sektörüne ait kadim bir geçmişe sahip Anadolu topraklarında uzun süredir ikamet etmekte olan Türkiye'nin bu anlamda oldukça zengin kaynaklara sahip olduğu açıkça görülmektedir. IMF ve DB gibi kuruluşların 1980 sonrası devam ettikleri müdahalelerle yerli tarımsal üretim önemli ölçüde yapısal değişim geçirmiş olmakla birlikte bölgesinde güçlülük arz eden yapısı, coğrafi ve jeopolitik konumu, sahip olduğu genç nüfus gibi özellikler ülkenin bağımsız kalkınma sağlama adına güçlü yanlarını ortaya koymaktadır. Bugün yarı-çevre ülke yapısı arz eden Türkiye'nin dışa kaynak aktarımında kontrolü kendi ihtiyaçlarını önceleyecek biçimde ele alması, zaten birçok kaynağa sahip olan ülkenin uzun vadede ekonomik kalkınma ve büyüme hızını arttıracaktır.

Kaynaklar

DPT, 1990. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

Arslan, F., 2011. Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi Modeli Açısından Modernleşme Kuramı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

Avcıoğlu, D., 1973. Türkiye'nin Düzeni-Dün, Bugün, Yarın (6. Baskı). Bilgi Yayın Evi, Ankara.

Avcıoğlu, D. G., 2014. Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 31 s.97-110.

Aysu, A., 2002. Tarladan Sofraya, Su Yayınları, İstanbul.

DPT, 1985. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DPT, 1963. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

Boratav, K., 2016. Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara.

Bucak, C., 2003. Bağımlılık Teorisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

DPT, 1979. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

Eğilmez, M., 2009. Makro Ekonomi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Fotourehchi, Z., Şahinöz, A., 2016. DTÖ Doha Müzakereleri ve Tarım Politikalarında Yeni Yönelimler, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, Cilt 5, Sayı 7, s. 2017-2040.

GTHB., 2016. Türkiye Tarımında Yapısal Değişiklikler ve Reformlar 2003-2015, T.C. Gıda, tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.

Gökdemir, B., 2002. Tarımsal Reform ve Rekabet Politikası, Rekabet Dergisi, Sayı 11, s. 15-46.

Gökmen, C., 2013. Türk Modernleşmesinde Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında Milliyetçilik, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

DPT, 1968. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

Mardin, Ş., 1990. Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

Narin, M., 2011. Türkiye Ekonomisi'nin Dinamikleri: Politika Arayışları, 1980'li Yıllardan Sonra Tarım Politikalarındaki Değişiklikler, Ekonomik Yaklaşım Kongresi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara.

Oral, N., 2015. Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politik (1923-2013), TMMOB Ziraat

- Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara.
- TKB, 2004. Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Özdemir, V., 2014. Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimleri, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özertan, G., 2013. Türkiye Tarım Sektörü'nde Yapısal Dönüşüm ve Teknoloji Kullanımının Rolü, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü, İstanbul.
- Kanbir Ö., 2010. Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Tarım Sektörü Ekonomi Politik Bir Yaklaşım, Lambert Academic Publishing, s. 99.
- Öztürk, Ş., Nas, F., Öztürk, P., Çalık, F., Özdemir, S., Kaygısız, E.ve İçöz, E., 2009. Küresel ve Ulusal Politikaların Yerel Tarım Üzerindeki Etkisi Muğla Köyler Örneği, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s.157-176.
- DPT, 2001. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Sencer, M., 1986. Kalkınma Planları ve Tarım, Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı Dokümantasyon Merkezi.
- Sevinç, H., 2011. Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s.36-53
- Shils, E., 1961. Centre and Peripher., The logic of personal knowledge, Essays Presented to Michael Polani, s. 117-131.
- Stiglitz, J., 2006. Küreselleşme, Plan B Yayınları, İstanbul.
- Şahinöz, A., 2011. Tarım Sektörü, Türkiye Ekonomisi, Sektörel analiz. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- Şenses, F., 2001. Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TOB., 2019. 2019-2023 Stratejik Plan, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara.
- Teoman, Ö., Tartıcı, N., 2012. Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik-Kapitalist Dönüşümde Bir Halka Olabilir mi?, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 30, Sayı 2, s. 163-187.
- Tunç, H., 2010. Wallerstein'e Göre Modern Dünya Sistemi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/BesYillikKalkinmaPlani.aspx> (17.12.2017).
- DPT, 1973. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Ünal, E., 2017. Toprak Biterken: Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı, Asikitap, İstanbul.
- Wallerstein, I., 1993. Jeopolitik ve Jeokültür, (Çev. M. Özel), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Wallerstein, I., 1999. Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyılın Paradigmasının Sınırları, (Çev. T. Doğan.), Avesta Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I., 2004. Dünya Sistemleri Analizi, Aram Yayıncılık, İstanbul.
- Wallerstein, I., 2009. Liberalizmden Sonra, (Çev. E. Öz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, F. (Ed.), 2005. Türkiye'de Tarım, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- DPT, 1996. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

Türkiye’de Taklit ve Tağşiş Yapılan Gıdalara İlişkin Yasal Düzenlemelerin ve Uygulamaların Değerlendirilmesi

Soner TÜRKMEN¹

Yener ATASEVEN²

Öz

Dünyanın sınırlı kaynaklarının olması ve insan ihtiyaçlarının sınırsız olması, dünyada her geçen gün insan nüfusunun artması, sağlıklı ve güvenli gıdanın önemini gittikçe arttırmaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi, gıda fiyatlarının artması, gıda firmaları arasındaki rekabetin artması ve ekonomik nedenlerle gıdalarda taklit ve tağşiş oldukça artış göstermiştir. Bu çalışmada; incelenen kaynakların yorumlanması, çeşitli açılardan değerlendirilmesi ve sentezlenmesi yolu ile Türkiye’de gıdalarda taklit ve tağşişe yönelik gelişmelerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Türkiye’de yürürlükte olan mevzuat gereği laboratuvar sonucuyla taklit veya tağşiş yapıldığı kesinleşen gıda maddelerine ilişkin bilgiler Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından kamuoyuna açıklanmaktadır. Gıdalarda taklit ve tağşiş yapan firmalara ve ürünlerine ilişkin olarak 2020 yılı Haziran ayına kadar yapılan kamuoyu duyurularında 1551 firmanın 3492 parti ürünü açıklanmıştır. Yapılan açıklamalarda et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, bitkisel yağlar, takviye edici gıdalar gibi ürünler başta olmak üzere pek çok gıda maddesinde taklit ve tağşiş yapıldığı görülmektedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre yaptırımların yetersiz olması sebebiyle, bazı firmaların birçok kez kamuoyuna duyurulmalarına rağmen taklit ve tağşiş yapmaya devam ettiği görülmektedir. Türkiye’de gıdalarda taklit ve tağşiş yapan firmalara uygulanan yaptırımların caydırıcılık kazanması amacıyla ilgili mevzuatta değişiklik yapılarak idari para cezalarının artırılması, gıda işletmelerinin yıllık cirosu dikkate alınarak bu cezaların belirlenmesi, adli cezaların verilmesi ve fiilin tekrarlanması durumunda işletmecinin gıda sektörü içinde faaliyetinden men edilmesi şeklinde cezaların getirilmesi uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Gıda, Taklit, Tağşiş, Yasal mevzuat, Taklit ve tağşiş uygulamaları

Evaluation of Legislation and Practices Related to Counterfeit and Adulterated Food in Turkey

Abstract

The importance of healthy and safe food is increasing day by day because the world has limited resources, human needs are unlimited and the increase of the human population every day in the world. Today, due to the development of technology and economic reasons, counterfeit and adulterated food has increased considerably. In this study, it is aimed to prove the developments on counterfeit and adulterated foods through the interpretation of the examined sources, their evaluation and synthesis from various perspectives. According to the legislation in force in Turkey, foods that are certain to be counterfeit or adulterated as a result of the laboratory are announced to the public by the Ministry of Agriculture and Forestry. In public announcements made until June 2020, regarding the companies counterfeit and adulterated in foods and their products, 3492 batch products of 1551 companies were announced. In public statements made, it is seen that counterfeit and adulteration are made in many foodstuffs, especially meat and meat products, milk and milk products, vegetable oils and food supplements. According to the findings obtained as a result of the study, it is seen that although some firms have been announced to the public many times, they continue to imitate and adulterate. In order to administrative sanctions applied to firms counterfeit and adulteration in food to be deterred in Turkey, it will be appropriate to bring punishments that increasing administrative sanctions by amending the relevant legislation, determining these sanctions by considering the annual turnover of food establishments, judicial punishment and banning the food business operator from the food sector business if activity is repeated.

Keywords: Turkey, Food, Counterfeit, Adulteration, Legislation, Practices of counterfeit and adulteration

JEL Kodu: Q18, K32

Geliş Tarihi (Received): 23.05.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 17.06.2020

¹ Tarım ve Orman Bakanlığı, Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, Orcid:0000-0003-3214-1644

² Doç. Dr., Sorumlu yazar (Corresponding author), Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara, Orcid:0000-0003-0590-5493, yenerataseven@hotmail.com

1. Giriş

Gıda güvenliği, sağlıklı ve kusursuz gıda üretimini sağlamak amacıyla gıdaların; üretim, işleme, muhafaza ve dağıtımını sırasında gerekli kurallara uyulması ve önlemlerin alınması olarak tanımlanmaktadır (Çopur ve ark., 2009).

Son yıllarda tüketicilerin bilinçlenmesi, ülkelerin gıda kanunlarını daha sağlıklı ve güvenli gıda üretme doğrultusunda güncellemeleri nedeniyle önemli gelişmeler meydana gelmiş ve gıda güvenliği son yılların en önemli konularından biri haline gelmiştir. Güvenli gıdanın üretilmesi ise gıda güvenliği sisteminin doğru kurulmasıyla mümkündür. Üretim zincirinin bir halkasında veya sistemin herhangi bir noktasında meydana gelen aksaklık, tüketime sunulan gıdanın güvenliğini riske atabilmektedir (Kantaroglu ve Demirbaş, 2019).

Küresel anlamda gıda fiyatlarında artış ve firmalar arası rekabetin çok artmış olması gıdalarda yapılan hilelerin yükselmesine etki yapan en güçlü nedenler arasında sayılmaktadır. Çünkü gıda ticareti küresel anlamda büyük bir gelişme göstermiş olup üreticiler ihtiyaçları olan hammaddeleri veya yardımcı maddelerin teminine yönelik tedarikçiler arasındaki rekabeti körüklemiş ve ekonomik olarak en ucuz kaynak olabilmek adına mücadele vermelerine yol açmıştır. Dolayısıyla bu mücadele gıda hilelerinin dünyada her sene artmasına ve halk sağlığını ciddi şekilde tehdit edilmesine yol açmıştır. Bu sorunlar Türkiye’de de sıklıkla görülmeye başlanmıştır.

28 Ocak 2002 tarih ve 178/2002 sayılı gıda yasasının genel ilke ve gerekliliklerini belirleyen, Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi’ni (EFSA) kuran ve gıda güvenliği konularındaki prosedürleri belirleyen Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü’nün tüketici çıkarlarının korunması başlıklı 8. maddesinde tüketicilerin hileli ve aldatici uygulamalardan, gıdanın tağşişten ve tüketiciyi yanlış yönlendirebilecek diğer uygulamalardan korunması gerektiği yer almıştır (Çığ, 2008). Ayrıca, bir gıda maddesi sağlıklı olumsuz yönde etkileyecek şekilde zehirli veya zararlı bir madde içeriyorsa, bunun

tağşişli olduğu kabul edilmektedir (Anonymous, 2019a).

178/2002 sayılı Tüzük çerçevesinde Türkiye’de görülen gıdalarda yapılan taklit ve tağşişle ilgili konular Avrupa Birliği (AB)’nde “Food Fraud (Gıda Dolandırıcılığı)” genel başlığı altında toplanmaktadır (Anonymous, 2019b). Gıda Standartları Ajansı (FSA) tarafından gıda dolandırıcılığı “tüketiciyi aldatma niyetiyle ve finansal kazanç için kasıtlı olarak gıdayı piyasaya arz etmek” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu kavram ekonomik olarak bir çıkar sağlamak amacıyla gıdaya yapılan yasa dışı müdahale olarak ifade edilmektedir. Müdahaleler, gıdanın değerini olduğundan yüksek göstermek veya ucuz benzerlerinin ilavesiyle maliyetini düşürmek şeklinde olabilmektedir (Hong ve Lee, 2017).

Gıda koruma ve gıda güvenliği perspektifinden taklit ve tağşiş, gıda dolandırıcılığının bir alt kategorisi olarak ele alınmaktadır (Anonymous, 2019c). Ayrıca AB’de gıda dolandırıcılığı “Food Fraud is a type of crime” olarak tanımlanmakta ve suçun bir çeşidi olarak görülmektedir. Gıda dolandırıcılığı tağşiş ve taklit faaliyetlerini de içeren ancak bunun ötesinde gıda ürünleri ile ilgili vergi kaçırma, kaçakçılık gibi faaliyetleri de kapsayan daha geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Manning ve Soon, 2016).

AB uyum sürecinde, Türkiye’de gıda güvenliğine ilişkin kuralların belirlendiği 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanun Kanunu AB’de gıda mevzuatının genel prensiplerini ve gerekliliklerini ortaya koyan 178/2002/EC sayılı AB Tüzüğü’ne uyumlu olarak hazırlanmıştır. Söz konusu Tüzük’te tüketicilerin gıdalarda yapılan taklit ve tağşiş gibi hileli ve aldatici uygulamalardan korunması gerektiği yer almıştır.

5996 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce gıdalarda taklit ve tağşişin önlenmesine yönelik ilgili gıda mevzuatında hüküm bulunmadığından Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB) tarafından taklit ve tağşiş yaptığı tespit edilen firmalar ve ürünleri kamuoyuna açıklanmamaktaydı.

Ancak, 5996 sayılı Kanun ve bu Kanun çerçevesinde hazırlanan Gıda ve Yemin Resmî Kontrollerine Dair Yönetmelik hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye’de laboratuvar analizi sonucu taklit ve tağşiş yaptığı tespit edilen veya kişilerin hayatını ve sağlığını tehdit edecek şekilde gıdalarda değişiklik yapan firmaların adı, ürün adı, markası, parti ve/veya seri numarası 2012 yılından itibaren TOB’un resmî internet sitesinden kamuoyu ile paylaşılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma; son yıllarda Türkiye’de ve uluslararası kamuoyunda sıkça gündeme gelen gıda ürünlerinin konu olduğu skandallardan yola çıkarak gıda güvenliğini tehdit eden konuların başında gelen gıdalarda taklit ve tağşişin daha iyi anlaşılması için çok rastlanan hilelerin açıklanması, Türkiye’de mevcut durumun ortaya konulması, taklit ve tağşiş ile ilgili kamuoyu duyurularında yaşanan sorunlara çözüm önerileri getirilmesi ve tüketicilerde taklit ve tağşiş konusunda bilincin artırılması açısından önemlidir. Ayrıca, gıdalarda taklit ve tağşişle ilgili yaşanan sıkıntılar için getirilen önerilerin uygulamaya girmesi durumunda, taklit ve tağşiş yapmadan mevzuata uygun faaliyet gösteren gıda işletmeleri açısından haksız rekabetin önlenmesi ve tüketicilerin mevcut hakları içerisinde kabul edilen sağlıklı ve güvenli gıdaya erişimleri adına önemli bir kazanç olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de gıdalarda taklit ve tağşişe ilişkin yasal mevzuatın incelenmesi ve uygulamaların değerlendirilmesi, gıdalarda taklit ve tağşiş örnekleri ile taklit ve tağşişe ilişkin sorunların ve çözüm önerilerinin araştırılmasıdır.

2. Materyal ve Yöntem

Taklit ve tağşiş yapılan gıdalara ilişkin yasal düzenlemeleri ve uygulamaları inceleyebilmek için, Türkiye’de ve AB’de taklit ve tağşişle ilgili kavramlar, yasal düzenlemeler ve uygulamalar konusunda yayınlanan bilimsel kitaplar, makaleler, raporlar, incelemeler ve diğer yayınlar taranmıştır.

AB’de taklit ve tağşiş ile ilgili kavramlar ve uygulamalara ilişkin bilgi ve istatistiki veri üreten EFSA, AB’nin Sağlık ve Gıda Güvenliği Genel Müdürlüğü (DG SANTE) gibi uluslararası kurum ve kuruluşların yayınları incelenmiş, hazırladıkları bilgiler ve veriler derlenmiştir.

Türkiye’de gıdalarda taklit ve tağşişle ilgili bilgileri ve verileri hazırlayan ve yayınlayan kurum ve kuruluşların raporları, göstergeler, yayınlar, analizler, internet siteleri, ulusal ve uluslararası bilimsel literatür taranmış, elde edilen bilgiler ve istatistiki veriler analiz edilerek yorumlanmıştır.

Türkiye’de gıdalarda taklit ve tağşiş ile ilgili istatistiki veriler elde edilirken Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB)’nın resmî internet sitesi www.tarimorman.gov.tr adresinde yayınlanan yıllık faaliyet raporları ve kamuoyu duyurularında yer alan veriler kullanılmıştır. Bu veriler, ilgili mevzuat hükümleri gereği 2012 yılından itibaren TOB tarafından kamuoyu ile paylaşılması sebebiyle 2012-2020 yıllarına ait veriler kullanılmıştır.

3. Bulgular

Gıda güvenliği; gıdaların üretim, işleme, muhafaza, taşıma ile dağıtım aşamalarında gıdalarda oluşabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik her türlü zararın bertaraf edilmesi için alınan tedbirler bütünü ifade etmektedir. Ancak günümüzde gıda üretiminde bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ve ekonomik kaygılar sebebiyle taklit ve tağşişler ile güvenilir olmayan gıdaların tüketimi artmıştır. Bu nedenle tüketiciler tarafından yurt içinde sağlıklı ve güvenilir gıdanın tüketilmesi için gıdaların kontrolü son derece önem kazanmıştır (Özen, 2016).

3.1. Türkiye’de taklit ve tağşişle ilgili yasal mevzuat

Gıda maddeleri ile ilgili yasal düzenlemelerin yer aldığı 28 Haziran 1995 tarih ve 22327 sayılı Resmî Gazete’de (RG) yayımlanarak yürürlüğe giren 560 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 2004 yılında 560 sayılı

Kanun'un yerine geçen 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair KHK'nın Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'da gıdalarda taklit ve tağşişin önlenmesine yönelik herhangi bir hüküm yer almamıştır.

TOB'un yurt içi resmi kontroller sonucunda tespit ettiği olumsuzlukları kamuoyu ile paylaşması tüketicilerin menfaatlerinin korunması ve gıda işletmeleri arasında haksız rekabetin önlenmesi adına büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, gıdalarda yapılan taklit ve tağşişin tespitine ve önlenmesine yönelik hükümlerin yer aldığı, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ve 17 Aralık 2011 tarihli Gıda ve Yemin Resmi Kontrolüne Dair Yönetmelik yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda taklit, gıda maddesinin ve gıda ile temasta bulunan madde ve malzemelerin şekil, bileşim ve nitelikler itibariyle kendisinde olmayan özelliklere sahip gibi gösterilmesi olarak tanımlanmıştır. Meyve şurubunun üzüm pekmezi olarak pazarlanması, bitkisel kökenli bir yağın aromalarla ve katkı maddeleri ile tereyağına benzetilerek tereyağı olarak satılması tipik taklit örnekleridir. Tağşiş ise gıda maddelerinin ve gıda ile temasta bulunan madde ve malzemelerin, mevzuata veya izin verilen özelliklerine aykırı olarak üretilmesi hali olarak tanımlanmaktadır. Bu konuyu örnekleyerek açıklamak gerekirse; tereyağına bitkisel yağ katılarak tamamen tereyağı gibi satılması, peynire nişasta katılması, zeytinyağına diğer yağların ve bala glikoz ve fruktoz şurubu katılması bir tağşiş örneğidir.

Kanun'un 31. maddesinin 6. fıkrası ile TOB'un gıda ile ilgili yaptığı resmi kontrollere ilişkin bilgileri kamuoyunun bilgisine sunabileceği hükme bağlanmıştır (Anonim, 2010). Ayrıca, 17 Aralık 2011 tarihli Gıda ve Yemin Resmi Kontrolüne Dair Yönetmeliğin "Şeffaflık ve Gizlilik" başlıklı 8. maddesi gereğince laboratuvar sonucuyla taklit veya tağşiş yapıldığı kesinleşen gıdayı üreten/ithal eden firmanın adı, ürün adı, markası, parti ve/veya seri numarası ile insan sağlığını tehlikeye düşürecek şekilde

bozulmuş, değiştirilmiş gıdaları üreten ve/veya satan firmanın adı, ürün adı, markası, parti ve/veya seri numarasının TOB resmi internet sitesinde kamuoyunun bilgisine sunabileceği hükmü yer almaktadır (Anonim, 2011).

Gıda konusunda yasal dayanak olan 5996 sayılı Kanunun 24. maddenin 4. fıkrasında gıdada taklit ve tağşiş yapılamaz hükmü yer almaktadır. 5996 sayılı Kanun'un 40. maddesinin 1 bendi gereği ise taklit ve tağşiş yapan gıda işletmelerine 2020 yılı için 27877 TL idarî para cezası verilmekte, taklit ve tağşiş edilmiş ürünlere de el konulmaktadır. Sonrasında piyasaya arz amacı dışında değerlendirilemeyenler imha edilmektedir. Piyasaya arz amacı dışında değerlendirilenler ise mülkiyeti kamuya geçirilerek, örneğin tağşişli bitkisel yağın biyodizel olarak, tağşişli balın kozmetik sektöründe kullanılması vb. şekillerde bu ürünler ekonomiye kazandırılmaktadır. Ayrıca, 5996 sayılı kanunun 40. maddesinin a bendi gereği laboratuvar analizleri neticesinde insan sağlığını tehlikeye düşürecek şekilde bozulmuş, değiştirilmiş gıdaları üreten veya piyasaya arz edenler hakkında kamunun sağlığına karşı suçlar kapsamında Cumhuriyet Savcılığı'na suç duyurusunda bulunulmakta ve bu ürünler masrafları sorumlusuna ait olmak üzere piyasadan toplatılarak imha edilmektedir.

3.2. Türkiye'de taklit ve tağşiş uygulamaları

Türkiye'de mevzuat hükümleri çerçevesinde gıdaların kontrol ve denetim faaliyetleri TOB'a bağlı il ve ilçe müdürlüklerinde görevli veteriner hekim, gıda mühendisi, ziraat mühendisi, su ürünleri mühendisi, balıkçılık teknolojileri mühendisi, kimya mühendisi ve kimyager olmak üzere toplam 7004 gıda kontrol görevlisi tarafından gerçekleştirilmektedir (Tablo 1).

Gerçekleştirilen denetimler sonucu alınan numunelerin TOB'a bağlı 39 Kamu Gıda Kontrol Laboratuvarı, Bursa Gıda ve Yem Kontrol Merkez Araştırma Enstitüsü ve Ulusal Gıda Referans Laboratuvar Müdürlüğü olmak üzere toplam 41 kamu laboratuvarında analizleri gerçekleştirilmektedir.

Laboratuvarlarda gıdalarda yapılan taklit ve tağşişlerin belirlenmesine yönelik spektroskopik, kromatografik, moleküler ve immünojenik ile mikroskopik yöntemler kullanılmaktadır (Şenöz, 2016).

Tablo 1. Gıda kontrol görevlisi dağılımı

Meslek unvanı	Sayısı
Veteriner Hekim	2504
Ziraat Mühendisi	2492
Gıda Mühendisi	1748
Su Ürünleri Mühendisi	217
Kimya Mühendisi	24
Balıkçılık Teknolojisi Mühendisi	12
Kimyager	7
Toplam	7004

Kaynak: Anonim, 2020

TOB laboratuvar analizi sonucu taklit/tağşiş yaptığı tespit edilen veya kişilerin hayatını ve sağlığını tehlikeye düşürecek şekilde bozulmuş, değiştirilmiş gıdaları üreten ve/veya satan firmalara yönelik idari yaptırım cezası uygulanmaktadır. Ayrıca, TOB'a bağlı İl Müdürlüklerince söz konusu firmalara ait bilgi ve belgeleri içeren dosyalar Gıda İfşa Komisyonu'nun incelemesi için Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü'ne gönderilmektedir.

Gıda İfşa Komisyonu, TOB'un Gıda ve Kontrol Genel Müdür Yardımcısı başkanlığında Gıda Kontrol ve Laboratuvarlar Daire Başkanı, Gıda İşletmeleri ve Kodeks Daire Başkanı ve Risk Değerlendirme Daire Başkanı'ndan oluşan 4 üyeden oluşmaktadır.

TOB İl Müdürlükleri tarafından incelenmesi için Gıda İfşa Komisyonu'na gönderilen dosyalar incelenerek kamuoyuna duyurulacak olanlar söz konusu Komisyon marifetince belirlenerek

karara bağlanmakta ve basın listeleri hazırlanarak TOB makamının onayı alındıktan sonra bu bilgiler kamuoyuyla paylaşılmaktadır.

Gıda Resmi Kontrolleri

Türkiye genelinde faaliyet gösteren gıda ve gıda ile temasta bulunan madde ve malzemeleri üreten, satan ve toplu tüketime sunan onay ve kayıt kapsamındaki gıda işletmelerinin denetim ve kontrol hizmetleri 5996 sayılı Kanun ve bu Kanun kapsamında yayınlanan yönetmelik, tebliğ ve talimatlar çerçevesinde yürütülmekte olup gıda işletmelerinin 2016-2019 yılları arasındaki gıda resmi kontrol sayıları Tablo 2'de yer almaktadır.

Türkiye'de yapılan gıda resmi kontrollerin yıllar itibariyle sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. 2016 yılında 893964 adet olan resmi kontrol sayısı 2019 yılında %36 artış göstererek 1215996 adet olmuştur. Gıda işletmelerine uygulanan idari para cezası miktarlarında da yıllar itibariyle sürekli artış olduğu görülmektedir. 2016 yılında 76.06 milyon TL olan idari para cezası miktarı 2019 yılında %53 artış göstererek 116.75 milyon TL olmuştur.

Gıda Kamuoyu Duyuruları

Laboratuvar analizi sonucu taklit ve tağşiş yaptığı tespit edilen veya kişilerin hayatını ve sağlığını tehdit edecek şekilde gıdalarda değişiklik yapan firmaların adı, ürün adı, markası, parti ve/veya seri numarası ilgili mevzuat hükümleri gereği 2012 yılından itibaren TOB resmi internet sitesi olan www.tarimorman.gov.tr adresinden kamuoyu ile paylaşılmaktadır.

Tablo 2. Yıllara göre yurtiçi gıda resmi kontrol sayıları

Yıllar	Resmi kontrol sayısı	İdari para cezası sayısı	İdari para cezası miktarı (TL)	Savcılığa suç duyurusu sayısı
2016	893964	14075	76063231	102
2017	1013855	16559	88655955	181
2018	1124918	18164	107306405	186
2019	1215996	16428	116751481	174

Kaynak: Anonim, 2020

Tablo 3. Yapılan kamuoyu duyurularının yıllar itibariyle dağılımı

Yıl / Kamuoyu duyuru sayısı	Firma sayısı	Parti sayısı
2012 / 6 defa	49	73
2013 / 3 defa	97	177
2014 / 4 defa	134	195
2015 / 4 defa	228	373
2016 / 2 defa	292	505
2018 / 1 defa	173	282
2019 / 1 defa	618	1211
2020 / 4 defa	365	676
Toplam	1551	3492

Kaynak: Anonim, 2020

Tablo 3'te kamuoyu duyurularının dağılımına bakıldığında 2012 yılında 6 defa yapılan kamuoyu duyurusunda 49 firmanın 73 parti ürünü, 2013 yılında 3 defa yapılan kamuoyu duyurusunda 97 firmanın 177 parti ürünü, 2019 yılında 1 defa yapılan kamuoyu duyurusunda 618 firmanın 1.211 parti ürünü ve 2020 yılında 4 defa yapılan kamuoyu duyurusunda 365 firmanın 676 parti ürünü olmak üzere 25 kamuoyu duyurusunda toplam 1551 firmaya ait 3492 parti ürün tüketicinin bilgisine sunulmuştur.

Gıdanın etiketinde gıdanın adı, bileşenler listesi, gıdanın net miktarı, tavsiye edilen tüketim tarihi, özel muhafaza koşulları, gıda işletmecisinin adı veya ticari unvanı ve adresi, parti numarası, menşe ülke, hacmen % 1,2'den fazla alkol içeren içeceklerde hacmen gerçek alkol derecesi ve beslenme bildirimiminin olması gerekmektedir. Taklit ve tağşiş yaptığı kesinleşen firmalar ve ürünlerin kamuoyu duyurularında, olumsuzluk tespit edilen ürünün etiketi üzerindeki parti numarası dikkate alınmaktadır. Söz konusu ürünleri üreten gıda işletmesinin diğer parti numaralı ürünleri bu kapsamda değerlendirilmemektedir. Bu nedenle sadece olumsuzluk tespit edilen parti numarasına ait ürünler işletmecisi tarafından piyasadan toplatılmaktadır.

TOB tarafından yapılan kamuoyu duyurularında en çok taklit ve tağşiş yapılan ürün gruplarına sırasıyla bakıldığında, 794 firmaya ait 1045 parti et ve et ürünü, 333 firmaya ait 950 parti süt ve süt ürünü, 166 firmaya ait 755 parti zeytinyağı,

118 firmanın 279 parti takviye edici gıda, 69 firmaya ait 162 parti bal, 22 firmaya ait 87 parti çikolata, 22 firmaya ait 73 parti alkolsüz içecek, 31 firmaya ait 54 parti çay ve kahve ürünü, 13 firmaya ait 37 parti alkollü içki, 17 firmaya ait 22 parti baharat, çeşni verici ve sos, 13 firmaya ait 15 parti şekerli mamul ürünü, 6 firmaya ait 6 parti kuruyemiş ve çerez ürünü, 4 firmaya ait 4 parti tahıl, un ve unlu mamul ürünü ve 3 firmaya ait 3 parti meyve ve sebze işleme ürünü olmak üzere toplamda 3492 parti ürünün açıklandığı görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Toplam ifşa tablosu (2012-2020)

Ürün sınıfı	Firma sayısı	Parti sayısı
Et ve et ürünleri	794	1.045
Süt ve süt ürünleri	333	950
Zeytinyağı	166	755
Takviye edici gıda	118	279
Bal	69	162
Çikolata	22	87
Alkolsüz içecekler	22	73
Çay ve kahve ürünleri	31	54
Alkollü içkiler	13	37
Baharatlar, çeşni vericiler ve soslar	17	22
Şekerli mamuller	13	15
Kuruyemiş ve çerezler	6	6
Tahıl, un ve unlu mamuller	4	4
Meyve ve sebze işleme	3	3
Toplam	1551	3492

Kaynak: Anonim, 2020

Türkiye'de taklit ve tağşiş yapılan ya da kişilerin hayatını ve sağlığını tehlikeye düşürecek şekilde bozulmuş, değiştirilmiş ürün gruplarına ve tespit edilen uygunsuzluklara bakıldığında bala glikoz ve fruktoz şurubu ile invertaz enzimi ve polen katılması sıkça rastlanılan tağşişlerdendir. Sahte bal ile gerçek balın tüketiciler tarafından anlaşılması mümkün olamamaktadır. Bu işlem, bu konuda uzmanlaşmış laboratuvarlarda analizlerle tespit edilebilmektedir.

Taklit ve tağşiş yapılan gıdaların pazarlanmasında başlıca tercih edilen yol televizyon kanalları üzerinden yapılan satışlardır. Söz konusu satışlardan biri de bal satışlarıdır. Bazı televizyon kanallarında "5 kavanozu sadece 100 TL" sloganıyla satılan

balların yapılan analizler sonucu sahte olduğu tespit edilmiş ve bu ürünlerin maliyeti çok düşük olan glikoz şurubu, fruktoz şurubu veya sakkaroz şurubu gibi değişik şeker şurupları olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece, bal yediğini zannedenlerin aslında glikoz, fruktoz ve sakkaroz şurubu tükettikleri anlaşılmıştır (Anonim, 2019a). Glikoz, fruktoz ve sakkaroz şurubuyla beslenenlerde kandaki şeker miktarının ciddi miktarda arttığı gözlenirken, gerçek balla beslenenlerde bu oranın çok daha düşük normale yakın olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle tağşişli balı tüketenlerde karaciğer yağlanmasına bağlı olarak hastalıklar oluşmakta ve tüketicilerin sağlığı olumsuz yönde etkilenmektedir (Anonim, 2019b).

3.3. Gıda taklit ve tağşiş örnekleri

Taklit ve tağşiş örneklerine genel olarak bakıldığında natürel zeytinyağının kendi türevleriyle ve diğer bitkisel tohum ve meyve yağları ile karıştırılması yoluyla yapılmaktadır. Kırmızı et ve et ürünlerine kanatlı eti, tek tırnaklı eti, domuz eti gibi farklı hayvan türlerine ait etlerin karıştırılması, kodekse aykırı olarak bağ doku (kıkırdak, deri, sakatat) katılması, soya katılması söz konusu olabilmektedir. Süt ve süt ürünlerinde yoğurda jelatin eklenmesi, peynire bitkisel yağ ve nişasta katılması, süte farklı türlerin sütlerinin (keçi sütüne inek sütü ilavesi gibi) eklenmesi yoluyla taklit ve tağşiş yapılmaktadır. Takviye edici gıdalara ilaç etken maddelerinin katılması yolu ile kişilerin hayatı ve sağlığının tehlikeye atıldığı görülmüştür. Ayrıca, çikolataya ilaç etken maddelerinin eklenmesi, fıstık tozuna bezelye ve boya karıştırılması, siyah çaya ve baharata mevzuatta yasak olan boya ilavesi gibi tağşişler de yapıldığı tespit edilmiştir.

Pekmez geleneksel bir Türk gıdasıdır. Yoğun demir, kalsiyum, vitamin ve mineral maddeler ve yüksek şeker içerdiğinden dolayı iyi bir besin ve enerji kaynağıdır. Son yıllarda pekmezin besin değerlerinin iyice bilindiği ve beslenmedeki öneminin toplum tarafından benimsendiği bir dönemde taklit ve tağşişli pekmez üretiminin yaygınlaşması ciddi bir sorundur (Batu ve ark., 2007)

Gerçek üzüm pekmezi sadece üzümden yapılmaktadır. Üzüm pekmezine yapılan hilelerin en önemlisi üretim maliyetini düşürmek ve Türk Gıda Kodeksi (TGK) hükümlerine uyum sağlama çabasıdır (Şimşek ve Artık, 2002). Üzüm pekmezine mevzuatta kullanımına izin verilmeyen mısır şurubunun değişik karışımları glukoz şurubu, fruktoz şurubu veya bunların karışımları, inülin ilavesi yapılarak tağşiş yapılmaktadır.

Kırmızı et ve et ürünlerinde en çok bilinen tağşiş yöntemi tavuk, hindi gibi eti daha ucuz olan kümes hayvanlarının et, kemik, yağ, deri, sakatat, ayak, tırnak, kafa gibi bölümlerinin kırmızı boya ilave edilerek üretilmesi şeklindedir. Bir başka tağşiş yöntemi, dana etinin değerli bölümlerinin elle ayrılmasından sonra karkastan mekanik yollarla ayrılan Mekanik Ayrılmış Etin (MAE) et ürünlerine karıştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Diğer tağşiş yolu at, eşek, domuz gibi normal şartlarda tüketilmeyen hayvan etlerinin ve sakatatlarının dana eti olarak satılması veya bu etlerin kıyma makinesinde çekilip gıda boyası eklenerek et ürünlerine karıştırılması şeklinde olmaktadır.

Salam ve sosis gibi ileri işlenmiş et ürünleri büyük kıyma makinelerinden geçirilen etlerin hamur hale getirilmesi ve bu hamura çeşitli baharat ve gıda katkı maddesinin eklenmesi ile yapılan ürünlerdir. Salam ve sosis imalatında kullanılan büyük kıyma makinelerinde tavuk, hindi, domuz, at, eşek gibi hayvanların et, sakatat, kemik, tırnak, deri, kafa vb. parçalarının çekilmesi ile üretilerek tağşiş yapılabilmektedir (Anonim, 2019c). Sucuk yapımında da dana eti yerine kümes hayvanları ve diğer büyükbaş hayvanlarının etlerinin, sakatatlarının, derilerinin, kemiklerinin, derilerinin ve kafalarının hilekâr gıda üreticileri tarafından kullanıldığı tespit edilmektedir. Bazı gıda üreticileri de ürettikleri sucuklara satış noktalarından geri alınan küflenmiş, bozulmuş, son kullanma tarihi geçmiş sucukları da karıştırmaktadır.

Bal, arılar tarafından çiçeklerden ve meyve tomurcuklarından alınarak yutulan nektarın arıların bal midesi denilen organlarında invertaz

enzimi sayesinde kimyasal değişime uğramasıyla oluşan ve kovandaki petek hücrelerine yerleştirilen çok faydalı bir besindir (Anonim, 2019d). Balın tüm dünyada birçok besleyici ve doğal özelliklerinin çok uzun süredir bilinmesi, ürünü popüler hale getirmiş ve çok ciddi bir talep yaratmıştır. Üretim ile talep arasındaki fark, kaliteli balın fiyatını cazip hale getirirken, sahte yollarla üretimi de artırmıştır. Arısız bal üretimi olarak adlandırılan mısır şurubuna bal enzimi katılması, arıya şeker şurubu verilerek bal üretimi ve sahte bal ile gerçeğinin karıştırılması şeklinde balın sahtesi yapılmaktadır (Artık, 2000).

Bitkisel yağ eklenmesi süt ürünlerinde en çok sık yapılan tağşişlerden biridir. Özellikle tereyağı üretiminde margarin ve farklı sıvı yağların (ayçiçeği yağı, mısır özü yağı, palm yağı, hayvansal kaynaklı diğer yağlar vb.) kullanılması süt ürünlerinde yapılan başlıca tağşiş olarak bilinmektedir. Maliyetleri azaltmak için tereyağı imalatı sırasında süt kremasına bazı bitkisel ve hayvansal yağlar ilave edilmektedir. Ayrıca tereyağında yapılan bir diğer tağşiş ise gıda boyası ilavesidir. Tağşiş yapılarak üretilen tereyağlarının gerçek tereyağı gibi görünmesi için sarı renkli gıda boyası ilave edilmektedir. Nişasta, jelatin ve pektin eklenmesi genellikle yoğurt ürünlerinde yapılan bir tağşiş olup ürünün daha sert ve kıvamlı olmasını sağlamaktadır.

Bunların dışında piyasada son kullanım tarihi geçen kaşar peynirlerinin toplanarak yine kaşar peyniri üretimine karıştırılması, tulum peyniri içerisine patates eklenmesi, bozulmuş ve kullanım tarihi geçmiş peynirlerin ise yüksek ısı, nitrat ve nitrit yardımı ile krem peynirlere dönüştürülmesi gibi hileler de piyasada sıklıkla karşılaşılan tağşiş yöntemleridir.

Takviye edici gıdalar, 5996 sayılı Kanun kapsamında “normal beslenmeyi takviye etmek amacıyla vitamin, mineral, protein, karbonhidrat, lif, yağ asidi, amino asit gibi besin öğelerinin veya bunların dışında besleyici veya fizyolojik etkileri bulunan bitki, bitkisel ve hayvansal kaynaklı maddeler, biyoaktif maddeler ve benzeri maddelerin konsantre veya ekstraktlarının tek başına veya karışımlarının,

kapsül, tablet, pastil, tek kullanımlık toz paket, sıvı ampul, damlalıklı şişe ve diğer benzeri sıvı veya toz formlarda hazırlanarak günlük alım dozu belirlenmiş ürünler” olarak tanımlanmıştır. Günlük beslenme ihtiyacının karşılanmasının desteklenmesi amacıyla TOB tarafından kayıt altına alınan işletmelerde üretilen ve ithaline izin verilen “takviye edici gıda” niteliğindeki ürünlerin kilo verdirici, kilo aldırıcı, boy uzatıcı, cinsel performansı arttırıcı, sigara bıraktırıcı, hastalıkları önleyici, tedavi edici ve iyileştirici ürünlermiş gibi gösterilerek satışa sunulması mevzuata aykırıdır.

Takviye edici gıdalarda özellikle zayıflama için tüketilenlerde sibutramin ile cinsel performansı arttırıcı olarak satılan takviye edici gıdalarda sildenafil, tadalafil etken maddeleri kullanılarak tağşiş yapılmaktadır. Bu maddelerin tamamının sağlığa zararlı olduğu ifade edilmektedir.

Natürel zeytinyağı zeytin ağacı meyvesinden doğal niteliklerinde değişikliğe neden olmayacak bir ısı ortamında sadece mekanik ve fiziksel işlemler uygulanarak elde edilen kendine has duyuşal özelliğe sahip rafinasyon işlemine tabi tutulmadan tüketilebilen bir yağdır (Sevim, 2011). Bu tanıma göre rafine ve riviera olarak bilinen zeytinyağı türleri ve pirina yağı natürel zeytinyağı sınıfına girmemektedir. Natürel zeytinyağına tohum yağları (kolza, ayçiçek, soya, pamuk, mısır, yerfıstığı, hardal, susam, haşhaş vb.), bitkisel rafine karışım yağlar, fındık yağı, avokado yağı gibi kendi cinsinden olmayan bitkisel kökenli tohum veya meyve yağları katılarak tağşiş yapılmaktadır (Bozdoğan ve ark., 2010).

Son yıllarda Türkiye’de özellikle alkollü içkilerdeki vergi oranlarının yükselmesiyle beraber bu ürünlerin fiyatları oldukça yükselmiş ve buna paralel olarak yasadışı, merdiven altı olarak tabir edilen hijyenik olmayan koşullarda üretilen sahte, kaçak, taklit ve tağşiş uygulanmış alkollü içki üretimi oldukça artmıştır. Yasadışı kaçak içki sektörü tüketici ve halk sağlığını tehdit ettiği gibi yasal olarak çalışan sektördeki firmaların daralmasına ve önemli vergi kayıplarına da neden olmaktadır (Cabaroğlu ve Darıcı, 2017). Mevzuat gereği, rakıda en fazla

150 g/hL mA düzeyinde metanol bulunması gerekirken, sahte rakılarda bu değerin 2300 g/hL mA düzeylerine kadar çıktığı tespit edilmektedir. Üzüm cibresinden elde edilen distile içkilerde ise en fazla 1000 g/hL mA düzeyinde metanol bulunmasına izin verilirken sahte distile içkilerde bu rakamın 3500 g/hL mA düzeylerine kadar çıktığı görülmektedir (Turgut, 2009). Alkollü içkilerde yapılan tağşiş yöntemi üretim sırasında etil alkol yerine daha ucuz olduğu için metanol kullanılmasıdır veya etil alkolle yüksek oranda metanolün karıştırılmasıdır.

Tahin, susamın ezilerek ve çeşitli işlemlere tabi tutularak akıcı yağ gibi bir hale gelmiş şeklidir. İyi kalite susam tohumları sıra ile eleme, kabuklarının soyulması ve ayrılması işlemlerinden sonra yıkanarak 150-200 °C'de 2 ile 3 saat arasında kavrulmaktadır. Öğütülmüş, macun gibi olan bu yağlı karışıma tahin adı verilmektedir. Tahin üretiminde kullanılan ve katılmasına izin verilen maddelerin dışında yabancı madde kullanımına izin verilmemektedir. Tahin üretiminde mevzuatta yasak olmasına rağmen soya kullanılarak tağşiş yapılmaktadır. Bulgur üretiminde mevzuatta yasak olmasına rağmen renk vermek amacıyla boya kullanılarak tağşiş yapılmaktadır. Çikolata, kahve ve alkolsüz içeceklerin üretiminde mevzuatta yasak olan ve insan sağlığını tehdit eden sildenafil, tadalafil vb. etken maddeler kullanılarak tağşiş yapılmaktadır. Bezelye gibi yeşil renkli ürünlerin öğütülerek fıstık yerine kullanımı, yer fıstığının boyanarak ve öğütülerek antep fıstığı gibi satışa sunulması gibi tağşişler yapılmaktadır. Sos kullanımı Türkiye'de miktar ve çeşit bakımından artan bir eğilim göstermektedir. Ketçap da renk verici madde olarak yapay renk verici olan karmosin maddesi kullanılarak tağşiş yapılmaktadır. Bitkisel çay üretiminde mevzuatta yasak olmasına rağmen boya kullanılarak tağşiş yapılmaktadır.

4. Sonuç

Günümüzde gıda üretiminde her türlü hile veya aldatmaya yönelik eylemlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Gıdalarda taklit ve tağşişe et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, bitkisel yağlar,

takviye edici gıdalar gibi ürünler başta olmak üzere pek çok gıda maddesinde rastlanılmaktadır.

Türkiye'de gıdalarda kamuoyu duyuruları, 5996 sayılı Kanun kapsamında 2012 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. TOB tarafından laboratuvar analizi sonucu taklit/tağşiş yaptığı kesinleşen veya insan sağlığını riske eden gıda üreten işletmelere yönelik olarak idari para cezası, ürünlerin toplatılması, kamuoyu duyurusu, Cumhuriyet Savcılığına suç duyurusu ve bu firmalara denetim sıklığının artırılması gibi tedbirler alınmaktadır. Bu çerçevede, bugüne kadar 25 defa yapılan kamuoyu duyurusunda toplam 1.551 firmanın 3.492 farklı parti ürünü kamuoyuna duyurulmuştur.

Gıdalarda yapılan taklit ve tağşiş tüketiciyi aldatmanın ve tüketici sağlığına yönelik tehdit oluşturmasının yanı sıra haksız rekabet oluşturarak haksız kazanç elde edilmesine neden olan, hem sağlık hem de ticari ahlak açısından önlenmesi gereken bir hile durumudur. Ayrıca, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında pazara sunulan ürünlerin hileli çıkması durumunda hem gıda üreten firmalar itibar kaybına uğramakta hem de Türkiye'ye söz konusu ürünlerin satışı konusunda alıcı ülkeler tarafından sınırlama getirilebilmektedir. Bu durum hem ülke ekonomisine zarar vermekte hem de Türkiye'de üretilen ürünlere duyulan güvenin kaybolmasına yol açmaktadır.

Taklit ve tağşiş yapan bazı firmaların ifşa edilmesine, idari para cezası verilmesine, Cumhuriyet Savcılığına suç duyurusunda bulunulmasına ve daha sıkı denetim yapılmasına rağmen taklit/tağşiş yapmaya bazen mevcut firma ismiyle bazen de yeni firma ismiyle devam ettikleri görülmüştür. Bu durum cezaların caydırıcı olmadığını bir göstergesidir.

Taklit ve tağşiş cezalarının caydırıcı nitelik kazanması amacıyla TOB tarafından bazı tedbirler alınmıştır. 2019 yılında TOB tarafından gerçekleştirilen III. Tarım Orman Şurası'nda taklit ve tağşişin önlenmesine yönelik olarak tohumdan sofraya tüm zincirde etkin bir izlenebilirlik sağlanması ve denetim sisteminin

etkinliğinin artırılması ile gıdada taklit ve tağşiş cezalarının etkin caydırıcılığı için ilgili mevzuatta düzenleme yapılması kararları alınmıştır. Şura sonuç bildirgesinde bu kararların yer alması ve söz konusu kararlara yönelik olarak eylem planlarının hazırlanması için yapılan çalışmalar bu anlamda taklit ve tağşişin önlenmesi adına önemli girişimlerdir.

Taklit ve tağşiş yapanlara verilen cezaların caydırıcı hale getirilmesi için idari para cezalarının artırılması, hapis, adli para cezası ve fiilin tekrarlanması durumunda işletmecinin gıda sektörü faaliyetinden men edilmesi vb. konularda mevzuat düzenlemesi yapılması çalışmalarına başlanmıştır. AB’de olduğu gibi gıdalarda taklit ve tağşiş yapılması adli bir vaka olarak değerlendirilmesi ve bu işi yapanlar aynı suçu tekrar işlemelerinin önüne geçmek amacıyla başta hapis cezası olmak üzere adli yaptırımlarla karşılaşmalarına dair çalışmalar devam etmektedir.

Taklit ve tağşişin önlenmesine yönelik olarak mesafeli satış yöntemi ile internet ve televizyon kanalları üzerinden pazarlanan ve kargo, kurye, tele sipariş vb. yollarla doğrudan tüketiciye sunulan ürünlerin denetim ve kontrollerine yönelik mevzuat değişikliği yapılarak bu ürünlerin denetimleri sıkılaştırılmalı, ürünlerden numune alınmalı, taklit ve tağşişli gıda satan internet sitelerine caydırıcı miktarlarda olmak üzere ceza gibi uygulamalarla etkili bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır.

Laboratuvarların alt yapılarının, kapasitelerinin ve yeni analiz yöntemlerinin geliştirilmesi sağlanarak taklit ve tağşiş yapılmış ürünlerin kısa sürede tespitinin yapılması sağlanmalıdır. STK’lar taklit/tağşiş yapan üye firmalarına yönelik üyelikten çıkarma, uyarma, cezalandırma gibi yöntemler kullanarak bu firmalar üzerindeki otokontrolünü ve denetimini etkin şekilde sağlamalıdır. Tüketicilerin ve üreticilerin gıda güvenliği konusunda bilgi ve bilinç seviyesinin artırılmasına yönelik kamu spotları hazırlanmalı ve Alo 174 Gıda Hattı’nın bilinirliği artırılmalıdır. Okullarda gıda güvenliği dersi müfredata konularak toplumun tüm katmanında gıda güvenliği bilincinin

oluşmasının sağlanmalıdır. Yaşanan bu taklit ve tağşiş olaylarının temelinde üreticilerde eksik olan gıda güvenliği bilincinin oluşmasını sağlamak amacıyla kamu otoritesi, üniversiteler, STK’lar ve ilgili diğer paydaşlarla birlikte seminer, konferans vb. etkinlikler düzenlenmelidir. Her tüketicinin de aslında bir gıda denetçisi olduğu fikrinden yola çıkarak gıdalarda taklit ve tağşişin önlenmesine katkıda bulunmaları amacıyla tüketicilerin ihbar ve şikayetlerini TOB bünyesindeki en yakın İl/İlçe Müdürlüğüne, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi’ne (CİMER 150), Alo 174 Gıda İhbar ve Şikayet Hattı’na ve Tarım ve Orman Bakanlığı İletişim Merkezi’ne TİMER (180) başvuru yaparak bildirmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, bu konu yediden yetmiş yediye herkesi yakından ilgilendirmektedir. Güvenilir gıdaya ulaşmak, gıda sektöründe fırsatçıların yarattığı haksız rekabet ve merdiven altı ekonominin önüne geçmek adına hem üretici hem de tüketici tarafında herkese çok büyük iş düşmektedir.

Kaynaklar

Anonim, 2010. 5996 Sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05.12.2019.

Anonim, 2011. Gıda ve Yemin Resmî Kontrollerine Dair Yönetmelik, <https://www.mevzuat.gov.tr>, Erişim Tarihi:05.12.2019.

Anonim, 2019a. Büyük Bal Vurgunu Başlıklı Gazete Haberi, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/03/26/buyuk-bal-vurgunu>, Erişim Tarihi: 10.12.2019.

Anonim, 2019b. Bal Şifadır, Türkiye Arı Yetiştiricileri Merkez Birliği Çalışması, <http://www.tab.org.tr/bal-sifadir.html>, Erişim Tarihi: 11.12.2019.

Anonim, 2019c. Et ve Et Ürünlerinde Yapılan Hile ve Tağşişler, <http://gidabilgi.com/Makale/Detay/et-ve-et->

- urunlerinde-yapılan-hile-ve-tagsisler-7bb0fa, Erişim Tarihi: 13.12.2019.
- Anonim, 2019d. Bal Tanımı, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bal>, Erişim Tarihi: 17.12.2019.
- Anonim, 2020. Faaliyet Raporları, <https://www.tarimorman.gov.tr>, Erişim Tarihi:28.05.2020.
- Anonymous, 2019a. Report on The Food Crisis, Fraud in The Food Chain and The Control <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A7-20130434&format=PDF&language=EN>, Erişim Tarihi: 08.12.2019.
- Anonymous, 2019b. Agri Food Fraud, https://ec.europa.eu/food/safety/food-fraud_en, Erişim Tarihi: 07.12.2019.
- Anonymous, 2019c. Food Fraud Types, https://ec.europa.eu/info/departments/health-and-food-safety_en, Erişim Tarihi: 08.12.2019.
- Artık, N., 2000. Gıdalarda Taklit ve Tağşiş. Gıda2000 Gıda Teknolojisi ve Tarım Dergisi, s.1-14.
- Batu, A., Akbulut, M., Kırmacı, B., Elyıldırım, F., 2007. Üzüm Pekmezi Üretiminde Yapılan Taklit ve Tağşişler ve Belirleme Yöntemleri, Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi, Cilt:2, s.17-24.
- Bozdoğan, D., Ünsal, S., Tatlı, A., 2010. Zeytinyağı Tağşişinin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler. Zeytin ve Zeytinyağı Sektörü Ortak Akıl ve Güçbirliği Toplantıları Sonuç Bildirgesi, Ağustos 2010.
- Cabaroğlu, T., Darıcı, M., 2017. Ülkemizde Distile Alkollü İçki Üretiminde Yapılan Hileler Sahte Ürünlerin Tespiti ve Tüketici Güvenliği, Çukurova Üniversitesi Gıda Mühendisliği Bölümü, Slayt Çalışması, Adana.
- Çığ, E.,2008. Avrupa Birliği'nde Gıda Kontrolü Uygulamaları ve Türk Gıda Kontrol Sisteminin AB'ye Uyum, Tarım ve Orman Bakanlığı, AB Uzmanlık Tezi, Ankara, s.148.
- Çopur, U., Yonak, S., Şenkoyuncu, A., 2009. Gıda Güvenliği ve Denetim Sistemi, s.2-14.
- Hong, E. and Lee, S., 2017. Modern Analytical Methods for the Detection of Food Fraud and Adulteration by Food Category, Journal of the Science of Food and Agriculture, Volume: 97(12).
- Kantaroğlu, M., N. Demirbaş. 2019. Türkiye'de Gıda Güvenliği Açısından Ürün Doğrulama ve Takip Sisteminin (ÜDTS) Değerlendirilmesi, XI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress, Tekirdağ/TURKEY, March 10-11, 2019, s.498-509.
- Manning, L. and Soon, J., 2016. Food Safety, Food Fraud, and Food Defense: A Fast Evolving Literature. Journal of Food Science. Volume: 81(4).
- Özen, D., 2016. Gıdada Sahtekârlık, Cezai ve Hukuki Sorumluluk. Ankara Barosu Dergisi. Cilt: 2016/2, s.332-341.
- Sevim, D., 2011. Antioksidanlar ve Zeytinyağı. Zeytin Bilimi. Cilt: 2(1), s.43-47.
- Şenöz, B., 2016. Gıdalarda Taklit ve Tağşişlerin Tespiti ve Gelişen Analiz Yöntemleri Sunumu, Ulusal Gıda Referans Laboratuvarı, Ankara.
- Şimşek, A. ve Artık, N., 2002. Değişik Meyvelerden Üretilen Pekmezlerin Bileşim Unsurları Üzerine Bir Araştırma. Gıda Dergisi. Cilt:27(6), s.459-467.
- Turgut, C., 2009. Ülkemizde Distile Alkollü İçki Üretiminde Yapılan Hileler Sahte Ürünlerin Tespiti ve Tüketici Güvenliği, 10. Gıda Mühendisliği Kongresi, Kasım 2017, Antalya.